

Studijní program: 6202 – Hospodářská politika a správa
Studijní obor: Pojišťovnictví

Historie sociálního důchodového zabezpečení v ČR

History of the Social Old Age Pension Scheme in the Czech Republic

DP – PO – KPO – 2005 07

Ludmila Malá

UNIVERZITNÍ KNIHOVNA
TECHNICKÉ UNIVERZITY V LIBERCI

3146075151

Vedoucí práce: Doc. Ing. Arnošt Böhm, CSc. (Katedra pojišťovnictví)
Konzultant: Ing. Lucie Kabelková (Katedra pojišťovnictví)

Počet stran 109

Počet příloh 2

Datum odevzdání: 2.1.2005

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

pro

L u d m i l u M A L O U

Program č. M 6202 Hospodářská politika a správa
Obor č. 6202T034 Pojišťovnictví

Vedoucí katedry Vám ve smyslu zákona č. 111 / 1998 Sb. o vysokých školách a navazujících předpisech určuje tuto diplomovou práci:

Název tématu:

Historie sociálního důchodového zabezpečení v České republice

Pokyny pro vypracování:

1. Úloha a historie sociálního důchodového zabezpečení v ČR do roku 1918
2. Sociální důchodové zabezpečení ČR v letech 1918 - 1945
3. Charakteristika sociálního důchodového zabezpečení ČR v letech 1945 – 1989
4. Vývoj sociálního důchodového zabezpečení od roku 1989 a jeho současný stav

Rozsah práce: 60 – 70 stran

(do rozsahu práce nejsou započítány úvodní listy, přehled literatury a přílohy)

Seznam odborné literatury:

- Vostatek, J.: Sociální a soukromé pojištění, Codex Bohemia, Praha 1996
- Zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení
- Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění
- Nečas, J.: 20 let sociální péče v Československé republice, Ministerstvo sociální péče, Praha 1938
- Tiller, J. E., Fagerberg, D.: Life, Health, and Annuity Reinsurance, ACTEX Publications, Winsted and Avon, Connecticut 1990

Vedoucí diplomové práce: doc. Ing. Arnošt Böhm, CSc.

Konzultant: Ing. Lucie Kabelková

Termín zadání diplomové práce: 31. října 2004

Termín odevzdání diplomové práce: 21. května 2005

doc. Ing. Arnošt Böhm, CSc.
vedoucí katedry

prof. Ing. Jiří Kraft, CSc.
děkan Hospodářské fakulty

Místopřísežné prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, zejména § 60 školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé diplomové práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li diplomovou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Diplomovou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím diplomové práce a konzultantem.

2. ledna 2005

Adela' Ludekula

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Doc. Ing. Arnoštu Böhmovi, CSc. za vedení, připomínky a rady, které mi poskytl při zpracování této diplomové práce a Ing. Lucii Kabelkové za poskytnuté konzultace a spolupráci.

Resumé

Tato diplomová práce by měla komplexně obsáhnout celkový historický vývoj sociálního důchodového zabezpečení v České republice.

Práce je sestavena z pěti základních kapitol. Nejdříve je čtenář seznámen se sociálním důchodovým zabezpečením jako takovým. V dalších čtyřech kapitolách pak bude upravena legislativa důchodového pojištění a její vývoj v jednotlivých obdobích. Kromě legislativních úprav popisují také vývoj ukazatelů, které důchodové zabezpečení ovlivňují včetně vybraných statistických údajů. Co se ukazatelů týče, jde o vývoj počtu pojištěnců v jednotlivých obdobích, počtu důchodů a průměrné výše důchodů. V poslední kapitole je mj. objasněn současný stav a poslední úpravy týkající se této problematiky. Na závěr bych chtěla naznačit jak se bude důchodové zabezpečení vyvíjet v blízké budoucnosti.

Summary

This diploma thesis should cover the problem of the history of the social old age pension scheme in the Czech Republic.

This work has five chapters. First of all the reader is acquainted with the social old age scheme as a whole. The next four chapters describe the legislation of pension insurance and its development in each period. They also describe legislative alternating and the development of those indicators, which influence the old age pension scheme including selected statistic data. These data involve the progress of the number of insured person, number of rent and average height of rent in each period. Present situation and the last changes of these issues are clarified in the last chapter. The progress of the old age pension scheme in the near future will be indicated in the end.

Obsah

Seznam zkratek a symbolů	12
--------------------------------	----

Úvod.....	14
-----------	----

1. Obecná charakteristika sociálního důchodového zabezpečení	16
---	-----------

1.1 Doba pojištění a náhradní doba pojištění	19
--	----

1.2 Starobní důchod	20
---------------------------	----

1.2.1 Podmínky nároku na starobní důchod	20
--	----

1.2.2 Důchodový věk	22
---------------------------	----

1.2.3 Výše starobního důchodu	23
-------------------------------------	----

1.2.4 Souběh starobního důchodu s příjmem z výdělečné činnosti	24
--	----

1.3 Plný invalidní důchod	25
---------------------------------	----

1.3.1 Podmínky nároku na plný invalidní důchod	25
--	----

1.3.2 Doba pojištění	26
----------------------------	----

1.3.3 Výše plného invalidního důchodu	27
---	----

1.3.4 Plný invalidní důchod a jeho výše v mimořádných případech.....	28
--	----

1.4 Částečný invalidní důchod	29
-------------------------------------	----

1.4.1 Podmínky nároku na částečný invalidní důchod	29
--	----

1.4.2 Doba pojištění	30
----------------------------	----

1.4.3 Výše částečného invalidního důchodu	30
---	----

1.4.4 Souběh částečného inv. důchodu s příjmem z výdělečné činnosti.....	31
--	----

1.5 Pozůstalostní důchody.....	32
--------------------------------	----

1.5.1 Vdovský a vdovecký důchod	32
---------------------------------------	----

1.5.1.1 Podmínky nároku na vdovský a vdovecký důchod.....	33
---	----

1.5.1.2	Výše vdovského a vdoveckého důchodu	34
1.5.2	Sirotčí důchod	34
1.5.2.1	Podmínky nároku na sirotčí důchod.....	35
1.5.2.2	Výše sirotčího důchodu.....	35
1.6	Souběh nároků na důchody	36
1.7	Zvyšování důchodů	37
1.8	Pojistné na důchodové pojištění.....	38
1.8.1	Poplatníci.....	38
1.8.2	Vyměřovací základ.....	38
1.8.3	Výše pojistného	39
2.	Vývoj důchodového zabezpečení do roku 1918	40
2.1	Systémy důchodového zabezpečení.....	41
2.1.1	Veřejnoprávní zaopatření	41
2.1.1.1	Penzijní zabezpečení	43
2.1.2	Hornické pojištění	43
2.1.3	Penzijní pojištění soukromých zaměstnanců.....	44
2.1.4	Dělnické pojištění.....	45
2.1.5	Péče o válečné poškozence	45
3.	Důchodové zabezpečení v ČR v letech 1918 – 1945.....	47
3.1	Veřejnoprávní zaopatření.....	48
3.1.1	Období let 1918 – 1938	48
3.1.2	Období protektorátu	48
3.1.3	Penzijní zabezpečení zaměstnanců železničních drah	49

3.2	Hornické pojištění	50
3.2.1	Období let 1918 – 1938.....	50
3.2.2	Období protektorátu	51
3.3	Penzijní pojištění soukromých zaměstnanců	53
3.3.1	Období let 1918 – 1938.....	53
3.3.2	Období protektorátu	55
3.4	Dělnické pojištění	56
3.4.1	Období let 1918 – 1938.....	56
3.4.1.1	Zákon č. 221/1924 Sb., o dělnickém důch. pojištění	57
3.4.1.2	První novela zák. o dělnickém důchodovém pojištění.....	58
3.4.1.3	Druhá novela zákona č. 221/1924 Sb.....	58
3.4.2	Období protektorátu	59
3.5	Státní starobní podpora	61
3.5.1	Období let 1918 – 1938.....	61
3.5.2	Období protektorátu	61
3.6	Péče o válečné poškozence	62
3.6.1	Období let 1918 – 1938.....	62
3.6.2	Období protektorátu	63
3.7	Vývoj ukazatelů důchodového zabezpečení	64
3.7.1	Počet pojištěnců.....	65
3.7.1.1	Období let 1918 – 1938.....	65
3.7.1.2	Období protektorátu	66
3.7.2	Počet důchodů	67
3.7.2.1	Období let 1918 – 1938.....	67
3.7.2.2	Období protektorátu	68
3.7.3	Průměrná výše vyplacených důchodů	69
3.7.3.1	Období let 1918 – 1938.....	69
3.7.3.2	Období protektorátu	70

4. Charakteristika soc. důchodového pojištění v ČR v letech 1948 – 1989 74

4.1	Vývoj v letech 1945 – 1947	74
4.1.1	Veřejnoprávní zaopatření	74
4.1.2	Hornické pojištění	75
4.1.3	Společné legislativní úpravy	76
4.1.4	Státní starobní podpora.....	77
4.1.5	Péče o válečné poškozence	78
4.2	Vývoj v letech 1948 – 1989	78
4.2.1	Národní pojištění	78
4.2.2	První reforma důchodového zabezpečení	84
4.2.3	Druhá reforma důchodového zabezpečení	87
4.2.4	Zákon č. 121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení	89
4.2.5	Zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení	90
4.3	Vývoj ukazatelů důchodového zabezpečení	91
4.3.1	Období let 1945 – 1947	91
4.3.1.1	Počet pojištěnců	92
4.3.1.2	Počet důchodů	92
4.3.1.3	Průměrná výše důchodů	93
4.3.2	Období let 1948 – 1989	94
4.3.2.1	Počet pojištěnců	94
4.3.2.2	Počet důchodů	96
4.3.2.3	Průměrná výše důchodů	97
4.3.2.3.1	Průměrná výše vyplácených důchodů	97
4.3.2.3.2	Průměrná výše nově přiznaných důchodů.....	99

5. Vývoj soc. důchodového zabezpečení od roku 1989 a jeho současný stav 102

5.1	Česká správa sociálního zabezpečení	102
5.2	První etapa sociální reformy	103

5.3	Druhá etapa sociální reformy	104
5.3.1	Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění	104
5.3.2	Úpravy zákona o důchodovém pojištění	106
5.4	Třetí etapa sociální reformy	108
5.4.1	Hlavní změny provedené v letech 1998 až 2000.....	108
5.4.2	Novely zákona o důchodovém pojištění v roce 2001	109
5.4.3	Změny zákona o důchodovém pojištění v roce 2002	110
5.4.4	Přehled posledních změn v oblasti důchodového pojištění.....	112
5.5	Vývoj ukazatelů důchodového zabezpečení	113
5.5.1	Počet pojištěnců.....	114
5.5.2	Počet důchodů	116
5.5.3	Průměrná výše důchodů	119
Závěr.....		123
Seznam použité literatury.....		125
Seznam tabulek.....		127
Seznam příloh		129

Seznam použitých zkratk a symbolů

aj.	a jiné
apod.	a podobně
č.	číslo
ČNR	Česká národní rada
ČR	Česká republika
ČSFR	Československá federativní republika
čsl.	československý
ČSR	Československá republika
ČSSR	Československá socialistická republika
ČSSZ	Česká správa sociálního zabezpečení
ČSÚ	Český statistický úřad
družst.	družstevní
JZD	jednotné zemědělské družstvo
k.s.	komanditní společnost
Kč	koruna česká
Kčs	koruna československá
Ks	koruna slovenská
max.	maximálně
MPSV	Ministerstvo práce a sociálních věcí
NKÚ	Nejvyšší kontrolní úřad
OSSZ	Okresní správa sociálního zabezpečení
OSVČ	osoba samostatně výdělečně činná
popř.	popřípadě
%	procento
r.	rok
resp.	respektive
ř. z.	říšský zákon
s. r. o.	společnost s ručením omezeným
samost.	samostatně
Sb.	sbírka
SR	Slovenská republika

stol.	století
tis.	tisíc
tj.	to jest
tzn.	to znamená
tzv.	takzvaný
ÚBP	Ústřední bratrská pokladna
ÚSP	Ústřední sociální pojišťovna
vlád. nař.	vládní nařízení
VUPSV	Výzkumný ústav práce a sociálních věcí
www	world wide web
zák.	zákon

Úvod

Cílem mé diplomové práce je co nejlépe a co nejsrozumitelněji popsat historický vývoj důchodového zabezpečení na našem území a jeho současný stav.

Od prvopočátku bylo důchodové zabezpečení určeno pouze pro část společnosti. Během času se ale ukázalo, že je nutné zabezpečit celou společnost a nejen její část. Došlo také ke změně rozsahu důchodového zabezpečení. Původní riziko smrti bylo rozšířeno o riziko invalidity, výsluhy a nemoci. Během své existence prošlo důchodové zabezpečení řadou velkých změn, které vycházely z hospodářských krizí, změn politických a ideologických režimů, válečných konfliktů a v neposlední řadě také z demografických aspektů.

Důchodový systém je v současné době založen na dvou pilířích. Prvním z nich je základní povinný systém důchodového pojištění. Zde je uplatňován princip sociální solidarity a jeho financování je průběžné. Tento důchodový systém je tedy založen na dostatečném množství pracujících, kteří odvádějí do systému pojistné a současně jsou z vybraného pojistného vypláceny důchody stávajícím penzistům. Druhým pilířem je dobrovolné penzijní připojištění se státním příspěvkem, které je pojato jako individuální spoření na stáří.

Důchodové pojištění je veřejnoprávním pojištěním, role státu je v tomto případě rozhodující. V souvislosti s provázaností s ostatními systémy je tudíž nesnadné zkoumat toto pojištění odděleně. Musíme brát v úvahu politická, ekonomická, demografická a především sociální hlediska.

Práci jsem rozdělila do celkem pěti základních kapitol, které jsou ještě dále rozděleny podle potřeby a důležitosti popisované problematiky. Při zpracování první části, která popisuje obecnou charakteristiku důchodového pojištění v dnešní době, vycházím převážně z nejaktuálnějšího zákona o důchodovém pojištění. Stručný vývoj důchodového zabezpečení do vzniku Československé republiky v roce 1918 je objasněn ve druhé kapitole této práce. Třetí část pak zachycuje období do konce druhé světové války v roce 1945, jak se důchodové zabezpečení měnilo v souvislosti s novelami a jaký to mělo vliv na základní ukazatele důchodového zabezpečení. Vývoj včetně jeho ukazatelů od konce druhé světové války do listopadu 1989, kdy se ujímá moci demokratická vláda, je ukázán ve čtvrté kapitole. Poslední

kapitola diplomové práce by měla popisovat vývoj důchodového zabezpečení po roce 1989 až do současnosti. Každá výše uvedená kapitola doplněna několika statistickými tabulkami pro názornější představu o vývoji jednotlivých základních ukazatelů.

1. OBECNÁ CHARAKTERISTIKA SOCIÁLNÍHO DŮCHODOVÉHO ZABEZPEČENÍ

Důchodové zabezpečení je základní a nejrozsáhlejší oblastí sociálního zabezpečení jak počtem zabezpečovaných osob a výší vynakládaných prostředků, tak i svou funkcí. Dávky důchodového zabezpečení jsou obligatorní, tzn. při splnění stanovených podmínek vzniká na dávku nárok. V České republice funguje průběžné financování tohoto systému, kdy současná generace ekonomicky aktivních platí příspěvky do systému a z nich jsou ve stejném období vypláceny předem stanovené dávky současné generaci důchodců.

Základním právním předpisem je zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění. Tento zákon upravuje pojištění pro případ stáří, invalidity a úmrtí živitele. Z důchodového pojištění se v současné době poskytují důchody

- a) starobní,
- b) plné invalidní,
- c) částečné invalidní,
- d) vdovské a vdovecké,
- e) sirotčí.

Důchodové pojištění se prakticky vztahuje na všechny výdělečně činné fyzické osoby a je při splnění stanovených podmínek účasti povinné. Podle zákona jde o

- zaměstnance v pracovním poměru,
- osoby ve služebním poměru a vojáky v další službě (vojáci z povolání, příslušníci Policie ČR),
- členy družstva, kteří nejsou v pracovněprávním vztahu k družstvu, ale vykonávají pro družstvo práci, za kterou jsou družstvem odměňováni,
- společníky a jednatele s.r.o. a komandisty k.s., jestliže nejsou v pracovněprávním vztahu ke společnosti, ale vykonávají pro společnost práci, za kterou jsou jí odměňováni,
- osoby samostatně výdělečně činné,
- zaměstnance činné na základě dohody o pracovní činnosti,
- soudce,

- členy zastupitelstev územních samosprávných celků, pokud jsou jim vypláceny odměny jako členům zastupitelstev územních samosprávných celků, kteří tyto funkce vykonávají jako uvolnění,
- poslance Poslanecké sněmovny a senátory Senátu Parlamentu a poslance Evropského parlamentu, kteří byli zvoleni na území ČR,
- prezidenta republiky, členy vlády, prezidenta, viceprezidenta a členy NKÚ, členy Rady pro rozhlasové a televizní vysílání, finančního arbitra, zástupce finančního arbitra, Veřejného ochránce práv a zástupce Veřejného ochránce práv,
- dobrovolné pracovníky pečovatelské služby,
- pěstouny, kteří vykonávají pěstounskou péči ve zvláštních zařízeních,
- osoby zařazené k pravidelnému výkonu prací ve výkonu trestu odnětí svobody nebo ve vazbě,
- osoby, které se soustavně připravují na budoucí povolání studiem na střední nebo vyšší odborné škole nebo vysoké škole v ČR, a to po dobu prvních šesti let tohoto studia po dosažení věku 18 let,
- osoby vedené v evidenci úřadu práce jako uchazeči o zaměstnání po dobu, po kterou jim náleží podpora v nezaměstnanosti nebo podpora při rekvalifikaci, a v rozsahu nejvýše tří let též po dobu, po kterou jim tato podpora v nezaměstnanosti nebo podpora při rekvalifikaci nenáleží,
- osoby se zdravotním postižením zařazené v teoretické a praktické přípravě pro zaměstnání nebo jinou výdělečnou činnost,
- osoby konající vojenskou službu v ozbrojených silách ČR, pokud nejde o vojáky z povolání a vojáky v další službě a dále o osoby konající civilní službu (pojištění se na tyto osoby vztahuje pouze do 31.12.2004 neboť od 1.1.2005 dochází ke zrušení vojenské a civilní služby),
- osoby pečující o dítě ve věku do 4 let nebo o dítě ve věku do 18 let, pokud je dlouhodobě těžce zdravotně postižené vyžadující mimořádnou péči,
- osoby pečující osobně o převážně nebo úplně bezmocnou osobu starší 80 let, pokud spolu žijí ve společné domácnosti; podmínka společné domácnosti se nevyžaduje, jde-li o osobu blízkou,
- poživatele plného invalidního důchodu z českého pojištění, a to do dosažení věku potřebného pro vznik nároku na starobní důchod; za poživatele plného invalidního

- důchodu se považují také osoby, které nepobírají plný invalidní důchod, ale splňují podmínky nároku na tento důchod a pobírají výsluhový příspěvek podle zvláštních zákonů,
- osoby, které pobírají dávky nemocenského pojištění (péče) nahrazující ušlý příjem po skončení výdělečné činnosti, která zakládala nemocenské pojištění, z něhož jsou tyto dávky vypláceny,
 - pracovníky v pracovním vztahu uzavřeném podle cizích právních předpisů.

Existuje i možnost v určitém rozsahu účastnit se důchodového pojištění dobrovolně. V tomto případě se mohou pojištění účastnit také osoby starší 18 let, pokud podaly přihlášku k účasti na pojištění a účast na pojištění se týká doby jejich

- vedení v evidenci úřadu práce jako uchazeče o zaměstnání, pokud jim po dobu této evidence nenáleží podpora v nezaměstnanosti nebo podpora při rekvalifikaci,
- soustavné přípravy na budoucí povolání studiem na střední nebo vysoké škole v ČR, s výjimkou doby prvních šesti let tohoto studia po dosažení věku 18 let,
- výdělečné činnosti v cizině po 31.5. 1995, jde-li o zaměstnance v pracovním poměru, členy družstva a OSVČ; za dobu přede dnem podání přihlášky je účast na pojištění možná pouze v rozsahu dvou let bezprostředně před tímto dnem,
- výkonu dlouhodobé dobrovolnické služby na základě smlouvy uzavřené s vysílající organizací podle zvláštního právního předpisu (zákon o dobrovolnické službě); za dobu přede dnem podání přihlášky je účast na pojištění možná nejvýše v rozsahu dvou let bezprostředně před tímto dnem.¹

Dobrovolně se mohou pojištění účastnit i ostatní osoby starší 18 let, pokud si podaly přihlášku k účasti na pojištění. Účast je však možná nejvýše v rozsahu 10 let. Za dobu přede dnem podání přihlášky je přitom účast na pojištění možná nejvýše v rozsahu jednoho roku bezprostředně před tímto dnem.¹

1.1 Doba pojištění a náhradní doba pojištění

Doba pojištění je plnohodnotná doba, která se vždy a v celém rozsahu započítává pro účely vzniku nároku na důchod a výši důchodu. Po 31.12. 1995 jde o dobu účasti na pojištění, za kterou bylo v ČR zapláceno pojistné.

Náhradní doba pojištění je dobou, kdy není podmínkou placení pojistného na důchodové pojištění. Náhradní dobou po 31.12. 1995 je doba účasti:

- osob, které se soustavně připravují na budoucí povolání studiem na střední nebo vyšší odborné škole nebo vysoké škole v ČR, po dobu prvních šesti let po dosažení věku 18 let,
- osob vedených v evidenci úřadu práce jako uchazeče o zaměstnání po dobu, po kterou jim náleží podpora v nezaměstnanosti nebo podpora při rekvalifikaci,
- osob se zdravotním postižením zařazené v teoretické a praktické přípravě pro zaměstnání nebo jinou výdělečnou činnost,
- osob konajících vojenskou službu v ozbrojených silách ČR a osob konajících civilní službu (do 1.1. 2005)
- osob pečujících o dítě ve věku do 4 let nebo o dítě do 18 let, je-li dlouhodobě těžce zdravotně postižené,
- osob pečujících osobně o převážně nebo úplně bezmocnou osobu nebo částečně bezmocnou osobu starší 80 let, pokud spolu žijí ve společné domácnosti (neplatí pro osoby blízké),
- poživatele plného invalidního důchodu, a to do dosažení věku potřebného pro vznik nároku na starobní důchod, jde také o osoby, které nepobírají plný invalidní důchod, ale splňují podmínky nároku na tento důchod a pobírají výsluhový příspěvek podle zvláštních zákonů,
- osob pobírajících dávky nemocenského pojištění nahrazující ušlý příjem po skončení výdělečné činnosti, která zakládala nemocenské pojištění, z něhož jsou tyto dávky vypláceny.

Výše důchodu se skládá ze základní výměry a z procentní výměry. Základní výměra se stanoví pevnou částkou a procentní výměra se stanoví z výpočtového základu u starobního, plného a částečného invalidního důchodu. Jde-li o důchod vdovský, vdovecký a sirotčí, pak se

¹ Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

procentní výměra stanoví procentní sazbou z procentní výměry důchodu zemřelého. Pro vznik nároku na důchod a výši procentní výměry důchodu se hodnotí náhradní doba pojištění stejně jako doba pojištění.

1.2 Starobní důchod

Starobní důchod je jednou ze základních dávek sociálního důchodového pojištění. Jejím hlavním účelem je finančně zabezpečit pojištěnce v době po dovršení stanoveného věku. V České republice se vychází z klasické koncepce invalidity (= invalidní koncepce), která je založena na předpokladu, že od určitého věku se invalidita předpokládá a tudíž se nezkoumá. Podle této koncepce se stanoví důchodový věk, tj. věk, v němž má pojištěnec nárok na starobní důchod. Vedle této koncepce existuje ještě koncepce výsluhy, podle které vznikne nárok na starobní důchod na základě odpracování příslušného počtu let. V praxi se zpravidla kombinují obě koncepce, ale od počátku 90. let v důsledku nepříznivého demografického vývoje dochází ke zvyšování důchodového věku. Více se tedy prosazuje koncepce invalidity.

1.2.1 Podmínky nároku na starobní důchod

Nárok na starobní důchod vzniká pojištěnci, jestliže získal potřebnou dobu pojištění a dosáhl stanoveného věku, popř. splňuje další podmínky stanovené v zákoně o důchodovém pojištění.

Pojištěnec má nárok na starobní důchod, jestliže odpracoval nejméně

- a) 25 let a dosáhl důchodového věku, nebo
- b) 15 let a dosáhl alespoň 65 let věku.

Před dosažením důchodového věku má pojištěnec nárok na **tzv. předčasný starobní důchod**. Existují 2 typy těchto důchodů. Předčasný starobní důchod

- 1) dočasně krácený,
- 2) trvale krácený.

Na dočasně krácený předčasný starobní důchod má pojištěnec nárok, jestliže

- a) získal dobu pojištění nejméně 25 let,
- b) je poživatелеm částečného invalidního důchodu nebo se mu částečný invalidní důchod nevyplácí z následujících důvodů:
 - 1. průměrný měsíční příjem z výdělečné činnosti přesahuje 80% pojištěncova srovnatelného vyměřovacího základu,
 - 2. poživatel částečného invalidního důchodu je výdělečně činný v cizině, částečný invalidní důchod se po dobu této činnosti nevyplácí.
- c) ke dni, od něhož má být starobní důchod přiznán, je poživatелеm částečného invalidního důchodu a do dosažení důchodového věku mu chybí nejvýše 2 roky.

Na tento důchod má nárok také pojištěnec, pokud

- a) získal dobu pojištění nejméně 25 let,
- b) pobíral plný invalidní důchod nepřetržitě aspoň po dobu 5 let, a
- c) nárok na plný invalidní důchod pobíraný po dobu 5 let zanikl a ke dni odnětí tohoto důchodu do dosažení důchodového věku mu chybí nejvýše 5 let.

Nárok na dočasně krácený předčasný starobní důchod vzniká, splní-li se uvedené podmínky do 31.12.2006.

Pojištěnec má nárok na trvale krácený předčasný starobní důchod před dosažením důchodového věku také, jestliže

- a) získal dobu pojištění nejméně 25 let,
- b) do dosažení důchodového věku mu ode dne, od něhož se starobní důchod přiznává, chybí nejméně 3 roky.

Starobní důchod se přiznává nejdříve ode dne podání žádosti o přiznání tohoto důchodu. Za den vzniku nároku na starobní důchod se považuje den, od něhož je tento důchod přiznán.

1.2.2 Důchodový věk

Důchodový věk je v naší republice stanoven odlišně pro muže, kde je tento věk jednotný pro všechny muže, a u žen, kde je důchodový věk závislý na počtu vychovaných dětí. Činí tedy

	DŮCHODOVÝ VĚK
a) u mužů	60 let
b) u žen	
- pokud vychovaly alespoň 5 dětí	53 let
- pokud vychovaly 3 nebo 4 děti	54 let
- pokud vychovaly 2 děti	55 let
- pokud vychovaly jedno dítě	56 let
- bezdětných	57 let

pokud pojištěnci dosáhli tohoto věku do 31.12. 1995. U pojištěnců, kteří dosáhnou hranic důchodového věku v období od 1.1. 1996 do 31.12. 2012 se důchodový věk stanoví tak, že ke kalendářnímu měsíci, ve které pojištěnec dosáhl této hranice, se připočítají u mužů 2 kalendářní měsíce a u žen 4 kalendářní měsíce za každý i započatý kalendářní měsíc z doby po 31.12. 1995 do dne dosažení věkových hranic.

Po 31.12. 2012 činí důchodový věk

	DŮCHODOVÝ VĚK
a) u mužů	63 let
b) u žen	
- pokud vychovaly alespoň 5 dětí	59 let
- pokud vychovaly 3 nebo 4 děti	60 let
- pokud vychovaly 2 děti	61 let
- pokud vychovaly jedno dítě	62 let
- bezdětných	63 let

Podmínka výchovy dítěte pro nárok ženy na starobní důchod je splněna, jestliže žena osobně pečuje nebo pečovala o dítě ve věku do dosažení zletilosti alespoň po dobu 10 roků.

1.2.3 Výše starobního důchodu

Částka starobního důchodu je tvořena základní výměrou a dále procentní výměrou.

Výše základní výměry starobního důchodu činí 1310 Kč měsíčně. Výše procentní výměry starobního důchodu se stanoví procentní sazbou z výpočtového základu podle doby pojištění získané do vzniku nároku na tento důchod a podle doby pojištění získané po vzniku nároku na tento důchod. Do doby pojištění získané do věku 18 let a po vzniku nároku na starobní důchod se nezahrnují náhradní doby pojištění. Výše procentní výměry starobního důchodu činí nejméně 770 Kč měsíčně.

Výše procentní výměry starobního důchodu činí za každý celý rok doby pojištění získané do vzniku nároku na tento důchod 1,5 % výpočtového základu měsíčně. Do doby pojištění se započítávají náhradní doby pojištění pouze v rozsahu 80 %, kromě náhradních dob osob

- konajících vojenskou službu v ozbrojených silách ČR, pokud nejde o vojáky z povolání a o vojáky v další službě,
- pečujících o dítě ve věku do 4 let nebo o dítě ve věku do 18 let, je-li dlouhodobě těžce zdravotně postižené vyžadující mimořádnou péči,
- pečujících osobně o převážně nebo úplně bezmocnou osobu nebo částečně bezmocnou osobu starší 80 let, pokud spolu žijí v domácnosti (u osob blízkých se nevyžaduje podmínka společné domácnosti).

Výše procentní výměry starobního důchodu se zvyšuje pojištěnci, který po vzniku nároku na tento důchod vykonával výdělečnou činnost a nepobíral přitom starobní ani plný invalidní důchod, za každých 90 kalendářních dnů této výdělečné činnosti o 1,5 % výpočtového základu. Doba kratší než 90 kalendářních dnů se přičte k době pojištění získané do vzniku nároku na starobní důchod, pokud se tak získá celý rok doby pojištění. Na žádost pojištěnce se doba delší 90 dnů přičte k době pojištění získané do vzniku nároku na tento důchod, a to

v rozsahu uvedeném v žádosti pojištěnce. Za výdělečnou činnost pro účely zvýšení procentní výměry starobního důchodu se nepovažují

- doby pracovního volna bez náhrady příjmu,
- neomluvené nepřítomnosti v práci,
- doby dočasné pracovní neschopnosti (neschopnosti k službě) nebo
- probírání dávek nemocenského pojištění (péče).

Výše procentní výměry dočasně kráceného starobního důchodu, na který vznikl nárok před dosažením důchodového věku se stanoví stejně, s tím, že tato výše se snižuje o 1,3 % výpočtového základu za každých i započatých 90 kalendářních dnů z doby ode dne, od kterého se přiznává starobní důchod, do dosažení důchodového věku. Výše procentní výměry po snížení nesmí být však nižší než 770 Kč. Výše procentní výměry tohoto důchodu se pojištěnci, který po vzniku nároku na tento důchod do dosažení důchodového věku vykonával výdělečnou činnost a nepobíral přitom starobní ani plný invalidní důchod, přepočte po skončení výdělečné činnosti po dni, od které byl přiznán starobní důchod, přičte k době pojištění získané do vzniku nároku na tento důchod a současně se o tuto dobu zkrátí doba, za kterou se snižovala výše procentní výměry starobního důchodu. Výše procentní výměry starobního důchodu se ode dne dosažení důchodového věku zvyšuje.

Výše procentní výměry trvale kráceného předčasného starobního důchodu, na který vznikl nárok, se stanoví obdobně jako u starobního důchodu, s tím, že tato výše se snižuje o 0,9 % výpočtového základu za každých i započatých 90 kalendářních dnů z doby ode dne, od kterého se přiznává starobní důchod, do dosažení důchodového věku. Procentní výměra je snížena trvale, pojištěnec nemůže tedy po dosažení důchodového věku žádat o výplatu nesnižovaného důchodu. Výše procentní výměry po snížení však nesmí být nižší než 770 Kč.

1.2.4 Souběh starobního důchodu s příjmem z výdělečné činnosti

Výplata starobního důchodu, na který vznikl nárok po dosažení důchodového věku, náleží osobám vykonávajícím výdělečnou činnost na základě pracovněprávního vztahu, jen pokud tento vztah byl sjednán na dobu určitou, nejdéle však na 1 rok.

Výplata starobního důchodu, na který vznikl nárok před dosažením důchodového věku, nenáleží do dosažení důchodového věku, pokud je vykonávána výdělečná činnost nebo je poskytována podpora v nezaměstnanosti nebo podpora při rekvalifikaci.

1.3 Plný invalidní důchod

Invalidní důchody byly původně hlavní dávkou sociálního důchodového zabezpečení, zejména v dělnickém a hornickém sociálním pojištění. Vlivem nastalých změn v sociálním zabezpečení a v celé společnosti tuto úlohu převzaly starobní důchody.

Rozlišujeme 2 základní pojetí invalidních důchodů, jsou to

1. koncepce starobní – tato koncepce chápe invaliditu jako předčasné zestárnutí (přebírají se základní konstrukční prvky starobního důchodu) a výrazně se uplatňuje v našem systému sociálního zabezpečení,
2. koncepce nemocenská – chápe invaliditu jako zvláštní formu nemoci, jako prodlouženou nemoc.

Jednou ze základních otázek je i samotné pojetí invalidity. Definice a zjišťování invalidity je nejdůležitějším a pravděpodobně také nejobtížnějším technickým problémem. Rozlišuje se

- invalidita fyzická – znamená úplnou nebo částečnou ztrátu části těla, popř. fyzických či mentálních schopností, a to bez ohledu na hospodářské nebo profesní následky této ztráty,
- invalidita stavovská (profesní, profesionální) – spočívá v neschopnosti vykonávat dosavadní či obdobné zaměstnání, a
- invalidita všeobecná (výdělková) – daná neschopností k výkonu výdělečné činnosti.

1.3.1 Podmínky nároku na plný invalidní důchod

Pojištěnec má nárok na plný invalidní důchod, jestliže se stal

- a) plně invalidním a získal potřebnou dobu pojištění, pokud nesplnil ke dni vzniku plné invalidity podmínky nároku na starobní důchod, popř. byl-li přiznán předčasný starobní důchod před dosažením důchodového věku, nebo

- b) plně invalidním následkem pracovního úrazu nebo nemoci z povolání (podmínka potřebné doby pojištění se zde považuje za splněnou).

Zákony vymezují invaliditu podrobněji. Podle zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění se u nás za plně invalidního považuje pojištěnec, jestliže pro dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav

- poklesla jeho schopnost soustavné výdělečné činnosti nejméně o 66 %, nebo
- je schopen pro zdravotní postižení soustavné výdělečné činnosti jen za zcela mimořádných podmínek (občané nevidomí, občané s velmi těžkými ortopedickými vadami aj.).

Při určování poklesu schopnosti soustavné výdělečné činnosti pojištěnce se vychází z jeho zdravotního stavu doloženého výsledky funkčních vyšetření a z jeho schopnosti vykonávat práce odpovídající zachovalým tělesným, smyslovým a duševním schopnostem, s přihlédnutím k výdělečným činnostem, které vykonával předtím, než k takovému poklesu došlo, a k dosaženému vzdělání, zkušenostem a znalostem. Bere s v úvahu, zda

- c) jde o zdravotní postižení trvale ovlivňující schopnost výdělečné činnosti pojištěnce,
- d) a jak je pojištěnec na své zdravotní postižení adaptován,
- e) je pojištěnec schopný rekvalifikace na jiný druh výdělečné činnosti, než jakou doposud vykonával.

Pojištěnec se přitom nepovažuje za plně invalidního, jestliže vykonával samostatnou výdělečnou činnost, s výjimkou samostatné výdělečné činnosti vykonávané za zcela mimořádných podmínek. Způsob posouzení a procentní míru poklesu schopnosti soustavné výdělečné činnosti a okruh zdravotních postižení umožňujících soustavnou výdělečnou činnost za zcela mimořádných podmínek stanovuje prováděcí předpis. [příloha 1]

1.3.2 Doba pojištění

Zákon o důchodovém pojištění poskytuje plný invalidní důchod prakticky všem občanům, kteří projeví snahu zapojit se trvaleji do zaměstnání. Potřebná doba pojištění v ČR pro nárok na plný invalidní důchod činí u pojištěnce ve věku

VĚKOVÉ ROZMEZÍ	DOBA POJIŠTĚNÍ
do 20 let	méně než 1 rok
od 20 do 22 let	1 rok
od 22 do 24 let	2 roky
od 24 do 26 let	3 roky
od 26 do 28 let	4 roky
nad 28 let	5 let

Potřebná doba pojištění pro vznik nároku na tento důchod se zjišťuje z období před vznikem plné invalidity, a jde-li o pojištěnce ve věku nad 28 let, pak se zjišťuje z posledních 10 roků před vznikem plné invalidity.

Podmínka potřebné doby pojištění pro nárok na plný invalidní důchod se považuje za splněnou, pokud jde o dobu účasti na pojištění

- osob, které se soustavně připravují na budoucí povolání studiem na střední nebo vyšší odborné škole nebo vysoké škole v ČR, a to po dobu prvních šesti let tohoto studia po dosažení 18 let věku,
- osob vedených v evidenci úřadu práce jako uchazeče o zaměstnání po dobu, po kterou jim náleží podpora v nezaměstnanosti nebo podpora při rekvalifikaci, a v rozsahu nejvýše 3 let po dobu, po kterou jim tato podpora v nezaměstnanosti nebo při rekvalifikaci nenáleží,
- osob, které studují na střední nebo vysoké škole v ČR před dosažením 18 let, nejdříve však po ukončení povinné školní docházky.

1.3.3 Výše plného invalidního důchodu

Částka plného invalidního důchodu je tvořena, stejně jako u starobního důchodu, základní výměrou a dále procentní výměrou.

Základní výměra plného invalidního důchodu je 1310 Kč měsíčně. Výše procentní výměry činí za každý celý rok doby pojištění 1,5 % výpočtového základu měsíčně, avšak jeho

minimální výše činí 770 Kč. Do doby pojištění získané do 18 let a po vzniku nároku na důchod se nezahrnují náhradní doby pojištění.

Pokud pojištěnci ke dni vzniku nároku na plný invalidní důchod trval nárok na částečný invalidní důchod, činí výše procentní výměry plného invalidního důchodu částku, kterou činila procentní výměra dosavadního částečného invalidního důchodu.

Pro výši procentní výměry plného invalidního důchodu se jako doba pojištění započítává i dopočtená doba, kterou je doba ode dne vzniku nároku na plný invalidní důchod do dosažení důchodového věku. U žen se bere v úvahu důchodový věk stanovený pro ženy bezdětné. Dopočtená doba se však nezapočítává, jestliže plná invalidita vznikla

- následkem úmyslného poškození zdraví, které si pojištěnec způsobil nebo nechal způsobit, nebo
- poškozením zdraví pojištěnce, které vzniklo jako následek jeho úmyslného trestného činu.

1.3.4 Plný invalidní důchod a jeho výše v mimořádných případech

Dnem dosažení věku 18 let vzniká nárok na plný invalidní důchod i osobám s trvalým pobytem na území ČR, které z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu nemohly být účastny pojištění a jejichž plná invalidita vznikla před 18. rokem věku, tzv. invalidé z mládí.

V tomto případě výše procentní výměry plného invalidního důchodu činí měsíčně 45 % výpočtového základu. Pro účely stanovení výpočtového základu se za osobní vyměřovací základ považuje všeobecný vyměřovací základ, který o 2 roky předchází roku přiznání plného invalidního důchodu, vynásobený přepočítávacím koeficientem pro úpravu tohoto všeobecného vyměřovacího základu. Základní výměra zůstává nezměněna, tj. 1310 Kč.

Takto stanovená výše je i minimální procentní výměrou plného invalidního důchodu osob, které se staly plně invalidními před 28. rokem věku. Za dobu pojištění se považuje i celá doba studia na střední nebo vysoké škole v ČR po ukončení povinné školní docházky, doba, po

kterou byl pojištěnec veden v evidenci úřadu práce jako uchazeč o zaměstnání, a náhradní doba pojištění, i když doba pojištění netrvala ani jeden rok.

Procentní výměra plného invalidního důchodu náleží také nejméně ve výši měsíčně 45 % výpočtového základu pojištěnci, který ke dni vzniku nároku na tento důchod získal alespoň 15 roků doby pojištění.

Jestliže je poživatel plného invalidního důchodu výdělečně činný v cizině, plný invalidní důchod se po dobu této výdělečné činnosti nevyplácí.

1.4 Částečný invalidní důchod

1.4.1 Podmínky nároku na částečný invalidní důchod

Pojištěnec má nárok na částečný invalidní důchod, jestliže se stal částečně invalidním

- a) a získal potřebnou dobu pojištění, nebo
- b) následkem pracovního úrazu.

Pojištěnec se v ČR považuje za částečně invalidního, jestliže z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu poklesla jeho schopnost soustavné výdělečné činnosti nejméně o 33 %. Při určování poklesu schopnosti soustavné výdělečné činnosti pojištěnce se vychází z jeho zdravotního stavu doloženého výsledky funkčních vyšetření a z jeho schopnosti vykonávat práce odpovídající zachovaným tělesným, smyslovým a duševním schopnostem, s přihlédnutím k výdělečným činnostem, které vykonával předtím, než k takovému poklesu došlo, a k dosaženému vzdělání, zkušenostem a znalostem. Způsob posouzení a procentní míry poklesu schopnosti soustavné výdělečné činnosti stanoví prováděcí předpis.²

Pojištěnec je také částečně invalidní tehdy, jestliže mu dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav značně ztěžuje obecné životní podmínky. Okruh zdravotních postižení značně ztěžujících obecné životní podmínky stanoví prováděcí předpis. [příloha 2]

1.4.2 Doba pojištění

Potřebná doba pojištění pro nárok na částečný invalidní důchod se posuzuje stejně jako v případě plného invalidního důchodu. Podmínka potřebné doby pojištění se považuje za splněnou, pokud bezprostředně před vznikem částečné invalidity byl pobírán plný invalidní důchod přiznaný osobám, které dosáhly alespoň 18 let věku, mají trvalý pobyt na území ČR a jsou plně invalidní, jestliže plná invalidita vznikla před dosažením 18 a tyto osoby nebyly účastny pojištění potřebnou dobu.

1.4.3 Výše částečného invalidního důchodu

Částka částečného invalidního důchodu je tvořena, stejně jako v předchozích případech, základní výměrou a dále procentní výměrou.

Základní výše výměry částečného invalidního důchodu činí 1310 Kč měsíčně. Výše procentní výměry činí za každý rok doby pojištění 0,75 % výpočtového základu měsíčně, nejméně 385 Kč měsíčně. Do doby pojištění získané do 18 let věku a po vzniku nároku na starobní důchod se nevztahují náhradní doby pojištění. Do doby pojištění se započítávají náhradní doby pojištění pouze v rozsahu 80 %, s výjimkou náhradních dob pojištění osob

- konajících vojenskou službu v ozbrojených silách, pokud nejde o vojáky z povolání a vojáky v další službě (do 1.1.2005)
- osob pečujících o dítě ve věku do 4 let nebo o dítě ve věku do 18 let, je-li dlouhodobě těžce zdravotně postižené vyžadující mimořádnou péči,
- osob pečujících osobně o převážně nebo úplně bezmocnou osobu nebo částečně bezmocnou osobu starší 80 let, pokud spolu žijí ve společné domácnosti (podmínka společné domácnosti se nevyžaduje, jde-li o osobu blízkou).

Vznikl-li nárok na částečný invalidní důchod a před vznikem tohoto nároku byl pobírán plný invalidní důchod, činí výše procentní výměry částečného invalidního důchodu polovinu

² Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

procentní výměry plného invalidního důchodu, jehož procentní výše činí měsíčně 45 % výpočtového základu.

Stejně jako procentní výměra plného invalidního důchodu náleží procentní výměra částečného invalidního důchodu pojištěnci mladšímu 28 let, který splnil podmínky nároku na částečný invalidní důchod, je-li tento důchod přiznáván před 18. rokem věku nebo je-li období od 18 let věku do vzniku nároku na částečný invalidní důchod kryto dobou pojištění nebo doba, která není kryta dobou pojištění, je kratší jednoho roku. V tomto případě činí procentní výměra částečného invalidního důchodu polovinu procentní výměry plného invalidního důchodu, jehož procentní výše činí měsíčně 45 % výpočtového základu.

Pojištěnci náleží částečný invalidní důchod, který ke dni vzniku nároku na tento důchod získal aspoň 15 roků doby pojištění. Procentní výměra částečného invalidního důchodu pak činí polovinu procentní výměry obdobně stanoveného plného invalidního důchodu.

1.4.4 Souběh částečného invalidního důchodu s příjmem z výdělečné činnosti

Jestliže průměrný měsíční příjem z výdělečné činnosti poživatele částečného invalidního důchodu

- a) nepřesahuje 66 % pojištěncova srovnatelného vyměřovacího základu, částečný invalidní důchod se vyplácí v plné výši,
- b) je vyšší než 66 %, ale nepřesahuje 80 % pojištěncova srovnatelného vyměřovacího základu, částečný invalidní důchod se vyplácí ve výši poloviny základní výměry a poloviny procentní výměry,
- c) přesahuje 80 % pojištěncova srovnatelného vyměřovacího základu, částečný invalidní důchod se nevyplácí.

Pokud je poživatel částečného invalidního důchodu výdělečně činný v cizině, částečný invalidní důchod se po dobu této výdělečné činnosti nevyplácí.

Příjem z výdělečné činnosti však nemá vliv na výplatu částečného invalidního důchodu, který byl přiznán pro zdravotní postižení, které značně ztěžuje obecné životní podmínky.

Nevztahuje se také na pojištěnce, který dosáhl 65 let věku (kromě výdělečné činnosti v cizině).

Částečný invalidní důchod se však vyplácí v plné výši, jestliže úhrnný příjem z výdělečné činnosti za kalendářní rok nepřesahuje dvanáctinásobek částky životního minima platné pro jednotlivce, který je poživatelem starobního důchodu, k 1. lednu kalendářního roku, za který se stanoví průměrný měsíční příjem z výdělečné činnosti. Předchází-li rok přiznání částečného invalidního důchodu kalendářnímu roku, v němž se provádí kontrola pojištěncova průměrného měsíčního příjmu z výdělečné činnosti, upraví se dvanáctinásobek částky úměrně počtu kalendářních dnů pobírání tohoto důchodu v kalendářním roce.

Pokud měl pojištěnec před přiznáním částečného invalidního důchodu nárok na plný invalidní důchod nebo částečný invalidní důchod a při přiznání částečného invalidního důchodu se vycházelo z vyměřovacího základu, z něhož byl vyměřen dřívější plný invalidní nebo částečný důchod, vychází se z rozhodného období stanoveného pro vyměření dřívějšího plného nebo částečného invalidního důchodu. Totéž platí obdobně v případě, že důchod byl vyměřen z průměrného měsíčního výdělku podle předpisů platných před 1.1. 1996.

1.5 Pozůstalostní důchody

Pozůstalostní důchody jsou významnými dávkami důchodového zabezpečení. Problematika těchto důchodů se odvíjí, resp. má odvíjet od příslušného rizika a jeho významnosti. Tímto rizikem není smrt manžela nebo rodiče, ale ztráta živitele.³

1.5.1 Vdovský a vdovecký důchod

Účelem těchto důchodů je částečná kompenzace ztráty příjmu partnera bezprostředně po jeho úmrtí, čímž dochází ke změně ekonomické situace v rodině.

Nárok na vdovský důchod vychází ze 2 koncepcí

³ Vostatek, Jaroslav: Sociální a soukromé pojištění, Codex Bohemia, Praha 1996

1. koncepce úřednická – předpokládá, že manželka úředníka nemůže, již ze stavovských důvodů, být zaměstnána. Musí jí být tedy poskytnuto zabezpečení po smrti manžela, tzv. *bezpodmínečný vdovský důchod*,
2. dělnická koncepce – dělnická vdova může bez jakýchkoliv stavovských zábran nastoupit do zaměstnání a postarat se sama o sebe. Tato skutečnost neplatí jen v případě, že na straně vdovy existují překážky. Musí být tedy splněny další podmínky, aby vznikl nárok na důchod, tzv. *podmíněný vdovský důchod*.

Vdovské důchody jsou po celou dobu své existence důsledně chápány jako důchody odvozené od důchodových nároků zesnulého.

1.5.1.1 Podmínky nároku na vdovský a vdovecký důchod

Vdova má nárok na vdovský důchod po manželovi, který

- a) byl poživitelem starobního, plného invalidního nebo částečného invalidního důchodu, nebo
- b) splnil ke dni úmrtí podmínku potřebné doby pojištění pro nárok na plný invalidní důchod nebo podmínky nároku na starobní důchod anebo zemřel následkem úrazu.

Vdovec má nárok na vdovecký důchod po manželce, která splňovala výše uvedené podmínky jako v případě vdovského důchodu.

Vdovský důchod náleží po dobu jednoho roku od smrti manžela. Po uplynutí této doby má vdova nárok na vdovský důchod, jestliže

- pečuje o nezaopatřené dítě,
- pečuje o nezletilé dlouhodobě těžce zdravotně postižené dítě vyžadující mimořádnou péči nebo o zletilé dítě, které je převážně nebo úplně bezmocné,
- pečuje o převážně nebo úplně bezmocného svého rodiče nebo rodiče zemřelého manžela, který s ní žije v domácnosti nebo o takového rodiče, který je částečně bezmocný a starší 80 let,
- je plně invalidní, nebo
- dosáhla věku 55 let nebo důchodového věku, je-li důchodový věk nižší.

Nárok na vdovský důchod zaniká uzavřením nového manželství. V tomto případě vdově náleží částka ve výši 12 měsíčních splátek vdovského důchodu, na který měla vdova nárok ke dni zániku nároku na vdovský důchod.

Nárok na vdovský důchod zaniká také dnem právní moci rozhodnutí soudu o tom, že vdova úmyslně způsobila smrt svého manžela jako pachatelka, spolupachatelka nebo účastnice trestného činu.

Stejná pravidla platí i pro nárok vdovce na vdovecký důchod s tím, že po uplynutí doby jednoho roku od smrti manželky, má vdovec nárok na vdovecký důchod pokud dosáhl věku 58 let nebo důchodového věku, je-li důchodový věk nižší.

1.5.1.2 Výše vdovského a vdoveckého důchodu

Vdovský i vdovecký důchod se obdobně jako předešlé důchody skládá ze základní a procentní výměry.

Výše základní výměry činí jak u vdovského tak vdoveckého důchodu 1310 Kč měsíčně. Výše procentní výměry vdovského a vdoveckého důchodu činí 50 % procentní výměry starobního důchodu nebo plného invalidního důchodu, na který měl nebo by měl nárok manžel, popř. manželka, v době smrti, nebo 50 % procentní výměry částečného invalidního důchodu po poživateli tohoto důchodu, který ke dni smrti nesplňoval podmínky potřebné doby pojištění pro nárok na plný invalidní důchod nebo podmínky nároku na starobní důchod.

1.5.2 Sirotčí důchod

Hlavním účelem sirotčího důchodu je částečná kompenzace ztráty příjmu rodiče dítěte, které bylo na příjmu rodiče závislé.

1.5.2.1 Podmínky nároku na sirotčí důchod

Na sirotčí důchod má nárok nezaopatřené dítě, zemřelo-li

- a) rodič (osvojitel) dítěte, nebo
- b) osoba, která převzala dítě do péče nahrazující péči rodičů, a dítě na ni bylo v době její smrti převážně odkázáno výživou, kterou nemohli ze závažných důvodů obstarat jeho rodiče.

Podmínkou je, že zemřelí byli poživateli starobního, plného invalidního nebo částečného invalidního důchodu nebo ke dni smrti splnili podmínku potřebné doby pojištění pro nárok na plný invalidní důchod nebo podmínky pro nárok na starobní anebo zemřeli následkem pracovního úrazu.

Osiřelé nezaopatřené dítě má nárok na sirotčí důchod po každém z rodičů. Nárok na sirotčí důchod nevzniká po pěstounovi nebo jeho manželovi.

Nárok na tento důchod zaniká osvojením. Pokud oboustranně osiřelé dítě osvojí jen jedna osoba, zaniká nárok na sirotčí důchod po tom z rodičů, který náležel po osobě, kterého osvojitel nahradil. Dojde-li ke zrušení osvojení, vznikne nárok na sirotčí důchod znovu, a to ve výši, v jaké by byl náležel, kdyby byl vyplácen ke dni zrušení osvojení.

Nárok na sirotčí důchod zaniká dnem právní moci rozhodnutí soudu o tom, že sirotek úmyslně způsobil smrt rodiče jako pachatel, spolupachatel nebo účastník trestného činu.

1.5.2.2 Výše sirotčího důchodu

Také sirotčí důchod se skládá ze základní výměry a procentní výměry.

Výše základní výměry sirotčího důchodu činí 1310 Kč měsíčně. Výše procentní výměry sirotčího důchodu činí 40 % procentní výměry starobního nebo plného invalidního důchodu, na který měl nebo by měl nárok zemřelý v době smrti, nebo 40 % procentní výměry částečného invalidního důchodu, který ke dni smrti nesplňoval podmínku potřebné doby pojištění pro nárok na plný invalidní důchod nebo podmínky nároku na starobní důchod.

Výše základní výměry sirotčího důchodu oboustranně osiřelého dítěte činí 1310 Kč měsíčně, výše procentní výměry činí 40 % procentní výměry důchodu otce a 40 % procentní výměry důchodu matky.

1.6 Souběh nároků na důchody

Jsou-li současně splněny podmínky nároku na výplatu více důchodů téhož druhu nebo na výplatu starobního, plného invalidního nebo částečného invalidního důchodu, vyplácí se jen jeden důchod, a to ten vyšší (nevztahuje se na sirotčí důchod po obou rodičích).

Jsou-li současně splněny podmínky nároku na výplatu starobního, plného invalidního a částečného invalidního důchodu ve stejné výši, vyplácí se důchod, který si pojištěnec zvolil.

Jsou-li splněny současně podmínky nároku na výplatu starobního plného invalidního nebo částečného invalidního důchodu a na výplatu vdovského nebo vdoveckého anebo sirotčího důchodu, vyplácí se nejvyšší důchod v plné výši a z ostatních důchodů se vyplácí polovina procentní výměry. Je-li výše několika důchodů stejná, krátí se nejdříve sirotčí důchod a poté vdovský nebo vdovecký důchod. Má-li oboustranně osiřelé dítě nárok na 2 sirotčí důchody, vyplácí se vyšší sirotčí důchod v plné výši a nižší sirotčí důchod se vyplácí ve výši procentní výměry. Je-li výše obou sirotčích důchodů stejná, vyplácí se jeden v plné výši a druhý ve výši procentní výměry.

Příjemcem důchodu je

- ☐ oprávněný,
- ☐ jeho zákonný zástupce
- ☐ anebo zvláštní příjemce.

Důchody se vyplácejí v hotovosti nebo na základě žádosti příjemce důchodu se důchod poukazuje na účet příjemce u banky v ČR.

Starobní důchod, plný invalidní a částečný invalidní důchod se nevyplácí po dobu poskytování nemocenského přiznaného na podkladě nemocenského pojištění (péče) z doby před vznikem nároku na výplatu důchodu.

Osobám, které nemají na území ČR trvalý pobyt nebo které se na území ČR obvykle nezdržují, se vyplácí důchod ve výši odpovídající době pojištění a náhradní době pojištění získaným na území ČR. Za osoby, které se na území ČR obvykle nezdržují, se považují osoby, které v cizině pobývají v kalendářním roce po dobu 270 dnů.

1.7 Zvyšování důchodů

Vyplácené důchody se zvyšují v závislosti na růstu úhrnného indexu spotřebitelských cen za domácnosti celkem ve stanoveném období a na růstu indexu reálné mzdy ve stanoveném období.

Důchody se zvyšují v pravidelném termínu od splátky důchodu splatné v lednu, pokud zvýšení důchodů činí alespoň 2 %. Mimo pravidelný termín, tzv. mimořádný termín, se důchody zvyšují, pokud ve stanoveném období růst cen dosáhl aspoň 10 %.

Období pro zjišťování růstu cen se stanoví tak, že prvním měsícem tohoto období je kalendářní měsíc následující po posledním kalendářním měsíci období pro zjišťování růstu cen použitého při předchozím zvýšení důchodů, a posledním měsícem tohoto období je při zvýšení důchodů

- a) v pravidelném termínu červenec kalendářního roku, který o jeden rok předchází kalendářnímu roku, do něhož spadá pravidelný termín zvýšení důchodů,
- b) v mimořádných termínech kalendářní měsíc, v němž růst cen dosáhl alespoň 10%.⁴

Období pro zjišťování růstu reálné mzdy se stanoví tak, že prvním rokem tohoto období je kalendářní rok následující po posledním kalendářním roce období pro zjišťování růstu reálné mzdy použitého při předchozím zvýšení důchodů, při kterém bylo přihlédnuto k růstu reálné

⁴ Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

mzdy, a posledním rokem tohoto období je kalendářní rok, který o dva roky předchází kalendářnímu roku, do něhož spadá termín zvýšení důchodů.⁵

1.8 Pojistné na důchodové pojištění

Hlavním právním předpisem je z. č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociálním zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti. Tento zákon o pojistném upravuje kromě pojistného na důchodové pojištění také pojistné na nemocenské pojištění a příspěvek na státní politiku zaměstnanosti. Pojistné je odváděno do státního rozpočtu.

1.8.1 Poplatníci

Pojistné jsou povinni platit

1. organizace, tzn. fyzické a právnické osoby, které zaměstnávají více než 25 zaměstnanců, anebo méně, ale evidenci mezd pro ně vede jiná fyzická nebo právnická osoba, která zaměstnává více než 25 zaměstnanců, touto organizací se rozumí také služební úřad, v němž jsou státní zaměstnanci zařazeni k výkonu státní služby,
2. malé organizace, tj. fyzické nebo právnické osoby, které zaměstnávají alespoň jednoho zaměstnance,
3. zaměstnanci,
4. OSVČ,
5. osoby dobrovolně účastné důchodového pojištění.

1.8.2 Vyměřovací základ

Vyměřovacím základem

- organizace a malé organizace je částka odpovídající úhrnu vyměřovacích základů jejich zaměstnanců za rozhodné období,

⁵ Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

- zaměstnanec je úhrn příjmů zúčtovaných mu organizací nebo malou organizací v souvislosti s výkonem zaměstnání za rozhodné období, které zakládá účast na nemocenském pojištění, s výjimkou nezapočitatelných příjmů,
- OSVČ je částka, kterou si určí, ne však méně než 35 % příjmu ze samostatné výdělečné činnosti před rokem 2004, 45 % v roce 2005 a od roku 2006 50 % příjmu ze samostatné výdělečné činnosti, a to po odpočtu výdajů vynaložených na jeho dosažení, zajištění a udržení. OSVČ platí pojistné a zálohy na pojistné,
- osob dobrovolně účastných na důchodovém pojištění je částka, kterou se určí, nejméně však měsíční částka, do níž se započítává plně část osobního vyměřovacího základu pro stanovení výpočtového základu pro vyměření důchodu z důchodového pojištění, platná k 1. lednu kalendářního roku, ve kterém se pojistné na důchodové pojištění platí.⁶

1.8.3 Výše pojistného

Výše pojistného se stanoví procentní sazbou z vyměřovacího základu zjištěného za rozhodné období. Rozhodným obdobím se rozumí kalendářní měsíc, za který se platí pojistné. U OSVČ je rozhodným obdobím, pro zjištění vyměřovacího základu, kalendářní rok.

Sazby pojistného z vyměřovacího základu činí

- a) u organizace a malé organizace 26 %, z toho 3,3 % na nemocenské pojištění, 21,5 % na důchodové pojištění a 1,2 % na státní politiku zaměstnanosti,
- b) u zaměstnanců 8 %, z toho 1,1 % na nemocenské pojištění, 6,5 % na důchodové pojištění a 1,2 % na státní politiku zaměstnanosti,
- c) u OSVČ 29,6 % na důchodové pojištění a na státní politiku zaměstnanosti, z toho 28 % na důchodové pojištění a 1,6 % na státní politiku zaměstnanosti, a 4,4 % na nemocenské pojištění,
- d) u osob dobrovolně účastných důchodového pojištění 28% na důchodové pojištění.⁷

⁶ Zákon č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti

⁷ Zákon č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti

2. VÝVOJ DŮCHODOVÉHO ZABEZPEČENÍ DO ROKU 1918

V této kapitole je popsán vývoj právních úprav důchodového zabezpečení do vzniku Československé republiky v roce 1918, resp. do konce první světové války. Ve srovnání s následujícími částmi se liší v tom, že zde chybí statistické informace o vývoji ukazatelů důchodového zabezpečení neboť údaje z tohoto období jsou velmi těžko zjistitelné.

Vznik a vývoj moderních forem sociálního zabezpečení nastává až v 19. století, což velmi úzce souvisí především se zrušením nevolnictví v roce 1781. Poté následoval příliv venkovského obyvatelstva do měst a rozvoj průmyslové výroby. Počátky našeho důchodového zabezpečení spadají do druhé poloviny 19. století, kdy české země i Slovensko byly součástí rakousko-uherské monarchie.

V 18. století stát do řešení sociálních situací občanů zasahoval minimálně. V 18. stol. a na počátku 19. stol. docházelo pouze k dílčímu řešení některých sociálních problémů. Stát zabezpečoval vojenské vysloužilce, jejich vdovy a sirotky a státní zaměstnance, jejich vdovy a sirotky. Církev a vrchnost poskytovaly základní péči (zpravidla almužnu a přístřeší) chudíně. Později byla povinnost péče o chudé přenesena na obce.

Ve 2. polovině 19. stol. došlo k založení sociálně demokratických stran a odborových organizací. V roce 1874 byla založena Sociálně-demokratická strana Rakouska a v roce 1878 Československá sociálně demokratická strana dělnická. Složitá ekonomická a politická situace ve střední Evropě vedly k tomu, že se vlády začaly hlouběji zabývat i otázkou sociálního pojištění. Zavedení sociálního pojištění pro široké vrstvy zaměstnanců mělo pomoci řešit svízelné sociální situace zaměstnanců.

Povinné sociální pojištění v podstatě zabezpečovalo své členy proti mimořádným událostem, které měly za následek zhoršení ekonomické situace. Do zabezpečení osob proti následkům různých událostí byla postupně zaváděna určitá pravidla, docházelo ke spojování různých druhů a forem pojištění. Také rozvoj průmyslu a celkový společenský pokrok byly důvodem přechodu od dobrovolného k povinnému pojištění zaměstnanců. Povinné sociální pojištění bylo zavedeno pro rakouskou část Rakouska-Uherska, tj. i pro české země. Byl přijat zákon o úrazovém pojištění dělníků (z. č. 1/1888 ř. z.) a zákon o nemocenském pojištění

dělníků (zák. č. 33/1888 ř. z.). Dále byl přijat zákon o bratrských pokladnách a tyto tři zákony zavedly povinné veřejnoprávní pojištění, kde pojistné platili pojištěnci i zaměstnavatelé. O osm let později byl schválen zákon o penzijním pojištění pojištěnců ve službách soukromých a některých zřízenců ve službách veřejných. Práce na přípravě zákona o penzijním pojištění dělníků nebyly dokončeny. Starobní a invalidní pojištění dělníků nebylo do roku 1918 zavedeno.⁸

2.1 Systémy důchodového zabezpečení

Důchodové zabezpečení bylo roztrženo podle hlavních skupin zaměstnanců do několika systémů:

- zabezpečení státních a veřejných zaměstnanců
- horníci
- úředníci v soukromoprávním služebním poměru
- dělníci
- péče o válečné poškozence

2.1.1 Veřejnoprávní zaopatření

Nejstarší a nejkvalitnější bylo zabezpečení státních a veřejných zaměstnanců. Počátky důchodového zabezpečení těchto zaměstnanců sahají až do konce 18. stol., kdy byly vydány první dvě penzijní normály. První norma z r. 1771 zakládala nárok na penzi pro vdovy a sirotky po zaměstnancích, kteří „věrně sloužili“ a zanechali vdovu a děti bez prostředků. Druhá z r. 1781 se týkala zaměstnanců, „kteří po alespoň 10leté uspokojivé službě se stali neschopní práce“. Tyto normály se vztahovaly jen na státní zaměstnance. Později byly doplňovány a měněny novými nařízeními a zákony, jejichž platnost se postupně rozšířila i na učitele státních škol a jiné veřejnoprávní zaměstnance.

⁸ Gallas J.: O invalidním a starobním pojištění v osnově zákona o sociálním pojištění, Přednáška Sociálního ústavu, Praha, 1923

Významnou normou v tomto oboru bylo císařské nařízení č. 157/1866 ř. z., které zavedlo tzv. systém kvinkvenální. Tento systém určoval výši penze určitou kvótou z platu, která se zvyšovala vždy po 5 letech služby. Nárok na penzi vznikl po nejméně 10leté službě. Nezískal-li zaměstnanec ani 10 let, dostal odbytné. Zákonem č. 47/1870 ř. z. byla platnost tohoto nařízení rozšířena i na učitele státních škol, jimž bylo zároveň povoleno výhodnější započítávání odsloužené doby na některém státním ústavu (za 3 odsloužené roky se započítávaly 4 roky do penze).

Další zákon č. 74/1896 ř. z. zavedl výpočet penze procentem z posledního platu (po 10 letech služby 40 % posledního platu, za každý další rok 2 %). Tento procentuální systém se v zásadě udržel a byl pozdějšími zákony č. 105/1906 ř. z., č. 34/1907 ř. z. a č. 15/1914 ř. z. jen doplňován a zlepšován.

Byl-li dán státní či veřejný zaměstnanec do výslužby (na vlastní žádost nebo z úřední moci), měl nárok na tzv. odpočivné platy, tj. buď na výslužné, byl-li ve službě alespoň 10 let, nebo na odbytné, nezískal-li ani 10 let služby. Zaměstnanci, kteří se stali neschopnými služby pro nemoc nebo úraz, měli nárok na výslužné, i když nezískali ani 10 let, pokud byli ve státní službě zaměstnání alespoň 5 let. Kromě učitelů měly i některé jiné kategorie státních zaměstnanců, na nichž měl režim zvláštní zájem, výhodnější započítávání (četníci, členové policejní a finanční stráže, strojevodci, vlakvedoucí, topiči a průvodčí státních drah, řidiči autobusů apod.).

Výslužné činilo po 10 letech služby 40 % penzijní základny a zvyšovalo se za každý další rok služby o 2 % nebo 2,4 % (podle služební kategorie zaměstnance) až do výše plné penzijní základny (po 35 nebo 40 letech), kterou tvořilo služné a přídavky, označené jako započitatelné. U služební doby se rozeznávala doba započitatelná pro nárok a doba započitatelná pro výměru výslužného. Pro každou kategorii zaměstnanců byla stanovena minimální výměra výslužného.

Pozůstalí měli nárok na tzv. zaopatřovací platy, i když zaměstnanec nezískal plných 10 služebních let. Za zaopatřovací platy se považovala vdovská penze, zaopatřovací plat družky, odbytné vdově, příspěvky na výchovu dětí, sirotčí penze pro oboustranně osiřelé děti, přídavek k sirotčí penzi a úmrtné. Vdovská penze činila v případě, že zemřelý manžel ještě

nezískal nárok na penzi, 40% jeho penzijní základny, jinak 2/3 nároku nebo penze manžela. Minimální vdovská penze činila 40%, maximální 50% penzijní základny. Kromě toho byly pro minimální penze stanoveny pevné sazby podle jednotlivých kategorií zaměstnanců a podle délky služební doby. Jednostranně osiřelým dětem náležel příspěvek na výchovu ve výši 1/5 vdovské penze pro každé dítě, oboustranně osiřelým dětem náležela sirotčí penze rovnající se polovině vdovské penze. Při tom byly stanoveny maximální hranice pro úhrn příspěvků na výchovu a úhrn sirotčích penzí.

K odpočivným a zaopatřovacím platům náležely ještě různé přídavky, jako výchovné, doplňovací přídavek ženatým apod.

2.1.1.1 Penzijní zabezpečení zaměstnanců železničních drah

Trochu odlišný vývoj prodělalo penzijní zabezpečení zaměstnanců železničních drah. Zpočátku se na tyto zaměstnance vztahovaly předpisy platné pro ostatní státní zaměstnance. Soukromé dráhy měly již od svého vzniku vlastní penzijní fondy. V roce 1877 byly i pro státní dráhy vydány zvláštní penzijní předpisy. Soukromé dráhy byly postupně zestátněny, přičemž pro jejich zaměstnance zůstávaly v platnosti dosavadní penzijní předpisy, pokud byly výhodnější než státní zaopatření.

Státní a veřejní zaměstnanci platili na částečnou úhradu penzijních nákladů penzijní příspěvek, který činil původně 3 % penzijní základny (podle zákona č. 74/1896 ř. z.) a byl postupně zvyšován až na 8 % penzijní základny (zák. č. 380/1938 Sb.). Příspěvek byl zrušen novelou č. 15/1944 Sb. s účinností od 1.1. 1944.

2.1.2 Hornické pojištění

Druhou skupinou zaměstnanců tvoří horníci. Zabezpečení horníků má starou tradici a jeho počátky ve formě svépomoci sahají až do středověku. Svépomocná a zaměstnavatelská zařízení byla před vydáním prvního zákona o hornickém pojištění upravena obecním horním zákonem z roku 1854. Úkolem svépomocných podpůrných zařízení bylo pomáhat práce neschopným a starým členům a podporovat i pozůstalé členy rodin. Tímto zákonem byla

báňským podnikatelům uložena povinnost zřídit pro horníky pracující v jejich podnicích bratrské pokladny, které svým členům poskytovaly podpory v případě nemoci, invalidity a pozůstalých v případě úmrtí živitele. Tím byl položen základ pro samostatné hornické sociální pojištění.⁹

Od zřízení bratrských pokladen na základě obecního horního zákona z roku 1854 prodělalo hornické pojištění mnoho změn. Bratrské pokladny, které poskytovaly podpory každá podle svých stanov schválených báňskými úřady, brzy neměly dostatek finančních prostředků, aby mohly dostát svým povinnostem. Proto bylo hornické pojištění nově upraveno, ale pouze v rakouských zemích, a to zákonem č. 127/1889 ř. z., který obsahoval také sanační ustanovení. Tento zákon byl změněn a doplněn v roce 1891 a 1892.

V uherských zemích zůstal i nadále v platnosti obecný horní zákon. Podle zákona z roku 1889 bylo hospodaření nemocenského pojištění odděleno od hospodaření důchodového pojištění. Důchodové tzv. „provisní“ pojištění prováděly bratrské pokladny ve zvláštních odděleních. Zákonem byly stanoveny také minimální důchody, ale finanční situace bratrských pokladen byla tak špatná, že většina jich nemohla svým jménem krýt ani tyto minimální dávky. O nedostatečnosti hornických důchodů svědčí data rakouské statistiky z roku 1913.

Důchody z průměrné hornické mzdy	
horníci	22,6 %
vdovy	9,1 %
sirotci	3,3 %

Na Slovensku, které náleželo k Uhrám byla situace pro horníky ještě horší.

2.1.3 Penzijní pojištění soukromých zaměstnanců

Zákonem č. 1/1907 ř. z. bylo zavedeno povinné penzijní pojištění soukromých zaměstnanců „úřednického charakteru“ pouze v Rakousku. V Uhrách uvedený zákon neplatil.

⁹ Schoenbaum E.: Současný stav sociálního pojištění v Československu, Publikace Sociálního ústavu ČSR, Praha, 1934

Za první světové války byl zákon novelizován císařským nařízením č. 138/1914 ř. z. I za existence tohoto zákona vznikla v Rakousku celá řada náhradních penzijních zařízení (náhradní ústavy, náhradní smlouvy apod.), která zaručovala pro určitý okruh zaměstnanců vyšší nebo alespoň stejné nároky jako Všeobecný penzijní ústav pro zřízence ve Vídni, který byl nositelem povinného penzijního pojištění.

2.1.4 Dělnické pojištění

Dělníci představují největší, ale nejhůře placenou skupinu ostatních zaměstnanců. Účastnili se pouze nemocenského pojištění, zavedeného v Rakousku zákonem č. 33/1888 ř. z. a v Uhrách zákonem článkem XVI. z roku 1900 a článkem XIX. z roku 1907, a pojištění pro případ úrazu zavedené zákonem č. 1/1888 ř. z. Nárok na dávky podle tohoto zákona měli pouze pojištěnci, nikoliv jejich rodinní příslušníci. Z pojištění náležely pojištěncům dávky peněžité a věcné.

2.1.5 Péče o válečné poškozence

Odděleně od důchodového zabezpečení pracujících se vyvíjela péče o válečné poškozence. Veřejná péče o válečné poškozence existovala již za Rakouska-Uherska. První zákon, který upravoval zaopatření vojenských osob, byl zákon č. 158/1875 ř. z., podle něhož byla přiznávána invalidní pense vojenským osobám ze stavu mužstva. Nárok pozůstalých po vojínech padlých za války nebo zemřelých v důsledku výkonu vojenské služby byl upraven zákonem č. 41/1887 ř. z., doplněn zákonem č. 48/1896 a č. 86/1907 ř. z. V Uhrách odpovídaly těmto zákonům zákonné články LI/1875 a XX/1887. Pense poskytované invalidním vojínům a jejich pozůstalým byly velice nízké, třebaže k nim byly později vypláceny příplatky podle zákona č. 119/1918 ř. z. a uherského zákonného článku XV/1915.

Odškodnění civilních osob poškozených na zdraví účinky válečných událostí a jejich pozůstalých, mělo-li zranění za následek smrt, se provádělo na základě zákona č. 525/1917 ř. z.

Rodinní příslušníci osob povolanych k činné vojenské službě za války obdrželi vyživovací příspěvky podle zákona č. 237/1912 ř. z., doplněno císařským nařízením č. 161/1915 a zákonem č. 313/1917 ř. z.

Léčení a rehabilitace válečných invalidů byly zavedeny císařským nařízením č. 260/1915 ř. z. a nařízením ministra vnitra č. 261/1915 ř. z. Kromě toho byly válečným invalidům poskytovány různé úlevy, např. při opatrování průkazu způsobilosti k provozování živnosti podle císařského nařízení č. 364/1915 ř. z.

Kromě veřejné péče existovala i péče založená převážně na soukromé dobročinnosti. Byly to zejména organizace nazývané „zemské ústředny pro péči o vracející se bojovníky“ zřízené podle výnosu ministra vnitra a různé fondy.

3. DŮCHODOVÉ ZABEZPEČENÍ V ČR V LETECH 1918 - 1945

Hlavním úkolem této části je charakterizovat nejen vývoj legislativních úprav po vzniku Československé republiky, ale navíc je zde popsán vývoj základních ukazatelů důchodového zabezpečení. Pro přehlednost jsem toto období ještě rozdělila na dvě části. První z nich se týká let 1918-1938 a druhá postihuje období protektorátu na našem území.

Československá republika převzala z právního řádu Rakouska-Uherska pouze důchodové pojištění horníků, penzijní pojištění soukromých zaměstnanců v tzv. vyšších službách a zaopatření státních a veřejných zaměstnanců. Po vzniku ČSR v roce 1918 byly zčásti novelizovány rakousko-uherské zákony, zčásti vydávány postupně zákony jiné.

Od roku 1926 naše důchodové zabezpečení poskytovalo téměř všem osobám v zaměstnaneckém poměru ochranu pro případ pracovního úrazu, invalidity a stáří a chránilo jejich rodinné příslušníky pro případ úmrtí živitele.

V době okupace probíhal vývoj v obou částech republiky odděleně. V r. 1939 se české země dostaly jako tzv. protektorát pod nadvládu Německa a veškeré hospodářství bylo podřízeno válečným účelům. Měna byla znehodnocena. Ceny byly uměle drženy na nízké úrovni u některých druhů zboží určených pro válečnou výrobu. U ostatních druhů zboží ceny neustále stoupaly.

Slovenskému státu byla zpočátku zachována alespoň formální samostatnost. V posledních dvou válečných letech přivedli Němci slovenské hospodářství do stejné, ba i horší, situace, než jaká byla na konci války v českých zemích. Cenová hladina zde byla o 30 – 50 % vyšší než v českých zemích.

Znehodnocením měny a zvyšováním cen spotřebního zboží se neustále snižovala reálná hodnota vyplácených důchodů. Bylo je proto nutné zvyšovat drahotními přídavky.

3.1 Veřejnoprávní zaopatření

3.1.1 Období let 1918 – 1938

Normy platné po skončení první světové války byly převzaty i do právního řádu Československé republiky. Z pozdějších zákonů byl významný zák. č. 2/1920 Sb., kterým byl upraven nárok na vdovskou penzi a její výši.

Nový platový zák. č. 103/1926 Sb. přinesl i nové penzijní předpisy. Obdobným způsobem jako státním zaměstnancům ve veřejnoprávním poměru byly zaručeny penzijní nároky i zaměstnancům v tzv. regulovaném soukromoprávním poměru. Byli to např. zaměstnanci Československých státních drah, Čsl. pošty, Čsl. tabákové režie, podniku Státní lesy a statky a jiných státních podniků nebo podniků spravovaných státem. Zvláštní kategorii tvořili duchovní státem uznávaných církví a náboženských společností.

3.1.2 Období protektorátu

Během druhé světové války byla vydána v českých zemích i na Slovensku řada vládních nařízení, kterými byly pozměňovány a doplňovány dřívější předpisy o penzijním zaopatření státních a veřejných zaměstnanců, zejména šlo o platový zákon č. 103/1926 Sb. V českých zemích šlo o:

- vl. nař. č. 126/1941 Sb., kterým byla změněna ustanovení o drahotním přídatku penzistů a byl zaveden nový drahotní přídatek, který činil u výslužného 4200 Kč ročně, u vdovské a sirotčí penze 3300 Kč ročně,
- vl. nař. č. 136/1941 Sb., jenž obsahovalo omezující ustanovení při konkurenci odpočivných (zaopatřovacích) platů s výdělkem nebo jiným důchodem,
- vl. nař. č. 427/1941 Sb., které pozměnilo předpisy o započtení dřívější doby zaměstnání pro penzijní zaopatření,
- vl. nař. č. 15 – 19/1944 Sb., jenž měla největší význam. Těmito nařízeními byl změněn a doplněn platový zákon č. 103/1926 Sb. Došlo k podstatnému zvýšení služného, které mělo za následek také zvýšení odpočivných a zaopatřovacích platů. Tím vznikl velký rozdíl mezi tzv. novopenzisty a staropenzisty. Tato nařízení také zrušila u aktivních zaměstnanců

doplňovací přídavek pro ženaté, dále byl zrušen penzijní příspěvek, takže si státní a veřejní zaměstnanci nepřispívali vůbec na svoje penzijní zaopatření.

Na Slovensku šel vývoj důchodového zabezpečení ve válečných letech odlišnou cestou. Ke zvýšení odpočivných a zaopatřovacích došlo poprvé ve formě mimořádných příspěvků vl. nař. č. 40/1941 Sl. z.

V dalších letech byly vydány nové normy, které znamenaly buď prodloužení výplat dřívějších drahotných výpomocí nebo jejich zvýšení.

3.1.3 Penzijní zabezpečení zaměstnanců železničních drah

V případě penzijního zabezpečení zaměstnanců železničních drah, došlo až po vzniku ČSR ke sjednocení penzijních norem zaměstnanců československých státních drah. Zákonem č. 2/1920 Sb. bylo stanoveno, že předpisy určující podmínky nároku a výši dávek pro státní zaměstnance a jejich pozůstalé platí také pro zaměstnance československých státních drah. Na základě těchto předpisů byly vydány stanovy Penzijního fondu čs. státních drah. Další zákon, který upravoval platové a penzijní nároky státních zaměstnanců č. 103/1926 Sb., byl aplikován na zaměstnance čs. státních drah vlastním nařízením č. 15/1927 Sb. Po zavedení dělnického důchodového pojištění zákonem č. 221/1924 Sb. byl zřízen Fond pro invalidní a starobní pojištění zaměstnanců čs. státních drah. Tento fond zaručoval zaměstnancům, kteří by jinak podléhali dělnickému invalidnímu a starobnímu pojištění, stejné nároky, jaké měli ostatní dělníci. Po vydání zákona o penzijním pojištění soukromých zaměstnanců ve vyšších službách č. 26/1929 Sb. bylo při Invalidním a starobním fondu založeno s účinností od 1.1. 1929 tzv. penzijní oddělení pro zaměstnance čs. státních drah, kteří by jinak podléhali pojistné povinnosti podle tohoto zákona a neměli zajištěny nároky podle předpisů pro státní zaměstnance. V penzijním oddělení měli tito zaměstnanci zaručeny stejné nároky jako pojištěnci Všeobecného penzijního ústavu (o tom viz dále). Důchodové zabezpečení zaměstnanců čs. státních drah prováděly:

- a) Penzijní fond pro zaměstnance v trvalém služebním poměru,
- b) Invalidní a starobní fond v hlavním oddělení pro dělníky podle zásad dělnického pojištění,

Invalidní a starobní fond v penzijním oddělení pro ostatní zaměstnance podle zásad penzijního zákona.

3.2 Hornické pojištění

3.2.1 Období let 1918 – 1938

Hornické pojištění bylo převzato do právního řádu ČSR. Úrazové pojištění, o něž bylo hornické pojištění rozšířeno za války vlád. nař. č. 80/1914 ř. z. a zákonem č. 44/1917 ř. z., bylo zákonem č. 207/1919 Sb. převedeno na úrazové pojištění dělnické. Vyplácené hornické důchody byly valorizovány zákonem č. 608/1919 Sb. a č. 248/1921 Sb., ale situace v hornickém pojištění se tím nezlepšila. Vznikly velké rozdíly mezi starodůchodci a novodůchodci, také nebyla odstraněna velká roztržičnost tohoto pojištění na množství drobných revírních bratrských pokladen (v roce 1918 jich existovalo 93).

Zásadní reformu přinesl až zák. č. 242/1922 Sb., který vstoupil v platnost od 1.10. 1924. Okruh osob zahrnutých do hornického pojištění zůstal v celku nezměněn, jednalo se o všechny osoby zaměstnané v podnicích uvedených horním zákonem, pokud nepodléhaly penzijnímu pojištění. Důchod horníka se skládal po pěti letech pojištění z pevné základní částky 900 Kč ročně a z jednotných pevných zvyšovacích částek 96 Kč ročně za každý další rok pojištění. Starobní důchod příslušel v 55 letech, bylo-li dovršeno 30 let pojištění, nebo v 60 letech, bylo-li získáno alespoň 15 let pojištění. Podle statistických údajů z té doby se rovnal nově přiznaný důchod podle tohoto zákona asi devítinásobku invalidního důchodu před první světovou válkou.

Zákon přinesl také důležité organizační změny. Hornické nemocenské pojištění prováděly samostatně revírní bratrské pokladny a jejich počet byl zredukován na 8. Dále tu byly Ústřední bratrské pokladny (ÚBP) jako jediné nositelky důchodového hornického pojištění pro celé území ČSR. Tímto zákonem nebyla ale vyřešena otázka úhrady a finančního zajištění. K částečné úhradě nákladů pojištění sloužil pouze nedostatečný příspěvek (pojistné) 87 Kč měsíčně, z něhož 33 Kč hradil horník a 54 Kč zaměstnavatel. Finanční situace ÚBP se ještě více zhoršila hospodářskou krizí. Ta způsobila, že se v důsledku propouštění horníků snižoval

příjem na pojistném a naopak rostl počet provizí (důchodů). V době krize nestačil příjem na pojistném ani k úhradě běžné výplaty 2/3 důchodů. Prostředky na výplatu zbývajících 1/3 důchodů musely být opatřovány půjčkami zaručenými vládou a budoucí nároky všech aktivních pojištěnců zůstávaly přirozeně finančně nekryty.

Zásadní řešení této finanční situace pojištění přinesl zák. č. 200/1936 Sb., který kromě sanačních opatření obsahoval např. předpisy upravující nově čekací dobu potřebnou pro vznik nároku na důchod i jeho výši, dále předpisy o zavedení některých nových dávek (výbavné, odbytné) a předpisy o zhodnocení doby hornického pojištění při přestupech do různých odvětví důchodového pojištění. Čekací doba byla zkrácena na 24 měsíců, stejně jako čekací doba dělnického pojištění. Ostatní podmínky nároku na důchod zůstaly stejné, ale změnila se jeho výše. Důchod se skládal ze základní částky 300 Kč ročně a ze zvyšovacích částek, které činily za každý příspěvkový měsíc získaný do 30.6. 1936 7 Kč a za příspěvkový měsíc po 1.1. 1936 7,50 Kč ročně. Za každé nezletilé dítě se invalidní nebo starobní důchod zvyšoval o 1/10. K důchodu náležel státní příspěvek 500 Kč ročně. Vdovský důchod zůstal bezpodmínečný a činil 1/2 invalidního popř. starobního důchodu, sirotčí 1/5 pro jednostranně osiřelé dítě a 2/5 pro oboustranně osiřelé. Sirotčí důchod náležel do 17. roku dítěte, příp. do 24. roku, bylo-li nezpůsobilé k výdělků. Výše pojistného a podnikatelská přírážka zůstala nezměněna, ale byl nově zaveden sanační příplatek. Na tento sanační příplatek platili podnikatelé 2 1/2 % úhrnu mezd zaměstnanců podniku a pojištěnec 1 % pracovního výdělku. Vedle toho byla zavedena sanační dávka z těženého i dovezeného uhlí a stanoven příspěvek státu částkou 90 mil. Kč ročně. Po deseti letech měla být finanční situace ÚBP znovu přezkoumána. Hlavní záruka závazků ÚBP spočívala v zajištění u Ústřední sociální pojišťovny až do výše nároků, které by odpovídaly nárokům z dělnického pojištění. ÚBP byla zato povinna odvádět Ústřední sociální pojišťovně za všechny své pojištěnce pojistné dělnického pojištění za dobu od 1.7. 1936 a za dřívější dobu převodní částky.¹⁰

3.2.2 Období protektorátu

¹⁰ Jeřábková, Ludmila, Salemanová, Miluše: Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR (1930 – 1956), VÚSZ, Praha 1965

Vývoj hornického pojištění pokračoval v době okupace a za války rychleji v českých zemích než na Slovensku, kde vcelku zůstala v platnosti ustanovení zákona č. 200/1936 Sb. až do skončení války. V českých zemích byly v době okupace vydány čtyři významnější normy:

1. Vl. nař. č. 167/1940 Sb., kterým byly zvýšeny jak základní částky důchodů, tak i zvyšovací částky. Základní částka byla dvojitá, nižší 400 Kč ročně pro důchody do 1.7. 1936 a vyšší 550 Kč ročně. Zvyšovací částky byly zvýšeny na jednotnou částku 8 Kč ročně za jeden příspěvkový měsíc. Byly také zvýšeny minimální částky vdovských i sirotčích důchodů i výchovného. Došlo ke změně výměry sirotčího důchodu, a to pro jednostranně osiřelé dítě na 1/4 invalidního (starobního) důchodu, místo dřívější 1/5, pro oboustranně osiřelé na 1/2 místo 2/5. Státní příspěvek činil 660 Kč ročně u invalidního a starobního důchodu, 330 Kč u vdovského důchodu, 180 Kč u jednostranně osiřelého dítěte a 330 Kč u oboustranně osiřelého dítěte.
2. Vl. nař. č. 420/1941 Sb., podle něhož invalidní a starobní důchodci pokračovat ve svém zaměstnání nebo do něj vstoupit, aniž ztratili nárok na důchod.
3. Vl. nař. č. 398/1941 Sb., kterým došlo k nové úpravě mzdových tříd a změnily se i sazby pro výpočet dávek. Základní částka byla stanovena jednotně ve výši 660 Kč ročně, zvyšovací částky byly zvýšeny na 10,80 Kč ročně za každý příspěvkový měsíc, státní příspěvek byl zvýšen na 720 Kč ročně k důchodu invalidnímu (starobnímu), 540 Kč ročně k vdovskému, na 240 Kč resp. 360 Kč ročně k sirotčímu důchodu.
4. Podstatnější změny přineslo vl. nař. č. 100/1942 Sb. Základní částka invalidního (starobního) důchodu byla zvýšena na 1560 Kč ročně a byly stanoveny zvláštní základní částky pro vdovský a sirotčí důchod. Pro vdovy 780 nebo 1320 Kč, podle toho zda vdova byla invalidní nebo pečovala alespoň o 2 děti, pro sirotky 840 Kč ročně. K základním částkám vdovských a sirotčích důchodů náležely zvyšovací částky vypočtené určitým poměrem ze zvyšovacích částek invalidního (starobního) důchodu pojištěnce. Státní příspěvek byl zrušen, místo něho se poskytoval zvláštní přírůstek ve výši 720 Kč k invalidním a starobním, 360 Kč k vdovským a 144 Kč ročně k sirotčím důchodům. Věková hranice pro nárok na sirotčí důchod a vychovávací přírůstek byla prodloužena ze 17 na 18 let.

V r. 1943 došlo vl. nař. č. 70/1943 Sb. k další, zcela nové úpravě hornického pojištění. Závažnou změnu přineslo v tom, že důchodové pojištění se stalo pojištěním ze zákona. Čekací doba byla prodloužena na 60 měsíců. Podstatně byl změněn dávkový systém v hornickém

pojištění. Byl zaveden hornický důchod, který se přiznával v případě neschopnosti k povolání, a hornický plný důchod, na který byl nárok v případě plné invalidity nebo po dovršení 65 let věku. Důchod se skládal ze základní částky, 1560 Kč ročně, a ze zvyšovacích částek, které byly stanoveny jednak pevnou částkou za dobu pojištění (u hornického důchodu 13 - 16 Kč měsíčně, u hornického plného důchodu 18 - 22 Kč) a jednak procentem z dosaženého výdělku za příspěvkové měsíce (u hornického důchodu 1,1 %, u hornického plného důchodu 1,6 % výdělku). Minimální důchod činil 3 000 Kč ročně, po nejméně osmileté době 3 600 Kč, minimální hornický plný důchod činil 4 800 Kč ročně. Přídavek na dítě byl ve výši 1 200 Kč ročně za každé dítě. Dále byly zavedeny nové druhy dávek:

- Hornická výsluha - jednorázová dávka, na kterou měl horník při odchodu do důchodu nárok. Vedle toho musel horník dovršit 50. rok věku, vykonávat podobu nejméně 15 let podstatně hornické práce a pracovat jako havíř pod zemí. Výsluha činila za první dva roky havířské práce po 1 500 Kč a za každý další rok po 3 000 Kč.
- Starobní odměna - vyplácela se vedle výdělku od 55 let věku horníka, který pracoval 25 let v hornictví a z toho vykonával nejméně 15 let podstatně hornické práce. Odměna činila 5 400 Kč ročně a vyplácela se až do přiznání hornického nebo plného hornického důchodu.

3.3 Penzijní pojištění soukromých zaměstnanců

3.3.1 Období let 1918 – 1938

Po roce 1918 byl zákonem č. 92/1918 Sb. byl zřízen Všeobecný penzijní ústav v Praze, který převzal pojištěnce vídeňského ústavu zaměstnané v českých zemích a jejich nároky dnem 1.1. 1919. Tímto zákonem bylo také zastaveno zřizování dalších náhradních ústavů a nových náhradních smluv. Na Slovensku, které dosud nemělo povinné penzijní pojištění, bylo toto pojištění zavedeno zákonem č. 484/1921 Sb. a vládním nařízením č. 16/1923 Sb. s účinností od 1.1. 1922.

Významným zákonem se stal zák. č. 89/1920 Sb., který rozšířil okruh osob podléhajících penzijnímu pojištění a to tím, že věková hranice pro vstup do pojištění byla snížena z 18 let na 16 a že do pojištění byli zahrnuti zaměstnanci vykonávající duševní nebo dozorčí práce. Podle zákona podléhali penzijnímu pojištění také obchodní pomocníci, mistři, dílovedoucí, šafáři a

jiní dozorcí v průmyslu a zemědělství, zaměstnanci advokátních a notářských kanceláří aj. Vyplácené důchody tímto zákonem zvýšeny nebyly, přestože válečnou inflací byly značně znehodnoceny. To bylo řešeno pouze nedostatečnými přídavky, které byly zavedeny vlád. nař. č. 324/1920 Sb. Jejich výše byla později upravována a výplata prodlužována dalšími zákony a nařízeními (např. zák. č. 299/1921 Sb.).

Podstatné změny přinesl zák. č. 26/1929 Sb., který zvyšoval jako nároky aktivních pojištěnců, tak i vyplácené důchody. V pozdější době byl tento zákon pouze doplňován a upravován, ale jeho zásady platily až do reformy provedené zákonem o národním pojištění. Okruh pojištěnců zůstal stejný, došlo k rozšíření věcného rozsahu pojištění o důchody vdovecké, důchody rodičů, o výbavné a o nemocenské pojištění důchodců. Jako dobrovolné dávky byly zavedeny podpory v nezaměstnanosti a léčebná péče o pojištěnce a důchodce. Nárok na důchod byl vázán na získání pětileté čekací doby. Tato podmínka se považovala vždy za splněnou, nastal-li pojistný případ v důsledku pracovního úrazu.

Invalidní důchod dle tohoto zákona náležel pojištěnci, který byl nezpůsobilý k výkonu svého povolání i k výkonu jiného povolání přiměřeného jeho dosavadnímu povolání. Šlo o tzv. stavovskou invaliditu. Starobní důchod se přiznával bezpodmínečně mužům v 65 letech a ženám v 60 letech. Vystoupil-li pojištěnec ze zaměstnání nebo získal-li 480 příspěvkových měsíců, měl nárok na starobní důchod již v 60 letech (žena v 55 letech). Nárok na vdovský důchod měla prakticky každá vdova, jejíž manžel získal čekací dobu do dne úmrtí. Okruh oprávněných siroteků byl rozšířen o osvojence, nevlastní děti a vnuky, pokud byly výživou odkázány na zemřelého pojištěnce nebo důchodce.

Horní hranice pro započitatelnost výdělku byla zvýšena z 9 000 Kč na 42 000 Kč ročně. Pojištěnci byli zařazeni do 11 tříd služného. Pojištění se vztahovalo i na osoby, které vstoupily poprvé do zaměstnání po 55. roce věku a které byly dříve z pojištění vyloučeny. Jako doba pojištění se započítávala za jistých podmínek presenční vojenská služba a pojištěncům, kteří konali za války vojenskou službu, byl přiznán k důchodu státní příspěvek. Náklady za státní příspěvek za vojenskou službu za války hradil stát.

Důchod invalidní a starobní se skládal z pevné základní částky 3 600 Kč ročně a ze zvyšovacích částek za každý započitatelný měsíc pojištění. Zvyšovací částky byly

odstupňovány podle tříd služného od 2 Kč do 50 Kč ročně. K důchodu náležel vychovávací příplatek ve výši 1/8 důchodu za každé nezaopatřené dítě. Vdovský důchod činil 1/2 invalidního (starobního) důchodu, který zemřelý manžel pobíral nebo na který měl nárok. Sirotčí důchod se vyplácel do 18, resp. 24 let dítěte a činil 1/4 důchodu zemřelého pojištěnce pro jednostranně osiřelé dítě a 1/2 důchodu pro oboustranně osiřelé. Byla stanovena horní hranice pro úhrn pozůstalostních dávek. Pojistné bylo stanoveno pevnou částkou pro každou třídu služného, zaměstnavatel i zaměstnanec platili každý jednu polovinu. Pojištěnec měl možnost zakoupit si nepojištěnou dobu, která by podle zákona podléhala pojištění. Pojištěnec by pak musel zaplatit příslušné zákupní pojistné.

Zákonem č. 125/1931 Sb. bylo umožněno započítat pojištěncům a důchodcům polovinu nepojištěné doby zaměstnání, aby došlo ke zmírnění rozdílu mezi pojištěnci staršími a mladšími. Úhrada byla opatřována přirážkou k pojistnému.

V době hospodářské krize se staly některé předpisy zákona neúnosnými nebo nevyhovujícími. Proto došlo k další novelizaci zákonem č. 117/1934 Sb., kterým byl zrušen bezpodmínečný starobní důchod v 65 letech u mužů a v 60 letech u žen. Byl zaveden nový tzv. sociální důchod, který byl přiznáván mužům v 56 letech, ženám v 54 letech, jestliže byli alespoň rok bez zaměstnání a získali nejméně 10 let pojištění. Byla dále zrušena možnost udržovat si získané nároky placením uznávacího poplatku, byly upraveny výhodněji předpisy o zachování nároků a bylo usnadněno dobrovolné pokračování v pojištění.¹¹

3.3.2 Období protektorátu

Během okupace byla vydána v českých zemích řada vyhlášek a nařízení. Nejdůležitější úpravou, která měnila nebo doplňovala zákon o penzijním pojištění soukromých zaměstnanců bylo vl. nař. č. 95/1941 Sb.. To obsahovalo předpisy o přepočítávání dob získaných v různých odvětvích důchodového pojištění. Tímto nařízením byla také prodloužena doba povinného pojištění, kterou musel pojištěnec získat, aby mohl pokračovat dobrovolně v pojištění, z 30 na 35 měsíců.

Předpokladem vl. nař. 96/1941 Sb. bylo sjednocení lhůt a podmínek přestupů pojištěnců mezi jednotlivými odvětvími důchodového pojištění nebo mezi důchodovým pojištěním a veřejnoprávním zaopatřením. Hlavním pozitivem tohoto nařízení bylo značné administrativní zjednodušení.

V r. 1941 bylo vydáno vl. nař. č. 316/1941 Sb., které mělo sloužit ke zlepšení finanční situace nositelů penzijního pojištění a přitom přizpůsobit výši dávek zvyšujícím se mzdám a životním nákladům. Byly zpřísněny některé podmínky nároku na dávky:

- prodloužení čekací doby u pojištěnců, kteří nezískali 5 let pojištění před dovršením 45. roku věku o počet chybějících měsíců,
- započítávání doby dobrovolného pokračování v pojištění do čekací doby pouze polovinou,
- zpřísněny podmínky invalidity a podmínky nároku na vdovský důchod,
- rozšíření počtu mzdových tříd z 11 na 14 aj.

Vyplácené důchody byly zvýšeny o přídavek, z něhož 2/3 hradil stát. Přídavek k invalidnímu a starobnímu důchodu činil 1440 Kč ročně, ke vdovskému 864 Kč ročně, k sirotčímu důchodu a k důchodu jiných pozůstalých 480 Kč ročně. Přídavek se však vyplácel jen pokud úhrn důchodu a přídavku nepřesáhl stanovené hranice (u invalidních a starobních 19 440 Kč, u vdovských 12 864 Kč, u sirotčích a jiných pozůstalých 6 480 Kč).

Vl. nař. č. 329/1939, č. 482/1940 a č. 169/1941 Sb. byly přiznány k vypláceným důchodům jednorázové přídavky.

3.4 Dělnické pojištění

3.4.1 Období let 1918 – 1938

Již od roku 1921 se konaly přípravy k zavedení dělnického důchodového pojištění, ale to bylo uzákoněno až v roce 1924 zákonem č. 221 Sb., který vstoupil v platnost až 1.7. 1926. Nositelkou pojištění se stala Ústřední sociální pojišťovna (ÚSP).

¹¹ Nečas, Jaromír: 20 let sociální péče v Československé republice, Ministerstvo sociální péče, Praha, 1938

3.4.1.1 Zákon č. 221/1924 Sb. o dělnickém důchodovém pojištění

Invalidní a starobní pojištění dělníků se vztahovalo zásadně na všechny zaměstnance a učně (s výjimkou vedlejšího nebo příležitostního zaměstnání), pokud neměli zaručeny penzijní nároky z jiného odvětví sociálního důchodového pojištění nebo ze státního zaopatření. Z pojištění byli však vyloučeni zaměstnanci, kteří v den účinnosti zákona dosáhli nebo byli starší 60 let nebo vstoupili až po 60. roce věku do zaměstnání. Dolní věková hranice 16 let byla zavedena až novelou z roku 1928. Tento původní okruh pojištěnců se později změnil jen nepatrně. Dle původního zákona se přiznával důchod invalidní a starobní, k nim vychovávací příplatky na děti, důchod vdovský, vdovecký a odbytné. Čekací doba byla stanovena na 150 příspěvkových týdnů, z toho 13 týdnů muselo být získáno v posledních dvou letech. Zákon umožňoval dobrovolné pokračování v pojištění a udržování nároků placením uznávacího poplatku. Doba dobrovolného pojištění se počítala do čekací doby jen polovinou.

Za invalidního byl považován pojištěnec, „který pro nemoc nebo jiné tělesné nebo duševní vady, nepřivoděné úmyslně, nemohl prací přiměřenou jeho silám, schopnostem, výcviku a dosavadnímu povolání vydělat ani třetinu toho, co tělesně a duševně zdravý zaměstnanec téhož druhu s podobným výcvikem v témže obvodě obvykle vydělává“.¹² Tento pojem invalidity zůstal v platnosti po celou dobu trvání dělnického pojištění.

Nárok na starobní důchod vznikl v 65 letech věku pro muže i ženu. Další zaměstnání bylo možné pokud výdělek nepřesáhl 1/3 toho, co vydělával zdravý jedinec ve stejném nebo podobném oboru. Novelou z roku 1928 byla přípustná maximální hranice důchodcova výdělku ve výši jedné třetiny nahrazena jednou polovinou. Důchod invalidní (starobní) se skládal z pevné částky 500 Kč ročně a ze zvyšovacích částek ve výši 1/5 zaplaceného pojistného. K důchodu náležel státní příspěvek 500 Kč ročně. K invalidnímu a starobnímu důchodu náležel vychovávací příplatek na děti mladší 17 let ve výši 1/10 důchodu na každé dítě.

¹² Jeřábková, Ludmila, Salemanová, Miluše: Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR (1930 – 1956), VÚSZ, Praha 1965

Vdova měla nárok na vdovský důchod jen, byla-li nebo se později stala invalidní. Vdovský důchod se rovnal polovině invalidního (starobního) důchodu, který pobíral nebo na který měl nárok zemřelý manžel.

Na sirotčí důchod měly nárok vlastní děti mladší 17 let a za jistých podmínek i děti nemanželské, osvojení, schovanci, vnuci a od roku 1928 i děti nevlastní. Sirotčí důchod činil 1/5 důchodu zemřelého pro jednostranně osiřelé dítě, 2/5 pro oboustranně osiřelé.

3.4.1.2 První novela zákona o dělnickém důchodovém pojištění

První novelou tohoto zákona byl zák. č. 184/1928 Sb. Došlo k ní z důvodu nespokojenosti jak ze strany dělnictva, tak ze strany vládnoucí třídy a zaměstnavatelů. Tímto zákonem byla zkrácena čekací doba na 100 týdnů, bylo zavedeno výbavné jako jednorázová dávka pro pojištěnky, které se provdaly po získání čekací doby. Dále byly zmírněny podmínky nároku na vdovský důchod a to tím, že vdovský důchod náležel také vdově starší 65 let nebo vdově, která pečovala nejméně o dvě děti mající nárok na sirotčí důchod. Došlo také k zavedení zvýšení pro bezmocnost jako fakultativní dávky, byla prodloužena ochranná lhůta z 12 měsíců na 18 měsíců, základní částka byla zvýšena z 500 Kč na 550 Kč ročně, počet mzdových tříd invalidního a starobního pojištění byl zvýšen o jednu třídu tím, že nejnižší třída A byla rozdělena na dvě (Aa a Ab). Bylo sníženo pojistné invalidního a starobního pojištění.

Zákonem č. 26/1930 Sb. byly zavedeny legitimace pro pojištěnce ÚSP, aby na základě jejich čísel mohly být evidovány průběhy pojištění.

3.4.1.3 Druhá novela zákona č. 221/1924 Sb.

Druhá novela byla vydána v době hospodářské krize, kdy se nepříznivě projevovala nedostatečná výše dělnických důchodů. Proto druhá novela, vyhlášená vlád. nař. č. 112/1934 Sb., přinesla na jedné straně zhoršení v oblasti nemocenského pojištění (snížení nemocenského), na druhé straně určité zlepšení v nárocích z invalidního a starobního pojištění. Nejdůležitější změnou bylo zavedení tzv. věkového příplatku, který v podstatě

znamenal započtení třetiny nepojištěné doby odpracované před 1.7. 1926 pro pojištěnce narozené před 1.1. 1899. Věková hranice pro nárok na vdovský důchod byla snížena z 65 na 60 let a byl zaveden vdovský důchod i pro rozloučené manželky. Byla dále prodloužena ochranná lhůta na 1/4 pojištěné doby, nejméně na 24 měsíců. Nezaměstnaným a pojištěncům, kteří se po výstupu ze zaměstnání stali samostatně výdělečně činnými, se zachovávaly nároky až po dobu 60 měsíců. Byl zrušen uznávací poplatek. Agrární strana si vymohla v novele na přechodnou dobu dvou let pochybnou úlevu na pojistném pro zemědělské dělníky, tzv. zemědělskou výhodu, která spočívala jednak v omezení okruhu pojištěných dělníků (důchodovému pojištění podléhali jen ti, kteří byli zaměstnáni u téhož zaměstnavatele ve třech měsících alespoň po 16 dní v měsíci), jednak ve snížení pojistného v prvních dvou třídách invalidního a starobního pojištění. Tomu ovšem odpovídalo i značné snížení nároků.

Další úpravy a změny, které byly provedeny do konce období první republiky, byly jen malého dosahu (např. vlád. nař. č. 143/1934 Sb., vlád. nař. č. 97/1935 Sb., vlád. nař. č. 364/1938 Sb. aj.).

3.4.2 Období protektorátu

Ještě před okupací byla připravována třetí novela, vlád. nař. č. 52/1939 Sb., k zákonu o invalidním a starobním pojištění dělníků. Do této přípravy zasáhla však německá okupace, takže k reorganizaci celé soustavy dělnického pojištění nedošlo.

Roku 1940 vyšlo vl. nař. č. 112/1940 Sb., které rozšířilo počet mzdových tříd z 5 na 8. Nově byly stanoveny sazby pro pojistné a zvyšovací částky k důchodům a byly zvýhodněny předpisy pro výpočet věkového příplatku. Výchovné k invalidnímu (starobnímu) důchodu bylo zvýšeno z 1/10 na 1/8 invalidního důchodu, sirotčí důchod jednostranně osiřelého z 1/5 na 1/4, oboustranně osiřelého z 2/5 na 1/2. Byla stanovena minimální výměra pro vdovský a sirotčí důchod. Státní příspěvek byl zvýšen u invalidního a starobního důchodu na 660 Kč, u vdovského na 330 Kč, u sirotčího na 180 Kč resp. na 330 Kč ročně.¹³

¹³ Matějček J., Sýkora R., Pavlíček J.: O důchodech a dávkách, Česká státní pojišťovna, Praha 1972

Další změny v dělnickém pojištění přineslo vl. nař. č. 315/1941 Sb. Počet tříd byl dále rozšířen, a to na 8. Věková hranice pro nárok na vdovský důchod byla snížena ze 60 na 55 let. Byl znovu zvýšen státní příspěvek, a to u invalidního a starobního důchodu na 720 Kč, u vdovského na 540 Kč a sirotčího na 240 Kč, resp. na 360 Kč ročně. Také základní částka invalidního (starobního) důchodu byl zvýšena z 550 Kč na 660 Kč ročně. Vyplácené důchody byly zvýšeny o 20%.

Významné změny přinesla novela č. 98/1942 Sb. Čekací doba pro nárok na důchod invalidní byla prodloužena na 250 příspěvkových týdnů, pro nárok na starobní důchod dokonce až na 750 příspěvkových týdnů. Základní částka byla zvýšena u invalidního a starobního důchodu na 1 560 Kč, u vdovského na 1 320 Kč a u sirotčího na 840 Kč ročně. Zvyšovací částky k invalidnímu a starobnímu důchodu byly rovněž zvýšeny. Zvyšovací částky k vdovskému důchodu činily $\frac{1}{2}$ a k sirotčímu $\frac{4}{10}$ zvyšovacích částek invalidního důchodu. Byl zrušen rozdíl v nárocích jednostranného a oboustranného sirotka. Vychovávací příplatky byly stanoveny pevnými ročními částkami, a to po 900 Kč na prvé dvě děti a po 1 200 Kč na každé další dítě. Věková hranice pro nárok na vychovávací příplatek a pro nárok na sirotčí důchod byla zvýšena ze 17 na 18 let. Byl zrušen státní příspěvek, místo toho hradil stát ÚSP náklady na základní částky důchodů.

Vl. nař. č. 99/1942 Sb. zavedlo nemocenské pojištění důchodců ÚSP, a jejich rodinných příslušníků. Důchodci a jejich nezaopatření příbuzní měli nárok na bezplatné léčení, pomoc při porodu, léky a jiné terapeutické pomůcky. Na úhradu nákladů přispívali invalidní a starobní důchodci částkou 10 Kč měsíčně.

Další významné změny přinesla novelizace zákona provedená vl. nař. č. 2/1944 Sb. Počet mzdových tříd byl pro nemocenské i důchodové pojištění jednotně rozšířen na 12. Výchovné bylo stanoveno pro každé dítě částkou 1 200 Kč ročně. Nově byl zaveden přídavek k invalidnímu a starobnímu důchodu pojištěnců narozených před 1.1. 1910, který činil podle délky příspěvkové doby a podle mzdové třídy 270 Kč až 480 Kč ročně. Touto novelou bylo také zrušeno odbytné.

V rámci zjednodušování administrativy vl. nař. č. 292/1944 Sb. stanovilo, že pojištěnci, který byl pojištěn kdykoli před 1.1. 1943, se od tohoto dne započítávají v každém kalendářním měsíci 4 týdny pojištění bez ohledu na to, byl-li skutečně pojištěn nebo ne.

Po této poslední válečné novele bylo ještě vyhláškou č. 12/1945 Sb. uveřejněno úplné znění zákona o pojištění dělníků pro případ nemoci, invalidity a stáří.

3.5 Státní starobní podpory

3.5.1 Období let 1918 – 1938

Podle z. č. 43/1929 Sb. mohly být československým státním příslušníkům, kteří 1.6. 1926 dosáhli nebo překročili 60. rok věku a kteří by byli jinak účastni sociálního pojištění, poskytovány starobní podpory. Tyto podpory byly poskytovány ze státních prostředků příslušníkům, jakmile dovršili 65 let. Dále se předpokládala nemajetnost a neschopnost práce těchto občanů. Státní starobní podpory činily 500 Kč ročně pro osobu, příp. 300 Kč pro každou z osob, žijících ve společné domácnosti. Každému z nich však příslušela podpora v částce 500 Kč, pokud byli bezmocní a potřebovali stálou pomoc, ošetření a péči. Ke státní starobní podpoře poskytovala obec příplatek ve výši 20 % podpory u obcí s více než 50 000 obyvateli, 15 % u obcí s více než 2000 obyvateli a 10 % u obcí nejvýše s 2000 obyvateli.¹⁴

V mimořádných případech mohla být státní starobní podpora poskytnuta také československým státním příslušníkům, kteří žili v cizině.

3.5.2 Období protektorátu

V r. 1939 došlo k poklesu kupní síly koruny a ten způsobil, že státní starobní podpora se stala nedostatečnou k zajištění nejnutnější výživy. Protektorátní vláda byla proto nucena tyto podpory zvýšit. Stalo se tak vl. nař. č. 266/1940 Sb., kterým byla základní podpora zvýšena na 720 Kč ročně, a poté vl. nař. č. 164/1944 Sb., a to na 1 200 Kč ročně.

Na Slovensku během války nedošlo k úpravě starobních podpor. Až v r. 1945 byly zvýšeny vl. nař. č. 23/1945 Sl. z. na 1 000 Ks ročně. Zároveň byl tímto nařízením značně rozšířen okruh občanů, kteří měli nárok na starobní podporu. Nařízením Slovenské národní rady č.

107/1945 Sb., byl okruh těchto osob ještě více rozšířen, protože osobám starším 65 let a potřebným se poskytovali státní starobní podpory v základní výměře 1 400 Ks ročně. Podpory, které byly již vyplacené, byly zvýšeny na tyto částky zpětně k 1.1. 1945.

3.6 Péče o válečné poškozence

3.6.1 Období let 1918 – 1938

1.1. 1918 bylo zřízeno ministerstvo sociální péče, do jehož působnosti, určené vyhláškou č. 504/1917 ř. z., byla převedena dosavadní veřejná péče o válečné poškozence a jejich pozůstalé. V ČSR byla péče o válečné poškozence rozdělena mezi ministerstvo sociální péče a ministerstvo národní obrany.

Prvním československým zákonem v oboru péče o válečné poškozence byl zákon č. 199/1919 Sb., který definoval pojem válečného poškozence a vymezil úkoly státní správy v péči o tyto osoby.

VI. nař. č. 561/1919 Sb. byly zřízeny zemské úřady pro péči o válečné poškozence v Praze, Brně a Bratislavě a okresní úřady, kterým bylo svěřeno provádění téměř veškeré péče o tyto osoby. Soukromá péče zůstala omezena jen na několik svépomocných organizací. Zvláštním druhem svépomoci byla výrobní družstva invalidů, která se zabývala výrobou protéz a orthopedických pomůcek pro válečné invalidy.

Požitky válečných poškozenců byly upraveny zák. č. 142/1920 Sb. Tento zákon vycházel z toho, že důchody nemohou poskytnout plnou náhradu za utrpenou ztrátu výdělečné schopnosti a byly proto stanoveny tak nízko, že stačily jen na nejnutnější prostředky k obživě. Důchod mohl být zvýšen o 50 až 100 % při slepotě nebo bezmocnosti, k důchodu se také přiznával 10%ní příplatek za každé nezaopatřené dítě. Invalidé měli nárok na bezplatné lékařské ošetření a léky. Nárok na důchod měli také vdovy a sirotci, ale úhrn důchodů vdovy a sirotek nesměl převyšovat stanovenou hranici. Pozůstalostní důchod mohl být přiznán i

¹⁴ Nečas, Jaromír: 20let sociální péče v Československé republice

rodičům zemřelého, pokud zemřelý nezanechal oprávněnou vdovu nebo děti, a kteří na něho byly odkázáni výživou. K důchodům se vyplácel 50 % drahotní přídavek.

První novelizace byla provedena zák. č. 39/1922 Sb., jímž byl zvýšen základní důchod invalidní, pozůstalých i přídavky k důchodům. Dále byla zvýšena horní hranice příjmu stanovená pro nárok na důchod. Byl zaveden 10%ní přídavek na manželku, která nemohla být výdělečně činná, byla prodloužena věková hranice pro přídavky na děti a sirotčí důchody z 16 na 18 let.

Další změny přinesl zák. č. 133/1930 Sb., podle něhož byl zvýšen plný invalidní důchod pro těžké invalidy, dále byl zvýšen příplatek pro starší nebo invalidní vdovy a přiznán také vdovám se třemi dětmi mladšími 14 let. Základní sazby pro výpočet invalidního důchodu byly odstupňovány podle procenta ztráty výdělečné schopnosti v rozmezí od 1 800 Kč do 4 800 Kč ročně pro plné invalidy. Ke každému důchodu příslušel 50%ní drahotní přídavek a 10%ní zvýšení na každé nezaopatřené dítě do 18 let a na manželku. Slepčům, event. i bezmocným byl vyplácen k důchodu příplatek 1 800 Kč ročně. Celkový invalidní důchod, včetně drahotního přídavku a bez rodinných přídavků, se tedy pohyboval od 5 400 Kč do 7 200 Kč ročně. Vdovský důchod činil včetně drahotního přídavku a příplatku pro vdovy starší, invalidní nebo se třemi dětmi 900 Kč až 1 710 Kč ročně. Sirotčí důchod pro jednostranně osiřelé dítě činil 600 Kč ročně, pro oboustranně osiřelé 900 Kč ročně. Důchod rodičů činil 600 Kč ročně.

3.6.2 Období protektorátu

V době okupace došlo ke zrušení ministerstva národní obrany a péče o válečné poškozence byla převedena do kompetence ministerstva práce a sociální péče. V r. 1940 byly vl. nař. č. 206/1940 Sb. v českých zemích zvýšeny drahotní přídavky k důchodům válečných poškozenců z 50 % na 80 % základních důchodů. Kromě toho byly vyplaceny jednorázové drahotní výpomoci.

Vl. nař. č. 82/1941 Sb. byly zvýšeny hranice příjmu pro nárok na důchod na 10 000 Kč ročně pro činnost samostatnou a 15 000 Kč ročně pro činnost nesamostatnou. Byl také

zaveden nový druh důchodu, důchod sourozenců. Tato novela zavedla odlišnou konstrukci invalidních důchodů, která znamenala jejich zvýšení, dále byl zvýšen slepecký příplatek i příplatek pro bezmocnost a dávky pozůstalých. Nově bylo zavedeno úmrtné na úhradu nákladů za vypravení pohřbu ve výši tříměsíčního posledního důchodu.

V r. 1942 byl zákon změněn a doplněn vl. nař. č. 198/1942 Sb., kterým byly zavedeny přídavky od 120 Kč až do 300 Kč měsíčně (dle stupně poškození) pro invalidy s poškozením alespoň 45% a pro vdovy.

Vl. nař. č. 247/1943 Sb. byly zvýšeny všechny druhy důchodů i přídavky k důchodům. Zemské úřady pro péči o válečné poškozence v Praze a Brně byly přejmenovány na zaopatřovací úřady.

3.7 Vývoj ukazatelů důchodového zabezpečení

V letech 1930 - 1938 docházelo po ekonomické stránce postupně k přechodu poválečné konjunktury k ohromné hospodářské krizi, která dosáhla největšího rozsahu v r. 1933. Po tomto roce nastalo postupné oživení hospodářského trhu, které bylo způsobeno převážně zbrojením na obranu proti hrozící agresi fašismu. Tento hospodářský vývoj se také odráží ve vývoji ukazatelů důchodového zabezpečení.

Během druhé světové války dochází v českých zemích k růstu celkového počtu pojištěnců důchodového pojištění. Hlavním důvodem bylo využití pracovních sil pro válečné hospodářství Německa. To podporovalo zejména růst počtu administrativních zaměstnanců, později i zaměstnanců z řad dělníků, mimo území protektorátu. Naproti tomu snaha vyhnout se pracovnímu nasazení vedla v českých zemích k rychlejšímu růstu počtu invalidních důchodů. V posledních letech přispívaly ke zvýšení invalidizace a úmrtnosti také válkou a okupací zhoršené životní podmínky, ztráty na zdraví i na životech ve věznicích a koncentračních táborech a na Slovensku kromě toho přímé vojenské akce.

Po osvobození se do práce zapojilo mnoho nových pracovních sil, takže počet pojištěnců vzrůstal rychlým tempem přes úbytek, který nastal odsunem Němců a Maďarů. Důsledky

války se projevíly po osvobození značným vzrůstem počtu důchodů, a to jak invalidních a starobních, tak i pozůstalostních. V důsledku toho vzrůstaly také náklady na dávky důchodového zabezpečení.

3.7.1 Počet pojištěnců

3.7.1.1 Období let 1918 – 1938

Před r. 1930 stoupal počet pojištěnců ve všech odvětvích důchodového zabezpečení. Důvodem bylo jednak rozšiřování pojistné povinnosti na další skupiny zaměstnanců, jednak stoupající zaměstnanost. Obrat způsobila hospodářská krize, při níž postupným zastavováním provozů a omezováním výroby docházelo ke stále častějšímu propouštění zaměstnanců. Pokles počtu pojištěnců se projevil v dělnickém pojištění již v r. 1929, v hornickém v r. 1930, v penzijním pojištění soukromých úředníků a zaopatření zaměstnanců státních podniků až v r. 1932 - 1933. Jedině počet zaměstnanců vlastní státní a veřejné správy vzrůstal i v krizových letech. Nejvíce zasáhla krize do sociálního pojištění v těch odvětvích, kde převážnou většinu zaměstnanců tvořili dělníci a horníci. Pokles počtu pojištěnců byl největší u ÚBP, pak u ÚSP, nejmenší u Všeobecného penzijního ústavu.

Kromě hospodářské krize působily však na pokles počtu pojištěnců i jiné vlivy (mechanizace, personální úspory, celkový pokles obyvatelstva v produkčním věku apod.).

Oživení výroby, které nastalo po r. 1935 ve všech hospodářských odvětvích souvisejících se zbrojením, vedlo k větší zaměstnanosti a tedy i ke vzrůstu počtu pojištěnců ve všech odvětvích důchodového zabezpečení. Nezaměstnanost nebyla až do r. 1937 zcela zlikvidována, takže celkový počet důchodově zabezpečených osob zůstal nižší než byl na počátku krize. Je nutné podotknout, že od r. 1935 vstupovaly do hospodářského života početně silnější ročníky obyvatelstva, narozené po první světové válce. Tato skutečnost měla vést k rychlejšímu vzestupu počtu pojištěnců. Vývoj počtu pojištěnců uvádí tabulka 1.

Tabulka 1 – Vývoj počtu pojištěnců

Rok	Průměrný počet osob důchodově zabezpečených (v tisících)				
	Veřejnoprávní zaopatření	Hornické pojištění	Penzijní pojištění	Dělnické pojištění	Celkem
1930	384,4	138,4	369,9	2 209,6	3 102,3
1931	393,6	127,1	388,6	2 116,7	3 026,0
1932	394,4	117,7	392,7	1 943,8	2 848,6
1933	389,5	109,7	391,5	1 773,7	2 664,4
1934	379,5	104,9	398,9	1 749,2	2 632,5
1935	382,2	103,2	413,3	1 770,0	2 668,7
1936	388,4	103,4	428,8	1 945,3	2 865,9
1937	393,8	110,4	457,4	2 124,6	3 086,2

Pramen: Jeřábková L., Salemanová M: Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR, VUPSV, Praha 1965

3.7.1.2 Období protektorátu

Statistická data o počtu pojištěnců jsou z válečného období neúplná. Počty pojištěnců za období let 1939-1944 jsou známy jen ze statistik hlavních nositelů důchodového pojištění, tj. Ústřední bratrské pokladny, Ústřední sociální pojišťovny a Všeobecného penzijního ústavu, a to jen pro území bývalého protektorátu Čechy a Morava. Tyto data se nedají srovnávat s daty v předchozí tabulce. Všechna data jsou uvedena v tabulce 2.

Tabulka 2 – Vývoj počtu pojištěnců na území býv. protektorátu Čechy a Morava

Rok	Počet pojištěnců na území býv. protektorátu Čechy a Morava (v tis.)				
	Aktivních horníků	Dělníků (ÚPS)		Soukr. zam. (VPÚ)	
		Celke m	Z toho žen (v %)	Celke m	Z toho žen (v %)
1939	51,4	1178,5	34,9	256,0	30,1
1940	54,2	1213,4	33,1	281,4	29,0
1941	56,0	1228,1	33,0	312,2	29,0
1942	60,5	1245,8	34,8	330,9	31,0
1943	66,4	1327,7	37,7	341,9	32,7
1944	67,4	1398,4	37,8	352,0	-

Pramen: Jeřábková L., Salemanová M: Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR, VUPSV, Praha 1965

3.7.2 Počet důchodů

3.7.2.1 Období let 1918 – 1938

Hospodářská krize měla na počet důchodů opačný vliv než na počet pojištěnců. Propuštění zaměstnanci se snažili získat v invalidním nebo starobním důchodu pravidelný příjem. V pracovním poměru se snažili udržet i ti, kteří by jinak splňovali podmínky pro přiznání důchodu. Počet důchodů vzrůstal velmi rychlým tempem.

Také zde je možno pozorovat rozdíly mezi jednotlivými odvětvími sociálního pojištění. K největšímu vzrůstu došlo v dělnickém pojištění, počet vyplácených invalidních a starobních důchodů se v dělnickém pojištění zvýšil od r. 1930 do r. 1937 třicetkrát. Velký vzestup nastal také v penzijním pojištění soukromých úředníků, kde se zvýšil stav vyplácených důchodů od r. 1930 do r. 1937 dvaapůlkrát. V hornickém pojištění stoupal počet důchodů jen v době nejhlubší krize. V zaopatření státních a veřejných zaměstnanců došlo k největšímu vzrůstu počtu invalidních a starobních důchodů v Penzijním fondu čs. státních drah. Celkový přehled o vývoji počtu důchodů vyplácených v hlavních odvětvích důchodového zabezpečení obsahuje tabulka 3

Tabulka 3 – Celkový přehled o vývoji počtu důchodů

Rok	Počet důchodů z hlavních odvětví důchodového zabezpečení podle druhu důchodů				
	Starobní a invalidní	Vdovské	Sirotčí	Ostatní	Celkem
1930	166 734	104 480	55 473	14 704	341 391
1931	194 187	113 541	61 893	14 760	384 381
1932	234 572	121 039	69 418	15 535	440 564
1933	293 184	131 010	77 737	15 081	517 012
1934	342 629	140 485	85 082	14 503	582 699
1935	388 195	150 606	92 251	10 789	641 841
1936	407 744	158 484	101 874	10 280	678 382
1937	424 096	167 724	108 092	9 856	709 768

Pramen: Jeřábková L., Salemanová M: Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR, VUPSV, Praha 1965

3.7.2.2 Období protektorátu

1.1.1938 bylo odtrženo pohraničí a přiděleno Německu, Maďarsku a Polsku. ČSR tím ztratila 30 % svého území a 33 % obyvatelstva. Dne 6.10. 1938 byla prohlášena autonomie Slovenska. Tyto politické události hluboce zasáhly i do hospodářských a sociálních poměrů státu. Zároveň s pohraničím ztratil náš průmysl větší část svých surovinových základů, zejména uhelných a rudných dolů a na Slovensku nejbohatší zemědělskou oblast. Z odtržených pohraničních krajů i ze Slovenska a Podkarpatské Rusi se stěhovali uprchlíci, kterým bylo třeba opatřit zaměstnání nebo dát důchod. Zbrojení bylo zastaveno tudíž hrozilo zvýšení nezaměstnanosti. Počet důchodů vyplácených z veřejnoprávního zaopatření ve válečné době není možné zjistit. Data o vývoji počtu důchodů z hornického pojištění, penzijního pojištění soukromých zaměstnanců a dělnického pojištění obsahuje tabulka 4.

Tabulka 4 – Vývoj počtu důchodů

Rok	Počet vyplácených důchodů								
	Hornické pojištění			Penzijní pojištění			Dělnické pojištění		
	České kraje	Slovensko	ČSR	České kraje	Slovensko	ČSR	České kraje	Slovensko	ČSR
1939	42 375	9 286	51 661	62 883	5 233	68 116	170 721	28 214	198 935
1940	41 780	9 054	50 834	65 982	5 560	71 542	180 980	30 061	211 041
1941	41 390	8 862	50 252	69 238	5 860	75 098	193 685	32 129	225 814
1942	42 654	6 562	49 216	72 075	5 447	77 522	221 554	32 594	254 148
1943	42 939	6 350	49 289	70 527	5 577	76 104	248 523	32 828	281 351
1944	43 733	6 090	49 823	73 289	5 714	79 003	265 049	32 870	297 919
1945	67 024	6 055	73 079	76 927	6 217	83 144	268 139	33 369	301 508

Pramen: Jeřábková L., Salemanová M: Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR, VUPSV, Praha 1965

V českých zemích počet vyplácených hornických důchodů za války zpočátku klesal a od r. 1942 jen pozvolna stoupal. K prudkému nárůstu došlo až v r. 1945 v důsledku obnovování výplat důchodů do pohraničí Čechům a německým antifašistům. Kromě toho byl růst způsoben zvýšením přírůstku nových důchodů přiznávaných občanům vracejícím se z koncentračních táborů a pozůstalým po obětech války a okupace.

Počet důchodů penzijního pojištění byl v r. 1939 o 21,7 % nižší než v r. 1937. Hlavním důvodem tohoto poklesu bylo, že značná část důchodců penzijního pojištění české národnosti

přesídlila ze zabraných zemí a ze Slovenska na území bývalého protektorátu. V dalších válečných letech celkový počet vyplácených důchodů téměř stále pozvolna stoupal.

Počet důchodů vyplácených z dělnického pojištění rostl, zpočátku pomaleji, ale později mnohem výrazněji. Příčinou byla skutečnost, že se při posuzování invalidity v době okupace postupovalo benevolentněji než před válkou. Tento benevolentnější přístup lze považovat za jednu z forem odporu českých lékařů a pojišťovacího úřednictva proti okupantům. Na růst počtů důchodů působil zejména v dělnickém pojištění nepříznivý zdravotní stav dělnictva, jako důsledek prodlužování pracovní doby, nedostatečné výživy atd.

3.7.3 Průměrná výše vyplácených důchodů

Mezi jednotlivými odvětvími důchodového zabezpečení existovala i rozdílná průměrná výše vyplácených důchodů. Bylo to dáno rozdílnými zákonnými předpisy pro jednotlivá odvětví důchodového zabezpečení.

3.7.3.1 Období let 1918 – 1938

V průměru byly invalidní a starobní důchody soukromých zaměstnanců asi o 30 % nižší než odpočivné platy státních a veřejných zaměstnanců, důchody horníků o 70 % nižší než důchody soukromých zaměstnanců a důchody z dělnického pojištění o 40 – 43 % nižší než důchody horníků. V následujících tabulkách je uveden vývoj průměrné měsíční výše vyplácených důchodů podle jednotlivých hlavních odvětví důchodového zabezpečení a srovnání průměrných výší invalidních a starobních důchodů s průměrnou mzdou. Ve veřejném zaopatření nebyly průměrné výše platů uveřejňovány.

Tabulka 5 – Vývoj průměrné měsíční výše důchodů v kategorii veřejnoprávního zaopatření

Kategorie zaměstnanců	Poslední roční pracovní příjem (v Kč)	Penzijní základna ročně (v Kč)	Počet služeb. let	Měsíční výše odpočiv. platu (v Kč)	Měsíční výše vdovské penze (v Kč)
Pomocný zřízenec - ženatý	11 800	7 800	25	596	446
Zřízenec - ženatý	13 500	9 900	20	708	450
Podúředník - ženatý	17 400	14 400	40	1 200	600
Pracovník pomocné kancelář. služby - ženatý	19 200	16 200	40	1 350	675
Úředník - ženatý	45 000	39 000	35	3 250	1 625
Soudce - ženatý	47 300	40 500	25	2 523	1 687
Profesor - svobodný	38 400	32 400	20	1 944	-

Pramen: Jeřábková L., Salemanová M: Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR, VUPSV, Praha 1965

Tabulka 6 – Vývoj průměrné měsíční výše vyplácených důchodů

Rok	Průměrná výše vyplácených důchodů (v Kč)								
	Hornické pojištění			Penzijní pojištění			Dělnické pojištění		
	Starobní a invalidní	Vdovská	Sirotčí	Starobní a invalidní	Vdovská	Sirotčí	Starobní a invalidní	Vdovská	Sirotčí
1930	226	104	37	596	281	155	-	-	-
1931	228	104	36	711	309	160	106	53	25
1932	231	104	35	768	342	172	109	54	25
1933	235	105	35	775	347	174	110	55	25
1934	234	105	35	766	349	174	139	69	29
1935	234	105	35	785	362	175	141	70	29
1936	234	105	36	787	364	175	141	70	29
1937	235	106	37	787	368	182	142	72	28

Pramen: Jeřábková L., Salemanová M: Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR, VUPSV, Praha 1965

3.7.3.2 Období protektorátu

V následující tabulce jsou srovnány průměrné výše vyplácených invalidních a starobních důchodů a průměrné mzdy u soukromých zaměstnanců, horníků a ostatních dělníků. Z tabulky je patrný zejména výrazný rozdíl mezi soukromými zaměstnanci na jedné straně a horníky a

ostatními dělníky na druhé straně, a to jak v dosažených mzdách, tak i ve kvalitě důchodového zabezpečení. Při srovnávání horníků s ostatními dělníky byla situace zcela jiná. Mzdy horníků byly v průměru asi dvojnásobné než mzdy dělníků, zatím co jejich důchody byly vyšší asi o 2/3

Tabulka 7 – Srovnání průměrných důchodů a průměrných mezd

Rok	Průměrná výše starob. a invalid. důchodu v Kč měsíčně			Průměrná mzda v Kč měsíčně			Průměrný důchod v % průměrné mzdy		
	Soukromí zaměst.	Horníci	Dělníci	Soukromí zaměst.	Horníci	Dělníci	Soukromí zaměst.	Horníci	Dělníci
1930	596	226	97	1 358	930	478	43,9	23,4	20,3
1931	711	228	106	1 317	899	467	54,0	25,4	22,7
1932	768	231	109	1 283	800	443	59,9	28,9	24,6
1933	775	235	110	1 233	771	418	62,9	30,5	26,3
1934	766	234	139	1 217	796	408	62,9	29,4	34,1
1935	785	234	141	1 192	802	399	65,9	29,2	35,3
1936	787	234	141	1 183	843	405	66,5	27,8	34,8
1937	787	235	142	1 200	981	428	65,6	24,0	33,2

Pramen: Jeřábková L., Salemanová M: Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR, VUPSV, Praha 1965

Je nutné ještě poznamenat, že statisticky vykazovanou průměrnou mzdou dělníků snižovalo poměrně vysoké procento zaměstnaných žen, jejichž průměrná mzda byla o 40 % nižší než mzda mužů.

Průměrná nominální výše všech důchodů ze sociálního pojištění se v době války neustále zvyšovala. Vyplácené i nově přiznané důchody se zvyšovaly jednak drahotnými přídávky, jednak novelizací zákonných předpisů, aby byla alespoň částečně vyrovnána jejich reálná hodnota, která byla značně snižována znehodnocením měny. Další podstatné zvýšení důchodů nastalo po r. 1945, kdy současně došlo k jednorázovému zvýšení cenové hladiny zhruba na trojnásobek.

Relativně největšího zvýšení dosáhly důchody dělnického a hornického pojištění. Průměrný invalidní a starobní důchod vyplácený v dělnickém pojištění se zvýšil od r. 1939 na šestinásobek, v hornickém pojištění na šestinásobek. Zvýšení důchodů ve veřejnoprávním zaopatření a penzijním pojištění soukromých zaměstnanců bylo mnohem nižší.

Průměrná výše odpočivných a zaopatřovacích platů ve veřejnoprávním zaopatření nebyly uveřejňovány. Tabulka 8 uvádí příklady důchodů, které byly přiznány od r. 1944 některým kategoriím státních a veřejných zaměstnanců.

Tabulka 8 - Vývoj průměrné měsíční výše důchodů v kategorii veřejnoprávního zaopatření

Kategorie zaměstnanců	Poslední roční pracovní příjem (v Kč)	Penzijní základna ročně (v Kč)	Počet služeb. let	Měsíční výše odpočiv. platu (v Kč)	Měsíční výše vdovské penze (v Kč)
Pomocný zřízenec - ženatý	22 320	13 920	25	882	580
Zřízenec - ženatý	24 720	16 320	20	870	580
Podúředník - ženatý	30 360	21 960	40	1 830	915
Pracovník pomocné kancelář. služby - ženatý	35 280	26 880	40	2 240	1 120
Úředník - ženatý	77 040	61 680	35	5 140	2 570
Soudce - ženatý	71 760	56 280	25	3 569	2 345
Profesor - svobodný	59 520	47 040	20	2 822	-

Pramen: Jeřábková L., Salemanová M: Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR, VUPSV, Praha 1965

Průměrná výše důchodu z hornického pojištění se zvyšovala celkem pravidelně po celou dobu války. V českých zemích došlo k většímu zvýšení v r. 1943, v r. 1945 se podstatně zvýšil hornický důchod vlivem přídavku, který činil u invalidního a starobního důchodu 500 Kč měsíčně, u vdovského 300 Kč měsíčně.

V českých zemích stoupla průměrná výše vyplácených starobních a invalidních důchodů z penzijního pojištění v r. 1941 a 1942 po vydání vl. nař. č. 316/1941 Sb. Na Slovensku došlo naopak v r. 1941 k jejímu snížení způsobené krácením důchodů židovských důchodců. Vývoj průměrné výše vyplácených důchodů je patrný z tabulky 9.

Tabulka 9 - Vývoj průměrné měsíční výše vyplácených důchodů

Rok	Průměrná výše vyplácených starobních a invalidních důchodů								
	Hornické pojištění			Penzijní pojištění			Dělnické pojištění		
	České kraje	Slovensko	ČSR	České kraje	Slovensko	ČSR	České kraje	Slovensko	ČSR
1939	241	236	240	779	726	775	147	166	149
1940	301	228	291	784	728	780	215	167	210
1941	365	245	349	841	679	828	252	168	244
1942	439	339	428	891	690	877	316	200	306
1943	548	-	-	888	693	874	334	-	-
1944	565	-	-	888	692	874	388	-	-
1945	1 100	804	1 083	1 400	1 100	1 379	854	714	843

Pramen: Jeřábková L., Salemanová M: Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR, VUPSV, Praha 1965

Statistiky o průměrných mzdách jsou také za válečné a poválečné období neúplné. Pro ilustraci slouží tabulka 10, ve které je uveden poměr mezi průměrnou měsíční výší vyplácených starobních a invalidních důchodů a průměrnou měsíční mzdou pojištěnců v příslušném odvětví za léta 1939 a 1942 v českých zemích. Tato data ukazují vývoj poměru mezi mzdou a důchodem v době války. U dělníků a horníků probíhalo zvyšování důchodů rychleji, takže poměr mezi důchodem a mzdou se během válečných let zlepšil. U soukromých zaměstnanců rostly naopak mzdy rychleji, takže poměr mezi důchodem a mzdou se zhoršil. Zmírnil se tím rozdíl mezi soukromými zaměstnanci a dělníky.

Tabulky 10 - Srovnání průměrných důchodů a průměrných mezd

Odvětví pojištění	České země					
	1939			1942		
	Průměrný důchod (v Kč)	Průměrná mzda (v Kč)	Průměrný důchod v % průměr. mzdy	Průměrný důchod (v Kč)	Průměrná mzda (v Kč)	Průměrný důchod v % průměr. mzdy
Hornické	241	1 009	23,9	439	1 418	31,0
Dělnické	147	516	28,5	316	982	32,2
Penzijní	779	1 293	60,2	821	2 025	44,0

Pramen: Jeřábková L., Salemanová M: Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR, VUPSV, Praha 1965

4. CHARAKTERISTIKA SOCIÁLNÍHO DŮCHODOVÉHO POJIŠTĚNÍ V ČR V LETECH 1945-1989

4.1 Vývoj v letech 1945-1947

Od května 1945, po osvobození republiky, dochází k důležitým hospodářským změnám, které se odrazily i v legislativě sociálního zabezpečení. Základní zásady poválečného zákonodárství byly obsaženy v Košickém vládním programu. Byla ustavena komise Národní fronty, která byla pověřena vypracováním návrhu zákona o národním pojištění. Léta 1945-1947 jsou tedy přípravným obdobím pro uzákonění jednotného, všeobecného národního pojištění.

Hospodářská situace po skončení války byla dosti špatná. Měna byla znehodnocena. Průmysl, pokud nebyl zničen byl zaměřen na válečnou výrobu. Cenová úroveň byla v českých zemích nižší než na Slovensku. Tyto nedostatky bylo nutné odstranit. Dekretem prezidenta republiky č. 91/1945 Sb. byla obnovena na celém území republiky jednotná měna, koruna československá (Kčs), a koncem r. 1945 došlo k úpravě cen a vyrovnání cenové hladiny mezi českými zeměmi a Slovenskem. Velmi významný byl také odsun Němců a Maďarů z československého pohraničí.

Toto období je pro důchodové zabezpečení vyznačeno snahou po sjednocení předpisů pro všechny kategorie zaměstnanců. Důležitou se zdála i potřeba upravit pružněji přestupy zaměstnanců mezi jednotlivými odvětvími důchodového zabezpečení.

4.1.1 Veřejnoprávní zaopatření

Hlavním úkolem bylo odstranit nejtěžší křivdy způsobené zaměstnancům okupanty. Z tohoto důvodu byl vydán dekret prezidenta republiky č. 53/1945 Sb. o odčinění křivd čs. veřejným zaměstnancům. Tímto dekretem byly odstraňovány újmy, které utrpěli veřejní zaměstnanci na svých právech a nárocích plynoucích ze služebního poměru.

Byly vydány normy odděleně pro české země a pro Slovensko, jimiž byly zavedeny platové nebo drahotní přídavky. Jedním z prvních zákonů, jehož platnost se vztahovala na území celého státu byl zák. č. 159/1945 Sb. Podle tohoto zákona byl přiznán ke všem odpočivným i zaopatřovacím platům zvláštní přídavek ve výši 1 800 Kčs ročně pro svobodné, vdovy a děti mající nárok na sirotčí penzi nebo na výchovné a 3 600 Kčs ročně pro ženaté. Dále byly drahotní přídavky staropenzistů zvýšeny podle zák. č. 39/1946 Sb. na 7 800 Kčs ročně u výslužného, na 6 000 Kčs ročně u vdov a na 4 200 Kčs ročně u sirotčích penzí. V r. 1947 bylo ještě zvýšeno výchovné k odpočivným a zaopatřovacím platům podle zák.č. 69/1947 Sb. a vyplacen jednorázový mimořádný přídavek v prosinci 1947.

Kromě výše uvedených zákonů a nařízení byla v tomto období vydána celá řada norem, kterými byly upravovány platové i penzijní nároky dalších skupin státních a veřejných zaměstnanců, jako např. příslušníků Finanční stráže, vojenských a četnických gážistů, zaměstnanců ČSD, učitelů, aj.

4.1.2 Hornické pojištění

Po osvobození bylo hornické pojištění jako první ze všech odvětví důchodového zabezpečení nově přebudováno. Nový zákon o hornickém penzijním pojištění č. 44/1947 Sb. měl být první etapou připravovaného všeobecného národního pojištění. Jedním z jeho cílů bylo sjednotit doposud odchylné předpisy v českých zemích a na Slovensku. Věcný rozsah dávek se shodoval s věcným rozsahem dávek v penzijním pojištění soukromých zaměstnanců. Nárok na invalidní penzi byl jako doposud vázán na neschopnost k dosavadnímu povolání. Přitom se však rozlišovalo, pracoval-li horník v posledních pěti letech nebo alespoň polovinu celkové doby pod zemí, nebo pracoval-li na povrchu. Vedle toho byla obnovena dlouholetá výsada horníků, tj. nižší věk vzniku nároku na starobní důchod, která byla zrušena poslední protektorátní úpravou. Penze se skládala z pevné základní částky 6 000 Kčs ročně a z pohyblivé základní částky rovnající se 20 % průměrného ročního výdělku u horníka, který pracoval alespoň 10 let pod zemí, a 14 % u ostatních. Roční zvyšovací částka činila při zaměstnání pod zemí 2 %, při zaměstnání na povrchu 1,4 % dosaženého výdělku. Nejnižší penze činila 14 000 Kčs ročně, nejvyšší 90 % průměrného výdělku.

Zák. č. 154/1945 Sb. zavedl k invalidním a starobním penzím výchovné na děti mladší 18, popř. 24 let ve výši rodinných přídatků. Nárok na vdovskou penzi v plné výši měla vdova invalidní nebo starší 55 let nebo pečující alespoň o dvě děti. Ostatní vdovy měly nárok na vdovskou penzi v poloviční výši. Vdovská penze se skládala ze základní částky 6 000 Kčs ročně, z poloviny pohyblivé základní částky a z poloviny zvyšovacích částek, na které měl pojištěnec nárok. Sirotčí penze se u oboustranně osiřelého dítěte rovnala vdovské penzi, u jednostranně osiřelého dítěte polovinu vdovské penze.

Nově byl také vybudován úhradový systém. Náklady pojištění byly hrazeny:

- a) **pojistným** - pro celé území státu bylo stanoveno jednotné pojistné ve výši 15 % započitatelného výdělku, tj. pojistné, které se doposud platilo v českých zemích, z toho 1/3 platil pojištěnec, 2/3 zaměstnavatel,
- b) **dávkou z uhlí** - byla stanovena také pro Slovensko stejnými sazbami, které platily pro české země,
- c) **státní příspěvkem** - tímto příspěvkem měl být hrazen každoročně očekávaný schodek ve finančním hospodaření nositelů hornického pojištění, jimiž byly v českých zemích ÚBP a ÚSP v Bratislavě.

4.1.3 Společné legislativní úpravy

Všechny legislativní úpravy vydané v oboru sociálního pojištění po osvobození se vztahovaly na všechna odvětví tohoto pojištění. Lze je rozdělit do čtyř skupin:

- 1) **Normy organizační** - přizpůsobovaly organizaci sociálního pojištění novým politickým poměrům. Jde o dekret prezidenta republiky č. 93/1945 Sb. o prozatímních opatřeních v oboru veřejnoprávního pojištění a vyhláška ministra ochrany práce a sociální péče č. 558/1945 Ú. l. o organizaci sociálního pojištění v pohraničí i ve vnitrozemí.
- 2) **Zákony zvyšující důchody** - zákonem č. 156/1945 Sb. byly přiznány k důchodům z dělnického, penzijního a hornického pojištění měsíční přídatky, a to k invalidním a starobním 500 Kčs, k vdovským 300 Kčs a k důchodům sirotčím a jiných pozůstalých 200 Kčs, pokud úhrn důchodu včetně přídatku nepřevýšil stanovené hranice. Dalším zákonem v téže skupině byl zák. č. 158/1945 Sb. o úpravě a rozšíření tříd ve veřejnoprávním

sociálním pojištění. Pro všechna odvětví sociálního pojištění bylo jednotně zavedeno 16 mzdových tříd s maximálním započitatelným výdělkem 60 000 Kčs ročně. Nově byly stanoveny zvyšovací částky i pojistné. Tímto zákonem bylo také obnoveno odbytné pro pozůstalé po pojištenci, který zemřel před dovršením čekací doby.

- 3) **Zákony o odstranění některých křivd způsobených za války a okupace** - zák. č. 47/1946 Sb. o odstranění křivd obsahoval předpisy o započtení dob útisku, činnosti v odboji a jiných zvláštních dob v důchodovém pojištění, o zachování nároků aj. Zák. č. 17/1947 Sb. o uznání nároků získaných u cizozemských nositelů sociálního pojištění. Tento zákon upravoval jednak započítání doby získané v cizozemském pojištění čs. příslušníky, kteří byli zaměstnání v pohraničí nebo v cizích státech.
- 4) **Zákony připravující půdu pro chystané národní pojištění** - jde především o zák. č. 18/1947 Sb. o sjednocení některých lhůt a podmínek ve veřejnoprávním důchodovém pojištění. Dalším je zák. č. 70/1948 Sb., který vyrovnával rozdíly mezi českými zeměmi a Slovenskem na poli sociálního pojištění. Na Slovensku byly zavedeny stejné sazby, které platily v českých zemích pro základní i zvyšovací částky důchodů a pro pojistné v dělnickém i penzijním pojištění. V dělnickém pojištění byl zaveden zvláštní přídavek k nově přiznaným důchodům pojištěnců narozených před 1.1. 1910, a to od 270 Kčs do 340 Kčs ročně. Vedle toho byly všechny důchody vyplácené z dělnického a hornického pojištění od 1.1. 1947 podstatně zvýšeny, invalidní a starobní důchody o 80 %, vdovské důchody a důchody oboustranně osiřelých dětí o 100 % a důchody jednostranně osiřelých dětí o 120 %. K důchodům z penzijního pojištění soukromých zaměstnanců se od 1.1. 1947 vyplácel přídavek, k invalidním a starobním 1 440 Kčs, k vdovským 864 Kčs a sirotčím 480 Kčs ročně.¹⁵

4.1.4 Státní starobní podpora

Zák. č. 155/1945 došlo k úpravě státních starobních podpor v českých zemích. Podpory byly zvýšeny na 6 000 Kčs ročně a příspěvek, který poskytovaly obce navíc, zůstal zachován. Na Slovensku se tak stalo nařízením Slovenské národní rady č. 107/1945 Sb.

4.1.5 Péče o válečné poškozence

Po osvobození se stala péče o válečné poškozence a jejich pozůstalé i o ostatní oběti války prvořadým úkolem státu. Bylo nově zřízeno ministerstvo národní obrany, které převzalo zpět péči o legionáře ze stavu mužstva a péči o invalidy z první světové války. Ostatní péči o válečné poškozence provádělo nadále ministerstvo sociální péče. Podle zák. č. 164/1946 Sb. byli poškozeným čs. občanům jednak vypláceny peněžité požitky a jednak jim byli poskytovány různé výhody. K peněžitým požitkům měli poškození nárok na léčebnou a protézní péči, na ústavní zaopatření a na výcvik k povolání.

Vlád. nař. č. 205/1949 Sb. byla působnost v oboru péče o válečné poškozence a oběti války přenesena z ministerstva práce a sociální péče na státní úřady pro válečné poškozence. Tyto úřady mohly poskytovat válečným, vojenským i civilním poškozeným v případě potřeby podpory. K tomuto účelu sloužil také výtěžek Státního podpůrného fondu čs. invalidů, který byl zřízen v r. 1919 a byl spravován ministerstvem sociální péče.

4.2 Vývoj v letech 1948 – 1989

Období od r. 1948 je charakteristické budováním socialismu, moc převzala dělnická třída. Bylo dokončeno znárodnění průmyslu, peněžnictví i pojišťovnictví, které započalo již v r. 1945.

4.2.1 Národní pojištění

V oboru sociálního zabezpečení bylo prvním krokem k vybudování nového systému vydání zákona o národním pojištění pod č. 99/1948 Sb., který představoval základní přeměnu soustavy důchodového zabezpečení podle zájmů dělnické třídy a pracujících vrstev. Přínosem tohoto zákona bylo organizační sjednocení dosavadních odvětví veřejnoprávního sociálního pojištění, dále pak zahrnutí dalších dvou skupin obyvatelstva dosud nepojištěných do pojištění (OSVČ a spolupracující členové jejich rodin) a přizpůsobení pojišťovacích i dávkových

¹⁵ Jeřábková L., Salemanová M.: Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR (1930-1956), VÚPSV, Praha 1965

předpisů novým sociálně politickým požadavkům. Mezi tyto nové požadavky patřily sociální jistoty, spolehlivé zabezpečení hlavních životních potřeb, vyloučení výkyvů v životní úrovni, pravidelný růst životní úrovně a také poskytnutí pomoci společnosti v takové situaci, kdy občan nestačí vlastními silami a prostředky.

Jediným nositelem národního pojištění byla Ústřední národní pojišťovna, jejímiž organizačními složkami byly Národní pojišťovna v Bratislavě (pro Slovensko) a okresní národní pojišťovny, jejichž sídlo a působnost určovala ÚNP.

Jednou ze základních myšlenek národního pojištění bylo vybudovat soustavu rozdělování podle jiných hledisek než podle práce. Dávky měly pokrýt mimořádné potřeby od narození do smrti. Vznikly proto nové varianty existujících dávek, jako např. vedle starobního, invalidního nebo vdovského důchodu vznikly důchody sociální, manželek a družek. Kromě toho vznikly i nové dávky jako např. výbavné při uzavření sňatku.

Důležitou změnu přinesl zákon o národním pojištění v tom, že pojištění podle něho vznikalo přímo ze zákona. Horníkům byly zachovány výhodnější podmínky vzniku nároků a vyšší výměra důchodů. Nově byl zaveden důchod manželky a sociální důchod pro potřebné občany. Sociálním důchodem byly nahrazeny dosavadní státní starobní podpory. Podle zákona o národním pojištění byly přiznávány následující dávky důchodového pojištění:

- důchody starobní,
- důchody invalidní,
- důchod manželky,
- důchod vdovský (družky),
- důchody sociální,
- důchody sirotčí,
- odškodnění za pracovní úrazy a nemoci z povolání,
- výbavné (od r. 1953 převzato orgány nemocenského pojištění).

Nárok na dávky, kromě sociálního důchodu a odškodnění za pracovní úrazy a nemoci z povolání, byl vázán splněním základní podmínky nároku, tj. získáním alespoň čtyř roků pojištění v posledních pěti kalendářních letech.

Starobní důchod náležel v 65 letech, byla-li splněna základní podmínka nároku. Nárok na **invalidní důchod** měl pojištěnec, u něhož nastala ztráta nebo podstatný pokles výdělku v důsledku trvale nepříznivého zdravotního stavu. Důchod starobní (invalidní) se skládal z:

- a) pevné částky ve výši 8 400 Kčs ročně,
- b) pohyblivé částky ve výši 20 % průměrného ročního výdělku.

Zvyšovací částky činily 0,4 % výdělku za každý další rok do 20 let pojištění a 0,8 % za každý další rok. Po 60. roku věku náležela roční zvyšovací částka ve výši 2 % průměrného ročního výdělku. Průměrný roční výdělek se vypočítával z pěti nebo deseti kalendářních let předcházejících roku přiznání dávky. Výdělek přesahující 10 000 Kčs měsíčně se nezapočítával. Maximální důchod činil 85 % průměrného ročního výdělku, minimální 800 Kčs měsíčně.

Důchod manželky náležel manželce důchodce nebo pojištěnce, která byla invalidní a nebyla výdělečně činná. Důchod manželky činil 500 Kčs měsíčně.

Vdovský důchod náležel bezpodmínečně všem vdovám po dobu jednoho roku od smrti manžela, potom jen invalidním, starším 55 let nebo pokud pečovaly alespoň o jedno pojištěncovo dítě. Jeho výše činila 70 % důchodu starobního (invalidního), minimálně 700 Kčs měsíčně.

Sirotčí důchod se přiznával jen zpravidla oboustranně osiřelým dětem do 15 resp. 25 let. Jednostranně osiřelým dětem náleželo výchovné, které se zpravidla vyplácelo spolu s vdovským důchodem. Sirotčí důchod činil 50 % starobního (invalidního) důchodu, nejméně však 500 Kčs měsíčně.

Ztráta výdělečné schopnosti způsobená **pracovním úrazem nebo nemocí z povolání** byla odškodňována jednak jednorázovým odškodněním, byla-li v rozsahu 10 % - 20 %, nebo úrazovým důchodem, činila-li nejméně 20 %. V případě úmrtí pojištěnce v důsledku úrazu nebo nemoci z povolání náleželo vdově jednorázové odškodnění ve výši 50 % průměrného ročního výdělku pojištěnce, na každé dítě ve výši 10 %, oboustranně osiřelým dětem ve výši 20 % průměrného ročního výdělku.

Sociální důchod náležel potřebným čs. státním občanům starším 65 let nebo invalidním, ve výši 700 Kčs měsíčně.

Horníci měli výhodnější podmínky nároku na starobní důchod. Na tento důchod měli nárok v 55 letech, pracovali-li alespoň 25 let pod zemí nebo celkem 35 let v hornictví a z toho minimálně 10 let pod zemí, nebo v 60 letech, jestliže pracovali alespoň 15 let v hornictví. Nejnižší hornický důchod činil 1 200 Kčs měsíčně, maximální však 90 % průměrného výdělku.

Pokud byl důchodce zaměstnán, krátil se mu důchod, jestliže úhrn důchodu a výdělku překročil stanovenou hranici (18 000 Kčs ročně), o polovinu rozdílu, maximálně o polovinu výdělku. Z dalšího zaměstnání, které trvalo alespoň 2 roky, dostal důchodce zvyšovací částky vyměřené nového výdělku. Podle vlád. nař. č. 16/1949 Sb. důchod nezanikl ani se nekrátil těm důchodcům, kteří byli zaměstnáni aspoň 6 měsíců v době od 1.9. 1946 do 30.9. 1948 a pokračovali v zaměstnání i po 30.9. 1948.

Pojistné důchodového pojištění bylo stanoveno ve výši 10 % vyměřovacího základu a příspěvek na úrazové odškodnění činil 1 % vyměřovacího základu. Vyměřovacím základem byly prakticky veškeré požitky pojištěnce započitatelné i pro výměru dávek, tj. do 10 000 Kčs měsíčně. Podle zákona o národním pojištění měl zaměstnavatel hradit celé pojistné za zaměstnance. Vlád. nař. č. 220/1948 Sb. byla úhrada pojistného důchodového pojištění rozvržena mezi zaměstnavatele a zaměstnance stejným dílem, zaměstnavatel hradil celý úrazový příspěvek. OSVČ platily celé pojistné důchodového pojištění za sebe i za pracující členy svých rodin.¹⁶

Z národního pojištění zůstali vyňati jen příslušníci ozbrojených sil z povolání. Jejich důchodové zaopatření bylo upraveno z. č. 89/1952 Sb.

Postupně docházelo k rozšiřování platnosti zákona o národním pojištění na skupiny osob dříve vyňatých z důchodového zabezpečení. Do národního pojištění byli zahrnuti státní a veřejní zaměstnanci, různé skupiny důchodců.

¹⁶ Kubernátová, Marta: Vývoj důchodového zabezpečení a jeho činitele, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSR, Praha 1971

Vlád. nař. č. 49/1951 Sb. byly upraveny nároky pracujících důchodců. Účelem bylo získat důchodce pro další výdělečnou činnost. Po dvou letech zaměstnání po 30.6. 1951 měli důchodci nárok na přepočtení důchodu. Důchodcům starším 60. let, kteří nepožádali o starobní důchod a měli na něj nárok, se důchod zvyšoval o 4 % průměrného výdělku za každý rok práce po 30.6. 1951.

Zák. č. 102/1951 Sb. o přebudování národního pojištění byla zlepšena péče o válečné poškozence a oběti války. Byl také zřízen Státní úřad důchodového zabezpečení. Tímto zákonem bylo také nemocenské pojištění odděleno od pojištění důchodového a zdravotnická zařízení byla převedena do jednotného systému zdravotní péče.

Důchodové zabezpečení zaměstnanců a samostatně hospodařících, zavedené zákonem o národním pojištění, bylo nutno doplnit sociálním pojištěním členů JZD. Stalo se tak vlád. nař. č. 46/1952 Sb. a prováděcí vyhláškou č. 308/1952 Ú. I. Těmito předpisy byly stanoveny výhodnější podmínky pro členy JZD III. a IV. typu se společným hospodařením. Taktéž OSVČ a členové JZD I. a II. typu byli pojištěni na pevný důchod. Výše důchodu však byla nižší a podmínky přísnější. Vlád. nař. č. 46/1952 Sb. vznikla nová dávka, a to částečný invalidní důchod. Do r. 1956 mohl být tento důchod přiznán pouze členům JZD se společným hospodařením.

Zák. č. 76/1952 Sb. o dani ze mzdy měl také vliv na zákon o národním pojištění. Tímto zákonem byla část příspěvků zaměstnanců na národní pojištění zahrnuta do daně ze mzdy. Od 1.1. 1953 nebyla již zaměstnancům srážena ze mzdy část pojistného nemocenského a důchodového pojištění.

Vlád. nař. č. 25/1953 Sb. byla přenesena působnost v některých věcech důchodového zabezpečení z okresních národních pojišťoven na okresní národní výbory.

Vlád. nař. č. 84/1953 Sb. byla nově upravena sazba pojistného národního pojištění pro zaměstnavatele. Zaměstnavatelská část pojistného činila 10 % úhrnu vyměřovacích základů za zaměstnance rozpočtových organizací, 3 % za příslušníky SNB a 15 % za ostatní zaměstnance.

Rozmach výroby vedl k neustálému zvyšování zaměstnanosti. Počet zaměstnanců rostl z důvodu zapojení do práce i těch vrstev osob, které se doposud nepodílely na hospodářské činnosti (např. ženy v domácnosti). Dalším důvodem byl přestup zaměstnanců soukromého sektoru do zaměstnaneckého poměru. Vzrostl tedy počet pojištěnců. Nepříznivě se tato skutečnost projevila ve věkovém složení neboť osoby nově vstupující do pracovního poměru byly převážně středního nebo vyššího věku. To vše mělo za následek vyšší invalidizaci i vyšší frekvenci starobních důchodů.

Velký vliv na důchodové zabezpečení měla peněžní reforma v červnu 1953. Blokováním vázaných vkladů a zrušením lístkového systému zásobování a s tím spojené zvýšení cenové a mzdové hladiny způsobilo i zvýšení důchodů. Peněžní reforma způsobila jednak vzrůst počtu zaměstnanců a jednak vzrůst počtu sociálních důchodů. Hlavním důvodem byla skutečnost, že osoby, které doposud žili z výnosu svého majetku, byly nuceni hledat příjem buď v důchodu nebo v zaměstnání. Po peněžní reformě byly všechny důchody přepočteny v poměru 5:1 a pokud nedosahovaly určité výše, byly zvýšeny o pevné částky. Vlád. nař. č. 42/1953 Sb. byly dále zvýšeny jak mzdy, tak i důchody z národního pojištění. Mzdová úroveň tedy rychle stoupala. Se stoupající mzdou rostla postupně i výše nově přiznávaných důchodů, protože byly více než dříve závislé na mzdě v posledních letech. Naproti tomu po peněžní reformě se zastavil růst počtu invalidních a starobních důchodů. Hlavním důvodem bylo, že pojištěnci po peněžní reformě pro nedostatek úspor v nových penězích odkládali odchod do důchodu a zůstávali dále v zaměstnání. Tento odstavec je zmatečný:

Vyplácené důchody byly od r. 1948 do r. 1956 zvýšeny různě podle druhu důchodu a podle odvětví pojištění. Měsíční částky invalidních a starobních důchodů byly zvýšeny o 40 %, vdovských o 70 %, sirotčích o 200 Kčs. Navíc byly dělnické důchody ještě zvýšeny o pevné částky, invalidní a starobní o 300 Kčs (max. však o 800 Kčs), vdovské o 200 Kčs (celkem max. o 700 Kčs).

Od r. 1948 do r. 1954 byly k důchodům z národního pojištění a k důchodům válečných poškozců přiznávány jednorázové mimořádné přídavky. Jejich výše a podmínky byly určeny zvláštními normami.

V následujících letech se s rozvojem ekonomiky rychle zvyšovala zaměstnanost i úroveň mezd v průmyslu i ve stavebnictví. Ukázalo se, že dosavadní důchodová soustava přestala vyhovovat. Šlo zejména o to, že dosavadní konstrukce důchodu nepřihlížela k důležitosti a náročnosti některých povolání. Také délka zaměstnání se náležitě neprojevila ve výši důchodů. Kritizovaly se rovněž podmínky pro přiznání invalidního důchodu. Nedostatek byl objeven i u vdovských důchodů, které byly přiznávány bezdětným vdovám schopným práce.

4.2.2 První reforma důchodového zabezpečení

V r. 1956 došlo k první velké reformě národního pojištění. Stalo se tak z. č. 55/1956 Sb. o sociálním zabezpečení.

Zákon rozdělil zaměstnance do tří pracovních tříd podle důležitosti a obtížnosti jejich práce. Do první kategorie byla zařazena zaměstnání, při kterých docházelo k častým a trvalým poruchám zdraví (např. práce vykonávané v hornictví pod zemí v hlubinných dolech). Do druhé kategorie patřila zaměstnání, při kterých byli pracovníci obtěžováni látkami, prostředím, pracovními postupy a po dlouholetém výkonu těchto prací jim vznikly trvalé následky na zdraví (např. práce vykonávané v prostředí škodlivého záření). Třetí kategorie zahrnovala všechna ostatní zaměstnání. Důchody se staly přímo závislé na dosahované mzdě a počtu odpracovaných let. Hlavním důvodem této situace byla skutečnost, že nový zákon nevycházel při výpočtu důchodů z žádných pevných částek, proto důchody přiznané z nižších výdělků mohly být tedy velmi nízké a dokonce nižší než důchody přiznané podle zákona o národním pojištění. Dále zákon zvýhodnil výpočet důchodů pro některá náročná povolání, která byla zařazena do I. a II. pracovní kategorie. Byla stanovena věková hranice pro nárok na starobní důchod, a to 60 let pro muže a 55 let pro ženy, popř. pro zaměstnance pracující v nejdůležitějších a nejobtížnějších zaměstnáních. Zároveň byla zavedena některá omezení pro výpočet důchodů z vyšších výdělků. Základ pro výpočet činil nejvýše 5 000 Kčs měsíčně a část výdělků nad 2 000 Kčs se do základu započítávala jen jednou třetinou.

Tímto zákonem byly zvýšeny pouze některé nízké důchody, zatímco ostatní se i nadále vyplácely v dosavadní výši. Značné rozdíly mezi těmito starými a podstatně vyššími novými

důchody vedly k tomu, že v r. 1959 byla stanovena pevná maxima nových důchodů, a to ve výši 2 200, 1 800 a 1 600 Kčs podle pracovních kategorií.

Prostředky na dávky a služby sociálního zabezpečení byly hrazeny ze státního rozpočtu a zaměstnanci na ně zvláštní příspěvky neodváděli. Za platnosti zákona o národním pojištění se vybíralo pojistné, které stačilo na úhradu převážné části výdajů na dávky (75-80%). Zákon o národním pojištění určil, že pojistné za zaměstnance hradí celé zaměstnavatel. Skutečností ale bylo, že část pojistného byla srážena zaměstnancům ze mzdy ve formě daně ze mzdy.

Jednou ze zásadních změn, které přinesl zákon o sociálním zabezpečení, bylo nahrazení dosavadního systému odškodňování pracovních úrazů novým způsobem, který z části přenesl povinnost nahradit škody způsobené pracovním úrazem na závody. Účelem tohoto opatření bylo důsledněji dodržovat povinnost bezpečnosti při práci. Zákon zavedl místo úrazových důchodů samostatné dávky invalidní a částečný invalidní důchod. Zák. č. 150/1961 Sb. stanovil, že pokud se stal pracovník následkem pracovního úrazu nebo nemoci z povolání invalidním a odpovídal za to zcela podnik, náležel mu invalidní důchod v nejvyšší výměře. Tento zákon platil do r. 1965, kdy byl zrušen zák. č. 30/1965 Sb. Pro zaměstnance, u nichž se následkem pracovního úrazu nebo nemoci z povolání snížila pracovní schopnost, byl zaveden částečný invalidní důchod.

Pro zaměstnance, kteří měli nárok na starobní důchod a dále pokračovali v zaměstnání, byla určena nová dávka, a to starobní důchod ve výši jedné třetiny a současně se jim nárok na důchod podstatně zvyšoval. Byl zaveden důchod za výsluhu let, vdovecký a osobní důchod.

Sociální důchod zůstal zachován, ale pouze jako fakultativní dávka pro potřebné osoby starší 65 let nebo invalidní. Od r. 1958 bylo přeneseno rozhodování o sociálním důchodu na okresní národní výbory podle vyhl. č. 226/1957 Ú. l.

Ve druhé polovině 50. let se začaly projevovat první hospodářské problémy. Na tyto problémy reagovala vláda jednak ve mzdové oblasti a jednak v důchodovém zabezpečení. Zák. č. 17/1959 Sb. došlo k omezení nejvyšší výměry starobního a invalidního důchodu pevnými částkami odstupňovaně podle pracovních kategorií. Vlád. nař. č. 19/1959 Sb. byla nově upravena výplata starobního důchodu a jeho zvýšení při zaměstnávání po vzniku nároku

na tento důchod. Zaměstnancům byla dána možnost rozhodnout se buď pro zvyšování důchodu nebo pro pobírání třetinového důchodu.

V období působnosti zák. č. 55/1956 Sb. rostly výdaje na důchodové zabezpečení rychleji než národní důchod. Hlavními příčinami byly růst zaměstnanosti vysvětlit, zvyšování mezd a další zhoršení věkového složení obyvatelstva, které se projevilo zvýšením počtu osob starších věkových skupin. Důchody přiznané podle dříve platných předpisů nebyly k počátku účinnosti zákona o sociálním zabezpečení přepočteny podle nových ustanovení. Existence starých nízkých důchodů se projevovala po celé období 1957-1964 jako hlavní problém důchodového zabezpečení. Proto postupně od r. 1959 byly prováděny úpravy těchto důchodů. Od r. 1962 se ale pro nedostatek finančních prostředků nepokračovalo ve zvyšování. V r. 1964 se opět přistoupilo ke zvyšování. Byly upravovány nejen staré nízké důchody, ale i nízké důchody přiznané po 1.1.1957.

Nová konstrukce dávek vedla k tomu, že vedle vysokých důchodů byly přiznávány i velmi nízké důchody. Ale k tomu ještě vedle starých nízkých důchodů existovaly i nové nízké důchody.

Po vzniku JZD bylo nutné jednotně upravit také důchodové zabezpečení jejich členů. Významná úprava byla provedena v r. 1962, kdy byly důchody družstevníků rolníků stanoveny pevnými částkami v pásmech podle pracovních příjmů a podle doby pracovní činnosti. Od tohoto roku už také neplatí pojistné na důchodové pojištění.

Později v r. 1964, bylo důchodové zabezpečení členů JZD s vyšší úrovní hospodaření upraveno v podstatě shodně s důchodovým zabezpečením zaměstnanců.

Počátkem 60. let vznikly ekonomické problémy, které vedly k výraznému zpomalení růstu národního důchodu a v r. 1963 k jeho stagnaci. V r. 1964 bylo zavedeno progresivní zdanění důchodů od 700 Kčs výše, kterým byla nejvyšší výměra čistých důchodů dále snížena, a to na 1 925, 1 575 a 1 400 Kčs. Výše starobního a invalidního důchodu byla zároveň omezena na 60 % základu ve III. pracovní kategorii a 70 % v II. pracovní kategorii. Přesto naše důchodové

zabezpečení dosáhlo vysoké úrovně a zařadilo se mezi nejdokonalejší důchodové systémy na světě.¹⁷

4.2.3 Druhá reforma důchodového zabezpečení

Nedostatky zákona o sociálním zabezpečení z r. 1956 společně s hospodářskými nesnázemi na počátku 60. let měly vliv na další velkou reformu důchodového zabezpečení. Tato reforma byla uskutečněna v r. 1964, kdy byly přijaty zákony č. 101/1964 Sb., o sociálním zabezpečení a č. 103/1964 Sb., o sociálním zabezpečení družstevních rolníků. Nové zákonné předpisy přinesly významné úspory ve výdajích na důchodové zabezpečení, zmírnění rozdílů mezi nízkými a vysokými důchody.

Zák. č. 101/1964 Sb. rozšířil důchodové zabezpečení platné pro pracovníky na vojáky z povolání a příslušníky bezpečnostních sborů. Vycházel z toho, že základem zabezpečení je práce a proto opustil systém pojistných dob a zavedl zápočet skutečně odpracované doby zaměstnání i před 1.10. 1948. Základem pro výši důchodu zůstal i nadále příjem z pracovní činnosti a její délka. Zmírnil se však odraz pracovních zásluh ve výši důchodu. Způsob výpočtu byl přijat i do nového zákona, zmírnilo se však narůstání důchodu. Stanovila se určitá pevná hranice starobního a invalidního důchodu ke dni vzniku nároku na důchod a stanovilo se zdanění důchodů.

Pokud šlo o starobní důchod, došlo k prodloužení doby zaměstnání pro nárok na tento důchod z 20 na 25 let. Důležitou se stala úprava věkové hranice u žen diferencovaně podle počtu dětí v rozmezí od 53 do 57 let. Dalším zvýhodněním pro ženy byla péče o dítě do tří let věku. Ta se hodnotila pro nárok a výši důchodu ve stejném rozsahu jako doba zaměstnání, a to také od r. 1918.

Podmínky nároku na invalidní důchod zůstaly nezměněny. Konstrukce výpočtu výpočtu invalidního důchodu se přizpůsobila konstrukci výpočtu starobního důchodu. Konstrukce zvýhodňoval pracující, kteří se stali invalidy v produktivním věku. Ke změně došlo ve výši částečného invalidního důchodu.

¹⁷ Slaba J.: Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR, SÚSZ, Praha 1966

Nově byly upraveny dávky pozůstalých. Vdovský důchod byl shledán jako plně odůvodněný. Nově bylo upraveno krácení vdovského důchodu při souběhu s výdělkem a jeho výše, a to ze 70 % na 60 % důchodu zemřelého. Výměra sirotčího důchodu jednostranně osiřelého dítěte se zvýšila z 25 % na 30 % důchodu zemřelého.

Důchod manželky se stal dávkou fakultativní. Jeho výše byla upravena v rozmezí od 100 Kčs do 300 Kčs. O přiznání této dávky rozhodovaly národní výbory.

Zákonem byly zrušeny důchod vdovecký a důchod za výsluhu let. Zrušení bylo odůvodněno tím, že vyskytnou-li se případy, bude je možno řešit přiznáním sociálního, popř. invalidního důchodu.

Zák. č. 101/1964 Sb. vytvářel výhodnější podmínky pro pracující, kteří měli nárok na starobní důchod. Při další pracovní činnosti se plný starobní důchod zvyšoval o 4 % průměrného měsíčního výdělku za každý rok zaměstnání. Zákonem bylo výhodněji upraveno zvyšování nízkých důchodů pevnými částkami stoupajícími za každý další rok pracovní činnosti. Starobní důchod ani jeho část nebyly poskytovány při zaměstnání. Vláda však podle potřeb národního hospodářství stanovila výjimky.

Zvýšila se odpovědnost Státního úřadu sociálního zabezpečení. Zákon mu uložil povinnost kontrolovat provádění sociálního zabezpečení a odpovědnost za účelné vynakládání prostředků určených na sociální zabezpečení. Národním výborům byla rozšířena pravomoc a tím jim příslušelo rozhodovat o sociálním důchodu, o důchodu manželky aj.¹⁸

Zák. č. 103/1964 Sb. zavedl pro členy družstev s vyšší úrovní hospodaření v zásadě stejnou soustavu důchodového zabezpečení jako pro pracovníky v pracovním poměru. Družstevníkům se hodnotila, na rozdíl od pracovníků, pouze doba pojištění od 1.10. 1948.

Zák. č. 161/1968 Sb. byl přiznán k důchodům vyměřeným před 1.1. 1969 zvláštní přídavek ve výši od 45 Kčs do 100 Kčs měsíčně. Došlo ke stanovení nejnižší výměry starobního a invalidního důchodu, který byl jediným zdrojem příjmů na 550 Kčs měsíčně, a ke zvýšení

¹⁸ Matějček J., Sýkora R., Pavlíček J.: O důchodech a dávkách, Česká státní pojišťovna, Praha 1972

nejvyšší výměry starobního důchodu při pokračování v zaměstnání po vzniku nároku na tento důchod. Ta nesmí přesáhnout částku 2 500 Kčs měsíčně.

V letech 1970 a 1971 došlo ke zvýšení důchodů, které byly jediným zdrojem příjmu a ke zvýšení důchodů starodůchodců.

4.2.4 Zákon č. 121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení

K další, méně rozsáhlé reformě sociálního zabezpečení došlo v 70. letech zákonem č. 121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení, který zavedl jednotný systém sociálního zabezpečení pro všechny pracující.

Bylo navrženo obnovit důchod za výsluhu let pro pracující jejichž dosavadní pracovní činnost byla ukončena před dovršením důchodového věku. Z předchozích zákonů byl převzat dosavadní způsob výpočtu tohoto důchodu.

Došlo ke zvýšení bonusu za odložený odchod do důchodu včetně maximální hranice takového zvýšení důchodu. Dále byla zrušena zvláštní daň z důchodu. Zákon nově zavedl nárok na nové vyměření invalidního důchodu, zvýšení důchodu a výchovného pro bezmocnost. Pro jednotlivé stupně bezmocnosti byly stanoveny pevné částky zvýšení.¹⁹

Zák. opatřením č. 76/1979 Sb. č. 7/1982 Sb. byly zvýšeny důchody o pevné částky a nejnižší výměry důchodů. Zák. č. 73/1982 Sb. došlo k výhodnější úpravě nároků horníků se stálým pracovištěm pod zemí v hlubinných dolech. Podle zák. č. 10/1984 Sb. byly zvýšeny důchody přiznané před 1.1. 1971 a dále se zvýšily nejnižší výměry důchodů, které byly jediným zdrojem příjmu.

Zvýšení vyplácených důchodů provedená v období let 1976 – 1988 přesto nemohla zabránit poklesu reálné hodnoty důchodů ve srovnání s jejich hodnotou v roce přiznání.

4.2.5 Zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení

Hlavní nedostatky dosavadního systému spočívaly v tom, že:

- jednou přiznané důchody zůstávaly po celou dobu jejich pobírání prakticky neměnné, zatímco mzdy, ze kterých se důchody vypočítávaly, stále rostly,
- u řady důchodců došlo k poklesu reálné hodnoty jejich důchodů ve srovnání s jejich hodnotou v roce přiznání. Nejvíce se to projevilo u důchodů z druhé poloviny 70. let, ty se za celé období zvýšily pouze o 60 Kčs, resp. o 70 Kčs,
- u nově přiznaných důchodů byly stanoveny maximální hranice a způsob zápočtu výdělku, z něhož se důchod vyměřoval. Tím došlo u vyšších výdělků k poklesu úrovně důchodu ve vztahu ke mzdě.

Reforma z r. 1988 se znovu pokusila řešit problémy dosavadních úprav, zejména velký rozdíl mezi mzdami a důchody. Byly však zachovány principy doposud platné soustavy důchodového zabezpečení, a to jednotnost a všeobecnost důchodového zabezpečení, dosavadní věkové hranice pro nárok na starobní důchod a pracovní kategorie.²⁰

Naléhavě mělo dojít k úpravám ve dvou hlavních směrech. Šlo jednak o zvýraznění zásluh z doby pracovní činnosti ve výši důchodu a jednak o vytvoření předpokladů k tomu, aby důchody nezaostávaly za vývojem ekonomiky.

Zák. č. 100/1988 Sb. byly provedeny změny, které odrážely nedostatky dosavadního stavu. Byly zvýšeny diferencovaně všechny vyplácené důchody a současně byla posílena zásluhovost při vyměřování nových důchodů.

Podle zákona se zmírnila redukce výdělku zvýšením hranice, do níž se výdělek pro výpočet důchodu započítával plně. Předchozí stav zjišťování průměrného měsíčního výdělku ze souvislého pěti nebo desetiletého období před dosažením důchodového věku mělo v některých případech, např. při omezení pracovního úvazku, přechodu na méně placenou práci, poklesu výkonnosti nebo přerušení zaměstnání, negativní dopad na výši důchodu. Proto se, podle nové úpravy, průměrný měsíční výdělek začal určovat z hrubých výdělků dosažených v pěti

¹⁹ Havelka, Jaroslav: Zdokonalení soustavy důchodového zabezpečení v ČSSR, Horizont, Praha 1975

výdělkově nejlepších kalendářních letech v posledním desetiletém období před přiznáním důchodu.

Důchody pracujících, kteří pracovali v preferovaných zaměstnáních, byly omezeny nejen nejvyššími výměrami v pevných částkách, ale i procentními omezeními. Ta způsobovala, že pracujícím, kteří pracovali řadu let v preferovaných zaměstnáních, avšak méně než požadovanou dobu pro získání nároku na důchod, se tyto odpracované roky odrážely ve výši důchodu jen minimálně. Tím se dosáhlo spravedlivějšího ohodnocení preferovaných zaměstnání ve výši důchodu.

Podle zákona bylo nutno provést některé další drobnější změny, které měly zlepšit životní situaci menších skupin důchodců a v mnoha případech přinést administrativní zjednodušení.

Zákon také reagoval na problém již přiznaných a vyplácených důchodů, a to zvýšením vyplácených důchodů diferencovaně podle roku přiznání důchodu. Důchody I. a II. pracovní kategorie byly zvýšeny výhodněji. Byly zvýšeny také nízké důchody, které byly jediným zdrojem příjmů.

4.3 Vývoj ukazatelů důchodového zabezpečení

4.3.1 Období let 1945 - 1947

Po osvobození se do práce zapojilo mnoho nových pracovních sil, takže počet pojištěnců vzrůstal rychlým tempem i přes úbytek, který nastal odsunem Němců a Maďarů. Důsledky války se projevíly po osvobození značným vzrůstem počtu důchodů, a to jak invalidních a starobních, tak i pozůstalostních. V důsledku toho vzrůstaly také náklady na dávky důchodového zabezpečení.

²⁰ Biskup J., Klimentová J., Tomeš I.: Principy koncepce čs. důchodového zabezpečení, Výzkumný ústav sociálního rozvoje a práce, Praha 1990

4.3.1.1 Počet pojištěnců

V tabulce 11 jsou uvedena data o vývoji počtu pojištěnců ze všech odvětví důchodového pojištění.

Tabulka 11 - Vývoj počtu pojištěnců

Odvětví pojištění	Vývoj počtu pojištěnců						
	1946	1947	1946	1947	1946	1947	1937
	České země		Slovensko		ČSR		
Veřejnoprávní	372 204	384.866	117.570	132.893	489.774	517.759	393.800
Hornické	124 661	141.078	12.677	15.102	137.338	156.180	110.400
Penzijní	498 621	506.639	79.665	89.186	578.286	595.825	457.400
Dělnické	1.657 384	1.719.447	336.381	357.712	1.993.765	2.077.159	2.124.600
Celkem	2.652 030	2.752.030	546.293	594.893	3.199.163	3.199.923	3.086.200

Pramen: Jeřábková L., Salemanová M.: Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR (1930-1956), VÚPSV, Praha 1965

Z tabulky je patrné, že státní a veřejní zaměstnanci byli na Slovensku zastoupeni v celkovém počtu důchodově zabezpečených osob mnohem četněji, než tomu bylo v českých zemích, zatím co celkový počet důchodově zabezpečených osob byl na Slovensku podstatně nižší. Hlavní příčinou byl značně odlišný stupeň industrializace. Pro srovnání je v tabulce uveden také rok 1937. Je třeba poznamenat, že poválečná ČSR se lišila od předválečné nejen územním rozsahem, ale také značně sníženým počtem obyvatelstva v důsledku odsunu Němců a Maďarů. Počet osob důchodově zabezpečených byl i přesto již v r. 1946 vyšší než v r. 1937.

4.3.1.2 Počet důchodů

Po osvobození se projevil prudký vzestup počtu důchodů, který byl způsoben zejména obnovením výplaty důchodů důchodcům v pohraničí a přiznáváním důchodů obětem války.

Z tabulky 12 je patrný tento vzestup ve všech odvětvích důchodového zabezpečení, avšak celkový počet důchodů z veřejnoprávního zaopatření byl v r. 1946 o 8 % a v r. 1947 o 4,2 % nižší než v r. 1937. Důvodem tohoto poklesu bylo zastavení výplaty odpočívňích a zaopatřovacích platů důchodcům německé a maďarské národnosti a jejich odsun. V r. 1947

byl počet vyplácených hornických důchodů v celé ČSR jen o 20,6 %, v penzijním pojištění o 3,4 % a v dělnickém pojištění o 47,1 % nižší než před válkou.

Tabulka 12 - Počet vyplácených důchodů

Odvětví pojištění	Počet vyplácených důchodů						
	České země		Slovensko		ČSR		
	1946	1947	1946	1947	1946	1947	1937
Veřejnoprávní	197.111	203.318	26.390	29.400	223.501	232.718	242.910
Hornické	70.579	70.934	8.205	8.823	78.784	79.757	100.404
Penzijní	75.146	82.895	5.814	7.386	80.960	90.281	93.433
Dělnické	322.584	350.531	40.401	50.955	362.985	401.486	273.021
Celkem	665.420	707.678	80.810	96.564	746.230	804.242	709.768

Pramen: Jeřábková L., Salemanová M.: Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR (1930-1956), VÚPSV, Praha 1965

4.3.1.3 Průměrná výše důchodů

Jak již bylo zmíněno v kapitole 3.7.3, po r. 1945 došlo k velkému zvýšení důchodů, ale současně se i zvýšila cenová hladina na trojnásobek. Výše vyplácených důchodů z hornického, penzijního a dělnického pojištění se zvýšila vlivem přídatku podle zák. č. 156/1945 a č. 157/1945 Sb. Vzhledem k tomu, že dělnické důchody byly nižší než důchody v ostatních odvětvích, projevíly se u nich jednotné přídatky relativně největším zvýšením. Tato situace je znázorněna v tabulce 13.

Tabulka 13 - Průměrná výše vyplácených starobních a invalidních důchodů

Rok	Průměrná výše vyplácených starobních a invalidních důchodů								
	Hornické pojištění			Penzijní pojištění			Dělnické pojištění		
	České země	Slovensko	ČSR	České země	Slovensko	ČSR	České země	Slovensko	ČSR
1937	-	-	235	-	-	787	-	-	142
1945	1.100	804	1.083	1.400	1.100	1.379	854	714	843
1946	1.120	824	1.099	1.424	1.217	1.411	866	717	855
1947	1.179	931	1.160	1.442	1.237	1.428	868	722	855

Pramen: : Jeřábková L., Salemanová M.: Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR (1930-1956), VÚPSV, Praha 1965

4.3.2 Období let 1948 – 1989

4.3.2.1 Počet pojištěnců

Velký rozmach průmyslové výroby vedl k vysoké intenzitě pracovního zapojení a tedy k růstu zaměstnanosti. Tato skutečnost byla způsobena jednak postupným zánikem soukromého sektoru a jednak zapojením do práce těch vrstev obyvatelstva, které se dosud nepodílely na hospodářské činnosti (např. ženy v domácnosti). Zánik soukromého sektoru znamenal vstup většího počtu osob z řad bývalých obchodníků, živnostníků apod. do pracovního vztahu.

V důchodovém zabezpečení se tento vývoj projevil rychlým vzrůstem počtu pojištěnců. Nepříznivou skutečností bylo, že došlo ke změnám v jeho věkovém složení neboť osoby nově vstupující do pracovního poměru byla převážně středního nebo vyššího věku. To mělo také za následek vyšší invalidizaci a vyšší frekvenci starobních důchodů. Po peněžní reformě se zastavil růst počtu invalidních a starobních důchodů, z toho důvodu, že pojištění pro nedostatek úspor v nových penězích odkládali podání žádosti o důchod a zůstávali dále zaměstnáni. Vývoj celkového počtu důchodově zabezpečených občanů je ukázán v tabulce 14.

Tabulka 14 – Průměrný počet důchodově zabezpečených občanů

Rok	Průměrný počet důchodově zabezpečených [v tis. osob]					
	ČSSR		ČSR		SSR	
	absolutně	index	absolutně	index	absolutně	index
1950	5 138	100,0	3 885	100,0	1 253	100,0
1960	6 025	117,3	4 608	118,6	1 417	113,1
1969	7 149	139,1	5 203	133,9	1 946	155,3
1970	7 194	140,0	5 199	133,8	1 995	159,2
1979	7 721	150,3	5 350	137,7	2 371	189,2
1988	8 172	159,1	5 562	143,2	2 610	208,3

Pramen: Kubernátová M.: Vývoj důchodového zabezpečení a jeho činitele, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSR, Praha 1971

Z tabulky je patrné, že od r. 1950 do r. 1970 vzrostl celkový počet důchodově zabezpečených celostátně o 40 %, z toho v ČSR o 33,8 % a na Slovensku o 59,2 %. Tento růst byl způsoben výše uvedenými faktory, tj. velkým rozmachem průmyslové výroby a postupným zanikáním soukromého sektoru.

Vývoj počtu pojištěnců rozdělených podle jednotlivých druhů důchodového zabezpečení ukazuje následující tabulky 15.

Tabulka 15 – Průměrný počet důchodově zabezpečených podle druhu důchodového zabezpečení

Rok	Průměrný počet důchodově zabezpečených [v tis. osob]								
	ČSSR			ČSR			SSR		
	Pracovníci	Družst. rolníci	Samost. hospodař.	Pracovníci	Družst. rolníci	Samost. hospodař.	Pracovníci	Družst. rolníci	Samost. hospodař.
1950	3 891	-	1 247	3 095	-	790	796	-	457
1960	5 181	730	114	4 009	551	48	1 172	179	66
1969	6 318	780	51	4 665	516	22	1 653	264	29
1970	6 372	758	64	4 680	496	23	1 692	262	41
1979	6 827	693	19	4 787	419	12	2 040	274	7
1988	7 252	717	20	4990	427	14	2 262	290	6

Pramen: Kubernátová M.: Vývoj důchodového zabezpečení a jeho činitele, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSR, Praha 1971

V rámci růstu celkového počtu důchodově zabezpečených pracovníků neustále roste počet pracovníků v pracovním poměru. U družstevních rolníků dochází k pozvolnému poklesu a u občanů samostatně hospodařících k poklesu velmi prudkému. K zajímavému vývoji došlo v období let 1969 a 1970. V ČSR to bylo poprvé, kdy v porovnání s předchozím rokem bylo zaznamenáno snížení celkového počtu pracujících. Bylo to způsobeno poklesem počtu družstevních rolníků a osob samostatně hospodařících.

4.3.2.2 Počet důchodů

Zlepšení podmínek pro vznik nároku na důchod, který přinesl zákon o národním pojištění pro nejpočetnější skupinu zaměstnanců, tj. pro dělníky, a zavedení nových druhů důchodů měly za následek silný vzestup počtu důchodů již od začátku sledovaného období. Stav vyplácených důchodů ovlivnil počet nově přiznaných důchodů a počet zanikajících důchodů. Jelikož nově přiznaných důchodů bylo více než důchodů zaniklých, zvyšoval se postupně stav vyplácených důchodů.

Z následujících tabulek je patrný vývoj počtu důchodů. Tabulka 16 ukazuje, že se počet vyplácených důchodů v r 1970 ve srovnání s r. 1950 téměř zdvojnásobil. Tabulky 17 pak naznačuje vývoj počtu vyplácených důchodů v jednotlivých druzích důchodového zabezpečení. Z tabulek vyplývá, že dominantní skupinou jsou důchody ze zabezpečení pracovníků, druhou nejpočetnější skupinou jsou důchody ze zabezpečení družstevních rolníků a početně malou skupinu představuje zabezpečení osob samostatně hospodařících.

Tabulka 16 – Vývoj počtu vyplácených důchodů

Rok	Počet vyplácených důchodů [v tis.]		
	ČSSR	ČSR	SSR
1950	1 711	1 339	372
1960	2 298	1 750	548
1969	3 158	2 375	783
1970	3 319	2 502	817
1979	4 066	2 881	1 185
1988	3 745	2 741	1 004

Pramen: Kubernátová M.: Vývoj důchodového zabezpečení a jeho činitele, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSR, Praha 1971

Tabulka 17 – Vývoj počtu vyplácených důchodů podle druhu důchodového zabezpečení

Rok	ČSSR			ČSR			SSR		
	Pracovníci	Družst. rolníci	Samost. hospodař.	Pracovníci	Družst. rolníci	Samost. hospodař.	Pracovníci	Družst. rolníci	Samost. hospodař.
1950	1 143	-	3	979	-	3	164	-	0
1960	1 667	118	153	1 358	74	100	309	44	53
1969	2 379	451	133	1 888	311	74	491	140	59
1970	2 537	477	126	2 017	326	66	520	151	60
1979	3 080	517	93	2 352	324	43	727	193	50
1988	3 518	477	41	2 571	283	18	947	193	29

Pramen: Kubernátová M.: Vývoj důchodového zabezpečení a jeho činitele, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSR, Praha 1971

4.3.2.3 Průměrná výše důchodů

Průměrnou výší vyplácených důchodů se rozumí průměrná výše všech důchodů vyplácených ke konci příslušného roku bez ohledu na to, kdy byl přiznán. Do těchto průměrů se započítávalo i výchovné, zvýšení pro bezmocnost a bylo respektováno i krácení důchodů pro výdělek. Proto se i podstatné zvýšení důchodů odráželo relativně nepatrně na průměrné výši všech vyplácených důchodů, které byly přiznány v různých dobách za platnosti různých předpisů a na podkladě podstatně nižších výdělků.

Vedle toho průměrná výše přiznávaných důchodů představovala průměrnou výši důchodů přiznaných v běžném kalendářním roce včetně zvýšení pro bezmocnost, ale bez výchovného.

4.3.2.3.1 Průměrná výše vyplácených důchodů

Vývoj průměrné výše vyplácených důchodů je závislý na počtu a výši přibývajících nových důchodů, na počtu a výši zanikajících důchodů a na zákonných úpravách výše důchodu.

Průměrné měsíční výše vyplácených starobních důchodů ukazují tabulky 18 a 19

Tabulka 18 – Průměrná výše vyplácených důchodů pracovníků a osob samostatně hospodařících

Koncem roku	Pracovníci			Samostatně hospodařící		
	ČSSR	ČSR	SSR	ČSSR	ČSR	SSR
1950(53)	380	382	364	259	263	239
1960	705	710	670	266	275	248
1967	761	764	744	328	340	308
1968	776	777	766	433	420	455
1969	848	847	851	476	458	504
1970	863	860	879	522	503	550
1979	1 160	1 153	1 186	687	647	724
1988	1 486	1 487	1 483	861	790	916

Pramen: Kubernátová M.: Vývoj důchodového zabezpečení a jeho činitele, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSR, Praha 1971

Tabulka 19 – Průměrná výše vyplácených důchodů družstevních rolníků

Koncem roku	z JZD s vyšší úrovní hospodaření			z ostatních JZD			ze všech JZD dohromady		
	ČSSR	ČSR	SSR	ČSSR	ČSR	SSR	ČSSR	ČSR	SSR
1966	479	476	496	338	341	332	275	281	262
1967	498	493	517	360	359	363	370	370	370
1968	540	533	560	409	392	449	425	411	461
1969	621	609	651	461	445	501	497	482	535
1970	645	638	662	484	465	529	528	512	567
1979	-	-	-	-	-	-	806	801	817
1988	-	-	-	-	-	-	1 255	1 244	1 192

Pramen: Kubernátová M.: Vývoj důchodového zabezpečení a jeho činitele, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSR, Praha 1971

Výše uvedené údaje ukazují, že rozdíly v průměrné měsíční výši důchodů mezi ČSR a SSR se postupně vyrovnávaly. Ke zmenšení rozdílů došlo zejména kolem r. 1965, a to vlivem omezujících opatření (z. č. 101/1964 Sb., z. č. 103/1964 Sb.). V ČSR bylo zdaněno a dalšími úpravami sníženo poměrně větší množství důchodů, než v SSR. K vývoji také přispěla opatření z let 1968, 1969 a 1970. Šlo především o úpravy nízkých důchodů, o zvýšení výchovného a o úpravy provedené v důchodovém zabezpečení družstevních rolníků a osob samostatně hospodařících.

4.3.2.3.2 Průměrná výše nově přiznaných důchodů

Výše přiznávaných starobních a invalidních důchodů byla ve sledovaném období závislá na průměrném měsíčním výdělku a na době zaměstnání. Tabulka 20 ukazuje vývoj průměrných měsíčních výší starobních a invalidních důchodů z důchodového zabezpečení pracovníků, tabulka 21 z důchodového zabezpečení družstevních rolníků a tabulka 22 osob samostatně hospodařících.

Tabulka 20 – Průměrná měsíční výše starobních a invalidních důchodů pracovníků

Rok	ČSSR		ČSR		SSR	
	Starobní	Invalidní	Starobní	Invalidní	Starobní	Invalidní
1960	832	744	841	776	757	642
1970	980	886	991	911	931	828
Vzrůst v %	17,8	19,1	17,8	17,4	23,0	29,0

Pramen: Kubernátová M.: Vývoj důchodového zabezpečení a jeho činitele, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSR, Praha 1971

Tabulka 21 – Průměrná měsíční výše starobních a invalidních důchodů družstevních rolníků s vyšší úrovní hospodaření

Rok	ČSSR		ČSR		SSR	
	Starobní	Invalidní	Starobní	Invalidní	Starobní	Invalidní
1965	456	457	456	452	451	478
1970	657	720	669	748	640	684
Vzrůst v %	44,1	57,5	46,7	65,5	41,9	43,1

Pramen: Kubernátová M.: Vývoj důchodového zabezpečení a jeho činitele, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSR, Praha 1971

Z porovnání ČSR a SSR je zřejmé, že k rychlejšímu růstu průměrné výše těchto důchodů došlo v ČSR. V tomto případě, stejně jako v případě pracovníků, je to důsledek vývoje průměrné pracovní odměny, která je základem pro vyměření důchodu.

Tabulka 22 - Průměrná měsíční výše starobních a invalidních důchodů osob samostatně hospodařících

Rok	ČSSR		ČSR		SSR	
	Starobní	Invalidní	Starobní	Invalidní	Starobní	Invalidní
1954	233	251	235	256	222	238
1960	279	264	300	282	252	250
1969	307	286	317	303	299	282
1970	310	290	325	303	301	287

Pramen: Kubernátová M.: Vývoj důchodového zabezpečení a jeho činitele, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSR, Praha 1971

Průměrná výše důchodů přiznaných z důchodového zabezpečení jednotlivě hospodařících osob byla stanovena z vyměřovacího základu, který byl u samostatně hospodařících osob určen rozsahem jejich hospodářství, druhem činnosti atd., u ostatních členů jejich rodin pevnou částkou. V obou případech šlo o částky přiznané dřívějšími předpisy, proto také byly jejich důchody na velmi nízké úrovni.

Pro porovnání ještě uvádím tabulku 23, ve které jsou srovnány průměrné výše nově přiznaných důchodů a průměrné výše vyplácených důchodů v r. 1970.

Tabulka 23 – Porovnání průměrné výše nově přiznaných a vyplácených důchodů

Důchody	ČSSR		ČSR		SSR	
	přiznané	vyplácené	přiznané	vyplácené	přiznané	vyplácené
Pracovníci						
Starobní	980	863	991	860	931	879
Invalidní	886	781	911	775	828	798
Družstevní rolníci z JZD s vyšší úrovní hospodaření						
Starobní	657	645	669	638	640	662
Invalidní	720	654	748	651	684	659
Družstevní rolníci z ostatních JZD						
Starobní	483	484	509	465	427	529
Invalidní	480	481	523	453	411	526
Samostatně hospodařící						
Starobní	310	522	325	503	301	550
Invalidní	290	521	303	480	287	551

Pramen: Kubernátová M.: Vývoj důchodového zabezpečení a jeho činitele, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSR, Praha 1971

Údaje z tabulky ukazují, že u všech porovnávaných důchodů je průměrná výše přiznávaných důchodů ze zabezpečení družstevních rolníků z ostatních JZD i u starobních důchodů ze zabezpečení družstevních rolníků z JZD s vyšší úrovní hospodaření nižší než průměrná výše důchodů vyplácených. To je způsobeno zvyšováním nízkých důchodů a zavedením zvláštního přídatku k důchodům podle z. č. 161/1968 Sb. V letech 1971 a 1972 se rozpětí mezi průměrnou výší vyplácených a přiznávaných důchodů ze zabezpečení družstevních rolníků z ostatních JZD ještě více zvýšilo v důsledku zvýšení důchodů starodůchodců od 1.10. 1971.

5. VÝVOJ SOCIÁLNÍHO DŮCHODOVÉHO ZABEZPEČENÍ OD ROKU 1989 A JEHO SOUČASNÝ STAV

Nové společenské a ekonomické podmínky po listopadu 1989 si vyžádaly i změny v oblasti sociálního zabezpečení. Na počátku 90. let byla zahájena zásadní reforma celého sociálního systému, která měla vytvořit sociální systém odpovídající potřebám tržní ekonomiky. V návaznosti na reformu sociálního systému probíhala postupná reforma důchodového zabezpečení. Hlavními důvody této reformy byly mimořádná finanční náročnost, těžkopádnost, neschopnost se přizpůsobit novým podmínkám a v neposlední řadě také nespravedlnost v některých směrech jako např. u osobního důchodu.²¹

Mezi první opatření patřilo zrušení preferencí v důchodovém systému (zejména osobních důchodů) a odstranění diskriminace OSVČ. Další změnu představoval zák. ČNR č. 210/1999 Sb., o změnách v působnosti orgánů ČR v sociálním zabezpečení, kterým došlo k převedení nemocenského pojištění ze správy odborů a jeho organizačnímu sjednocení s důchodovým pojištěním v rámci České správy sociálního zabezpečení (ČSSZ).

5.1 Česká správa sociálního zabezpečení

Sloučením Úřadu důchodového zabezpečení v Praze, České správy nemocenského pojištění a Správy nemocenského pojištění Svazu českých a moravských výrobních družstev vznikla nová soustava orgánů státní správy působících v oblasti sociálního zabezpečení, a to ČSSZ. Navázala na práci svých předchůdců, převzala jejich archivy a rozsáhlou evidenci občanů.

Pod ČSSZ patřily okresní správy sociálního zabezpečení (OSSZ), které vznikly z původních okresních správ nemocenského pojištění, a Pražská správa sociálního zabezpečení (PSSZ), která vznikla zase z Pražské správy nemocenského pojištění.

²¹ Tröster, Petr a kolek.: Právo sociálního zabezpečení, C. H. Beck, Praha, 2000

ČSSZ je v dnešní době největší finančně správní institucí státní správy ČR a má na starosti důchodové a nemocenské pojištění a vedle toho i lékařské posudkové služby. Jako organizační složka státu je ČSSZ podřízena Ministerstvu práce a sociálních věcí ČR (MPSV). MPSV prostřednictvím ČSSZ řídí a kontroluje výkon státní správy v oblasti nemocenského pojištění, důchodového pojištění a výběru pojistného na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti.²²

V průběhu sociální reformy v ČR lze rozlišit 3 základní etapy.

5.2 První etapa sociální reformy

1. etapa úprav probíhala od konce roku 1989 do roku 1992. Z tohoto období byl nejvýznamnější zák. č. 100/ 1988 Sb., o sociálním zabezpečení. Podle tohoto zákona sociální zabezpečení zahrnovalo důchodové zabezpečení, nemocenské pojištění, zabezpečení v nemoci a zabezpečení matky a dítěte a sociální péči. Důchodové zabezpečení obsažené v tomto zákoně zajišťovalo občany pro případ stáří, invalidity nebo při ztrátě živitele a vztahovalo se na pracovníky v pracovním poměru, učně, členy výrobních družstev, členy jednotných zemědělských družstev a ostatní pracující. Dále pak zabezpečovalo důchodce některými dalšími dávkami, členy rodin občanů konajících službu v ozbrojených silách ČSSR a sociální péči. V rámci důchodového zabezpečení se poskytovaly starobní, invalidní, vdovské a sirotčí důchody, dále pak důchody manželek, osobní důchody za výsluhu let (do r. 1989), sociální důchody, důchody přiznané před 1.1. 1957, výchovné k důchodům a zvýšení důchodů pro bezmocnost.

Vyhláška č. 149/1988 Sb., kterou se prováděl zákon o sociálním zabezpečení, upravovala sociální zabezpečení umělců, občanů samostatně hospodařících a spolupracujících členů jejich rodin a občanů poskytujících služby.

V tomto období byl vydán zák. č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, kterým byla upravena organizační struktura sociálního zabezpečení, působnost orgánů státní správy, povinnost organizací a občanů a řízení v této oblasti. Pojistným na

²² <http://www.cssz.cz>

sociální zabezpečení a státní politiku zaměstnanosti se zabýval zák. č. 589/1992 Sb. schválený v r. 1992.

5.3 Druhá etapa sociální reformy

2. etapa reformy započala po vzniku samostatné ČR. 1.1. 1993 došlo k oddělení Slovenska a vzniku samostatné ČR. V oblasti důchodového zabezpečení byl nejvýznamnějším rokem r. 1995. V tomto roce byl přijat zák. č. 155/ 1995 Sb., o důchodovém pojištění, který nabyl účinnosti 1.1. 1996.

5.3.1 Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

Zákon o důchodovém pojištění měl odstranit nedostatky předchozích právních úprav platných v letech 1955 až 1995. Bylo shledáno, že je nutno dát nové soustavě vyšší dynamičnost tzn. možnost pružných změn s ohledem na vývoj mezd a životních nákladů oproti dřívějším omezením.

Zásadní změny spočívaly v tom, že zákon sám ve svém názvu nese pojem „pojištění“. Proto bylo nutné stanovit pravidla účasti na tomto pojištění. Pojištění zůstalo i nadále povinné prakticky pro všechny ekonomicky aktivní občany. Vedle toho však nový zákon umožňoval za určitých podmínek doplacení až 10 let pojištění pro získání nároku na důchod, a to bez jakékoliv vazby na výdělečnou činnost (dobrovolná účast na pojištění). V novém systému byly poskytovány důchody starobní, invalidní a pozůstalostní. Byly rozšířeny možnosti předčasného odchodu do starobního důchodu, důchod vdovecký byl poskytován v podstatě za stejných podmínek jako důchod vdovský. Důchody za výsluhu let byly od ledna 1996 považovány za částečné invalidní nebo starobní důchody. Zvýšení důchodu z důvodu jediného zdroje příjmu bylo sloučeno s důchodem a byla zavedena dynamická konstrukce důchodu, která v podstatě neobsahovala žádná omezení.

Pro získání nároku na *starobní důchod* a jeho výši byla rozhodující délka doby účasti na pojištění a úroveň dosahovaných výdělků v rozhodném období před přiznáním důchodu.

Věkové hranice pro nárok na tento důchod se postupně zvyšovala, aby byla zachována možnost úhrady nákladů na důchody při snaze zachovat jejich současnou úroveň a bez výrazného zvyšování sazeb pojistného na sociální zabezpečení. Starobní důchod nebyl vyplácen, pokud v období dvou let po vzniku nároku na tento důchod příjem z jeho výdělečné činnosti přesáhl dvojnásobek částky životního minima.

V případě *plného invalidního důchodu* byl nově definován pojem invalidity, který platí do dnes. Zákon o důchodovém pojištění pozměnil hlavní definici *částečného invalidního důchodu*. Překročení hranice povoleného výdělku neovlivňovala již nárok na důchod, ale pouze nárok na jeho výplatu.

Výdělečná činnost již neměla vliv na výplatu *vdovského důchodu*. Podmínky nároku na vdovecký důchod se staly v podstatě shodnými s podmínkami pro nárok na vdovský důchod.

Nárok na *sirotčí důchod* vznikl tehdy, pobírala-li zemřelá osoba některý z přímých důchodů nebo by pro nárok na něj splňovala ke dni smrti podmínky.

Způsob výpočtu byl nejvíce změněn a přinesl řadu zlepšení. Výše důchodu již nebyla omezována. Postupně se prodlužovala období, za které se zjišťují výdělky rozhodné pro výpočet důchodu. Rozhodným výdělkem pro výpočet důchodu byl v r. 1996 průměr výdělků dosahovaných v posledních 10 letech před odchodem do důchodu. Nebyl již prováděn výběr nejvyšších výdělků, ale výpočet byl prováděn ze všech výdělků v daném období. Výdělky byly však přepočteny a zhodnocovány tak, aby byla zachována jejich úroveň vzhledem k průměrné mzdě z období, ve kterém byly dosaženy. Vlastní princip stanovení výpočtového základu zůstal nezměněn. Taktéž se změnil systém zvyšování již vyplácených důchodů podle růstu cen i mezd.

Dobou účasti na pojištění se rozuměla doba, za kterou bylo v ČR zapláceno pojistné na důchodové pojištění. Zcela nově byla zavedena možnost dobrovolného pojištění. Oproti dosavadní úpravě platné před 1.1. 1996 došlo ke změnám v hodnocení některých náhradních dob pojištění. Šlo o dobu studia, dobu nezaměstnanosti, dobu péče o dítě (prodloužena z dosavadních 3 let na 4), dobu péče o blízké bezmocné osoby (rozšíření okruhu osob o osob částečně bezmocné a současně starší 80 let).

Každý důchod se skládal ze dvou částí, a to ze základní výměry a procentní výměry. Základní výměra byla stejná pro všechny důchody a v r. 1996 činila 680 Kč měsíčně. Při souběhu důchodů náležela základní výměra jen jednou a nezapočítávala se do položky, z níž se vypočítával pozůstalostní důchod. Procentní výměra se stanovila z výpočtového základu a počtu let pojištění. Lišila se podle druhu důchodu, u invalidního a starobního činila 1,5 % výpočtového základu za každý celý rok pojištění, u částečného invalidního důchodu 0,75 %. Nejnižší procentní výměra starobního a plného invalidního důchodu činila 770 Kč, u částečného invalidního důchodu 385 Kč. Procentní výměra pozůstalostních důchodů činila příslušnou procentní sazbu procentní výměry důchodu, na který měl nebo by měl nárok zemřelý v době smrti (sirotčí důchod 40 %, vdovský 50 %).

Nejzávažnější změnou oproti právní úpravě platné před 1.1. 1996 bylo snížení kritéria růstu úhrnného indexu spotřebitelských cen jako podmínky pro každé jednotlivé zvýšení důchodů (důchody se upravují již při růstu cen o 5 %, nikoli jako dříve při růstu cen o 10 %).²³

5.3.2 Úpravy zákona o důchodovém pojištění

V průběhu r. 1997 byly schváleny dva zákony upravující některé předpisy i v oblasti důchodového pojištění. Šlo o zák. č. 134/1997 Sb. a zák. č. 289/1997 Sb.

Za základní změny oproti dosavadní právní úpravě bylo možné podle zák. č. 134/1997 Sb. považovat jednak rozšíření možností přiznání starobního důchodu před dosažením důchodového věku. Vedle dosavadní možnosti bylo možno od 1.1. 1998 po přechodnou dobu do 31.12. 2006 získat tzv. dočasně snížený předčasný starobní důchod. Další změna spočívala ve výhodnějším trvalém snížení procentní výměry v některých případech přiznání starobního důchodu před dosažením důchodového věku. Zákon dále změnil souběh částečného invalidního důchodu s příjmem z výdělečné činnosti. Změna spočívala v tom, že se částečný invalidní důchod nekrátil ani se jeho výplata nezastavila, pokud celkový příjem z výdělečné činnosti za rozhodné období nepřesáhl dvanáctinásobek částky životního minima platného pro jednotlivce, i když průměrný měsíční příjem z výdělečné činnosti v konkrétním případě

přesáhl 66 % (příp. 80 %) srovnatelného vyměřovacího základu. Další změna se týkala odchylného stanovení srovnatelného vyměřovacího základu částečného invalidního důchodu ve zvláštních případech. V neposlední řadě došlo k rozšíření možností přiznání vdoveckého důchodu. Podle dřívějších právní úpravy bylo možné přiznat vdovecký důchod pouze mužům, kteří splnili podmínky pro nárok na tento důchod stanovené zákonem o důchodovém pojištění, i když jejich manželka zemřela před 1.1. 1996, ale po 31.12. 1990. Toto omezení, pokud šlo o 31.12. 1990, bylo novelou zrušeno. Dalším změny, které byly provedeny zák. č. 134/1997 Sb., spočívaly ve změně výše procentní výměry některých mladých invalidů a v posuzování plné invalidity u OSVČ.

Základními změnami provedenými zák. č. 289/1997 Sb. došlo k přeražení dob studia a nezaměstnanost mezi náhradní doby pojištění. Od 1.1. 1998 byla zrušena možnost odejít do tzv. trvale sníženého předčasného starobního důchodu až o 4, resp. 5 let dříve před dosažením důchodového věku. Nadále zůstala zachována možnost odejít do tohoto starobního důchodu až o 3 roky dříve před dosažením důchodového věku. Změnilo se také hodnocení většiny náhradních dob pojištění ve sníženém rozsahu, a to v rozsahu 80 %. Další změna se týkala souběhu starobního důchodu s příjmem z výdělečné činnosti. Ta spočívala v tom, že další podmínkou pro nárok na výplatu starobního důchodu vedle příjmu z výdělečné činnosti, bylo sjednání zaměstnání na dobu určitou. Byla zrušena právní úprava, která doposud umožňovala získat potřebnou dobu pojištění (5 let) pro nárok na plný nebo částečný invalidní důchod kdykoliv v minulosti. Podmínka potřebné doby pojištění pro nárok na tyto důchody musela být splněna bezprostředně před vznikem plné nebo částečné invalidity. Dále tímto zákonem došlo ke změně podmínek a způsobu zvyšování důchodů a zvyšování hranic redukcí pro stanovení výpočtového základu u nově přiznaných důchodů. Změna spočívala v tom, že vláda nařízením musela vždy zvýšit důchody, vzrostl-li úhrnný index spotřebitelských alespoň o 10 %. Přitom se však ponechávala možnost zvýšit důchody i tehdy, jestliže tento index vzrostl alespoň o 5 %. Toto opatření bylo přechodné a platilo do 31.12. 1998.

K další významné změně došlo chválením novely zákona o sociálním zabezpečení pod č. 133/1997 Sb. Změna se týkala bezmocných poživatelů důchodů. Částka zvýšení důchodu pro bezmocnost se nově vázala na částku, která se podle zákona o životním minimu považovala za potřebnou k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb občana (při částečné

²³ <http://www.mpsv.cz>

bezmocnosti 20 %, při převážné bezmocnosti 40 % a při úplné bezmocnosti 75 % životního minima). Od července 1997 zvýšení důchodů pro jednotlivé stupně bezmocnosti činilo 404 Kč, 808 Kč a 1 515 Kč. Vedle toho došlo zák. č. 133/1997 Sb. k zavedení pravidelné valorizace částek zvýšení důchodu pro bezmocnost. Došlo také ke zrušení nejvyšší výměry, kterou podle dřívějších předpisů nemohl úhrn důchodu a zvýšení důchodu pro bezmocnost přesáhnout.

V r. 1997 bylo schváleno nařízení vlády č. 129/1997 Sb., kterým byly od srpna 1997 zvýšeny vyplácené důchody. Základní výměra byla zvýšena na 1 260 Kč měsíčně a procentní výměra byla zvýšena o 8 % procentní výměry důchodu. Nařízením vlády č. 254/1997 Sb. byl pro účely důchodového pojištění stanoven všeobecný vyměřovací základ za rok 1997 a výše přepočítávacího koeficientu pro úpravu tohoto základu.

5.4 Třetí etapa sociální reformy

O počátku 3. etapy reformy sociálního zabezpečení lze hovořit od poloviny r. 1998 v souvislosti s nástupem sociálnědemokratické vlády.

5.4.1 Hlavní změny provedené v letech 1998 až 2000

Mezi hlavní změny v oblasti důchodového pojištění v r. 1998 patřilo schválení dvou nařízení vlády. Jednalo se o nařízení vlády č. 104/1998 Sb. o zvýšení důchodů v roce 1998. V případě starobních, plných a částečných invalidních, vdovských, vdoveckých a sirotčích důchodů byla základní výměra zvýšena o 50 Kč na 1310 Kč měsíčně. Procentní výměra důchodů přiznaných před 1.1. 1996 se zvýšila o 9 % procentní výměry důchodu a u důchodů přiznaných od 1.1. 1996 do 30.6. 1998 se zvýšila o 5 % procentní výměry důchodu.²⁴

Druhým nařízením bylo nařízení vlády č. 234/1998 Sb., kterým byla nově stanovena výše všeobecného vyměřovacího základu za rok 1997 a výše přepočítávacího koeficientu pro úpravu tohoto základu za rok 1997.

V r. 1999 došlo také ke schválení dvou nařízeních vlády. Bylo to vlád. nař. č. 64/1999 Sb., o zvýšení důchodů v r. 1999. Procentní výměra důchodů přiznaných před 1.1. 1996 byla zvýšena o 7,5 % procentní výměry důchodu a procentní výměra důchodů přiznaných od 1.1. 1996 do 31.12. 1999 o 5 % procentní výměry důchodu. Vlád. nař. č. 228/1999 Sb. byl stanoven všeobecný vyměřovací základ za rok 1998 a přepočítací koeficient pro úpravu tohoto základu.

Vlád. nař. č. 353/2000 Sb. a vlád. nař. č. 375/2000 Sb. přinesly rovněž změny do oblasti důchodového pojištění. Vlád. nař. č. 353/2000 Sb. byly procentní výměry důchodů přiznaných před 1.1. 1996 zvýšeny o 9 % a procentní výměry důchodů přiznaných po tomto datumu o 5 %. Vlád. nař. č. 375/2000 Sb. byl stanoven všeobecný vyměřovací základ za rok 1999 a přepočítací koeficient pro úpravu tohoto základu.

5.4.2 Novely zákona o důchodovém pojištění v roce 2001

V lednu 2001 byla schválena novela zákona o důchodovém pojištění zákonem č. 116/2001 Sb. Změny, které z ní vyplynuly vstoupily v platnost dnem 1.7. 2001. Jednalo se o:

- ❑ zvýšení redukce procentní výměry předčasného starobního důchodu (z 1 % na 1,3 % výpočtového základu u dočasně kráceného předčasného starobního důchodu, z 0,6 % na 0,9 % výpočtového základu u trvale kráceného důchodu),
- ❑ rozšíření podmínky, že pracovní právní vztah musel být sjednán na dobu určitou, i pro nárok na výplatu předčasného starobního důchodu vedle příjmu z výdělečné činnosti vykonávané po dosažení důchodového věku,
- ❑ rozšíření dosavadního okruhu osob účastných důchodového pojištění, do důchodového pojištění byly zahrnuty i osoby pečující o převážně nebo úplně bezmocnou osobu nebo o osobu částečně bezmocnou starší 80 let, pokud spolu žijí ve společné domácnosti,
- ❑ zvýšení procentní výměry starobního důchodu za dobu výdělečné činnosti vykonávané po dosažení důchodového věku bez pobírání starobního důchodu, a to z 1 % na 1,5 % výpočtového základu za každých 90 kalendářních dnů výkonu této výdělečné činnosti,

²⁴ Příb J., Voříšek V. a kolek.: Důchodové pojištění v České republice, ANAG, Olomouc, 1999

- možnost poukazovat důchod i na účet manžela (manželky) u banky v ČR, pokud o to oprávněný požádal na předepsaném tiskopise a má-li právo disponovat s peněžními prostředky na takovém účtu.

V červnu nabyt účinnosti zák. č. 188/2001 Sb., kterým byla provedena druhá novela zákona o důchodovém pojištění. Novela zákona se týkala stanovení výše starobního důchodu pojištěnců, kteří splnili podmínky stanovené vlád. nař. č. 557/1990 Sb., o mimořádném poskytování starobního důchodu některým horníkům.

Zákonem č. 353/2001 Sb., který byl schválen v září 2001, byl taktéž novelizován zák. č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění. Změna spočívala v tom, že rozhodnutí o zvýšení částek, pomocí nichž se stanovil z osobního vyměřovacího základu výpočtový základ, nebude vázáno na zvýšení důchodů alespoň o 5 %. Tato podmínka byla uvedenou novelou zrušena.

Vlád. nař.č. 345/2001 Sb. byly zvýšeny procentní výměry důchodů přiznaných před 1.1. 1996 o 11 % procentní výměry důchodu a procentní výměry důchodů přiznaných po 1.1. 1996 do 31.12. 2001 o 8 % procentní výměry důchodu. Kromě toho byl stanoven všeobecný vyměřovací základ za rok 2000 a přepočítací koeficient pro úpravu tohoto základu, a to vlád. nař. č. 346/2001 Sb.²⁵

5.4 3 Změny zákona o důchodovém pojištění v roce 2002

Zákonem. č. 198/2002 Sb. byl novelizován zákon o důchodovém pojištění. Tento zákon upravoval problematiku tzv. dobrovolníků a výkonu dobrovolnické služby.

Zák. č. 263/2002 Sb. měnil zák. č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, zák. č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, a zák. č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti. Tato novela zákona o důchodovém pojištění nově upravovala problematiku účasti na důchodovém pojištění v některých případech, kdy za zaměstnance jeho zaměstnavatel neodvedl pojistné na sociální zabezpečení a příspěvek na státní politiku zaměstnanosti, ačkoliv byl povinen toto pojistné

odvést. Řešení spočívalo v tom, že se v těchto případech podmínka zaplacení pojistného nepovažovala za splněnou.

Zákonem č. 264/2002 Sb., kterým se pozměňoval zákon o důchodovém pojištění, upravoval oblast zvyšování důchodů, a to tak, že vyplácené důchody se začaly zvyšovat pravidelně každý rok v lednu. V mimořádném termínu se důchody zvyšovaly, pokud růst cen ve sledovaném období dosáhl alespoň 10 %.

Vlád. nař. č. 438/2002 Sb. byly procentní výměry důchodů přiznaných před 1.1. 1996 zvýšeny o 4 % procentní výměry důchodu a procentní výměry důchodů přiznaných po tomto datu do 31.12.2002 byly zvýšeny o 3,8 %. Vedle toho byl stanoven všeobecný vyměřovací základ za rok 2001, a to vládn. nař. č. 439/2002 Sb. a vládn. nař. č. 489/2002 Sb. byla stanovena výše přepočítacího koeficientu pro úpravu všeobecného vyměřovacího základu za rok 2001.

Přehled o zvýšeních jak procentních výměr, tak i základní výměry vyplácených důchodů od července 1998 je znázorněn v následující tabulce.

Tabulka 24 – Přehled o zvýšeních vyplácených důchodů

Měsíc a rok zvýšení	Zvýšení			Základní výměra v Kč po zvýšení
	Procentní výměry v %		Základní výměry v Kč	
	důchody přiznané před 1.1. 1996	důchody přiznané po 31.12.1995		
VII.98	9	5	50	1 310
VIII.99	7,5	5	0	1 310
XII.00	9	5	0	1 310
XII.01	11	8	0	1 310
I.03	4	3,8	0	1 310

Pramen: MPSV, ČSSZ

²⁵ <http://www.mpsv.cz>

5.4.4 Přehled posledních změn v oblasti důchodového pojištění

Zákonem č. 425/2003 Sb. byl s účinností od 1.1. 2004 novelizován zák. č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění a zák. č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociálním zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti. Změny z oblasti důchodového pojištění se týkaly:

- zvyšování věkové hranice pro nárok na starobní důchod stejným tempem i po roce 2007 s cílem postupného dosažení jednotné hranice 63 let pro muže a bezdětné ženy v roce 2013. Důchodový věk ostatních žen zůstane i nadále diferencován podle počtu vychovaných dětí, a to od 59 do 62 let,
- omezení možnosti předčasného odchodu do starobního důchodu zrušením dočasně kráceného předčasného starobního důchodu,
- redukce hodnocení doby studia pro účely důchodového pojištění tzn., že dobu studia na střední nebo vysoké škole před 1.1. 1996 získanou po dosažení věku 18 let, lze hodnotit nejvýše v rozsahu šesti let a s tím, že se bude hodnotit za náhradní dobu pojištění. Tím dojde ke sjednocení s hodnocením doby tohoto studia získaného po 31.12. 1995,
- zrušení podmínky umožňující nárok na výplatu starobního důchodu vedle příjmu z výdělečné činnosti v období dvou let po vzniku nároku na starobní důchod pouze při nepřekročení stanovené hranice (dvojnásobek životního minima pro jednotlivce), a to jak pro zaměstnance, tak i pro OSVČ. Současně však musí být pracovněprávní vztah uzavřen nejdéle na dobu jednoho roku,
- rozdělení samostatné výdělečné činnosti na hlavní a vedlejší,
- rozšíření okruhu OSVČ o osoby vykonávající činnost mandátáře na základě mandátní smlouvy uzavřené podle obchodního zákoníku.

Změny týkající se pojistného na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti spočívaly především:

- v převedení části příspěvků vybíraných na státní politiku zaměstnanosti do systému důchodového pojištění, a to zvýšení sazby pojistného na důchodové pojištění o 2 % (z 26 % na 28 % vyměřovacího základu) a zároveň snížením sazby pojistného na státní politiku zaměstnanosti o 2 % (z 3,6 % na 1,6 % vyměřovacího základu),

- v postupném zvyšování minimálního vyměřovacího základu pro stanovení pojistného u OSVČ v letech 2004 až 2006 z 35 % na 50 % rozdílu mezi dosaženými příjmy a vynaloženými výdaji.²⁶

Vlád. nař. č. 337/2003 Sb. byla zvýšena procentní výměra důchodů přiznaných před 1.1. 2004 o 2,5 % procentní výměry. Základní výměra i nadále činí 1 310 Kč. Dále pak vládní nař. č. 338/2003 Sb. byl stanoven všeobecný vyměřovací základ za rok 2002 a výše přepočítacího koeficientu pro výpočet tohoto základu za rok 2002.

Zatím poslední právní úpravou je vládní nař. č. 565/2004 Sb., které nabude účinnosti 1.1. 2005. Tímto nařízením dojde jednak ke zvýšení základní výměry starobních, plně a částečně invalidních, vdovských, vdoveckých a sirotčích důchodů o 90 Kč tj. na 1 400 Kč měsíčně, a jednak ke zvýšení procentní výměry těchto důchodů. Procentní výměra se zvyšuje o 5,4 % procentní výměry důchodu.

5.5 Vývoj ukazatelů důchodového zabezpečení

Po listopadu 1989 došlo v ČR ke změně dosavadního systému centrálně plánované ekonomiky a k přeorientaci na ekonomiku tržní. ČR do tohoto období vstoupila s nízkou zadlužeností (vnitřní i vnější), nízkou inflací, nízkými jednotkovými mzdovými náklady a hlavně s plnou zaměstnaností.

Do roku 1996 byla nezaměstnanost na nízké úrovni. Důvody spočívaly jednak v přechodu propuštěných pracovníků k podnikání a jednak v nedostatku kapitálu na nové technologie. Nevyplatilo se tudíž nahrazovat pracovní sílu novými technologiemi. Pracovní síla byla u nás levná a tak obnovovat technologii bylo finančně náročnější než zaměstnávat pracovní síly. Právní úpravou také došlo k omezení práce důchodců, kteří poté odcházeli z pracovních poměrů. Od roku 1996 míra nezaměstnanosti rostla. V roce 1998 se stát snažil zabránit dalšímu růstu míry nezaměstnanosti podporou aktivní politiky nezaměstnanosti. V této

²⁶ Zákon č. 425/2003 Sb., kterým se mění zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, zákon č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů a zákon č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění a o změně a doplnění některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů

souvislosti byl přijat zákon, který ukládal povinnost přijmout nabízenou práci i o stupeň nižší než bylo dosažené vzdělání.

Po roce 1989 byl také zaznamenán propad HDP o 15 % v důsledku zvýšení konkurence, zpretrhání zahraničních vztahů (rozpad RVHP), stagnace výroby, rozjezdu privatizace, deregulace cen, změny vlastnických vztahů, změny daňové soustavy, aj. Propad HDP pokračoval až do roku 1994. V letech 1995 a 1996 HDP rostlo. Rok 1997 se vyznačoval politickou krizí (odstoupení vlády), letními záplavami, aj. V důsledku toho došlo opět k propadu HDP. V roce 2000 se úroveň HDP dostala na úroveň roku 1989 a rok poté byla tato úroveň mírně překročena.

Všechny tyto okolnosti měly vliv na vývoj jednotlivých ukazatelů důchodového zabezpečení.

5.5.1 Počet pojištěnců

Vývoj počtu pojištěnců úzce souvisí s vývojem zaměstnanosti (s růstem zaměstnanosti roste i počet pojištěnců a naopak). Důležitým problémem je skutečnost, že populace v ČR stárne a současně se snižuje míra zaměstnanosti u starších pracovníků. Po roce 1989 několik let stagnoval počet obyvatel v poproduktivním věku a jeho podíl na celkovém počtu obyvatel klesal. Po roce 1989 došlo k mírnému nárůstu počtu podnikatelů a živnostníků. V důchodovém zabezpečení se tato situace projevila mírným poklesem počtu pojištěnců, který byl zřejmý během první etapy sociální reformy. Tuto skutečnost znázorňuje tabulka 25.

1. etapa (1989-1992)

Tabulka 25 – Průměrný počet důchodově zabezpečených občanů

Rok	Průměrný počet důchodově zabezpečených [v tis. osob]					
	ČSFR		ČR		SR	
	absolutně	index	absolutně	index	absolutně	index
1989	8 187	100,0	5 574	100,0	2 613	100,0
1990	8 105	99,0	5 543	99,4	2 562	98,0
1992	-	-	4 820 ^{*)}	86,5	-	-

Pramen: ČSÚ

^{*)} údaje z roku 1992 jsou čerpány ze Statistické ročenky 1993, která již obsahuje údaje vztahující se pouze pro ČR

1. ledna 1993 došlo k rozpadu Československa na Českou a Slovenskou republiku. Osamostatnění ČR mělo za následek ztrátu počtu důchodově zabezpečených občanů, kteří spadali do kompetence nově vzniklé Slovenské republiky. Současně se také změnila struktura sledovaných ukazatelů. Namísto sledování počtu důchodově zabezpečených osob se přistoupilo k pozorování počtu osob sociálně zabezpečených. Tento vývoj během druhé etapy sociální přeměny ukazuje následující tabulka 2.

2. etapa (1993-1997)

Tabulka 26 – Průměrný počet sociálně zabezpečených občanů

Rok	Průměrný počet sociálně zabezpečených [v tis. osob]	
	ČR	
	absolutně	index
1993	4 711	100,0
1994	4 756	101,0
1995	4 708	99,9
1996	4 604	97,7
1997	4 834	102,6

Pramen: ČSÚ

3. etapa (1998-2003)

Tabulka 27 – Průměrný počet sociálně zabezpečených občanů

Rok	Průměrný počet sociálně zabezpečených [v tis. osob]	
	ČR	
	absolutně	index
1998	4 784	100,0
1999	4 579	95,7
2000	4 518	94,4
2001	4 484	93,7
2002	4 467	93,4

Pramen: ČSÚ

V sledovaném období dochází k poklesu průměrného počtu sociálně zabezpečených osob. Hlavním důvodem byla vstřícná politika státu v otázkách plné zaměstnanosti, kde stát usiluje o dosažení rovnováhy mezi nabídkou a poptávkou na trhu práce, o produktivním využití zdrojů pracovních sil a o zabezpečení práva na práci.

5.5.2 Počet důchodů

V množství důchodů se projevil proces stárnutí zejména výrazným nárůstem počtu starobních důchodů. Tato skutečnost měla také za následek vyšší invalidizaci, z něhož vyplýval také vyšší počet invalidních i pozůstalostních důchodů. Vývoj počtu vyplácených důchodů v jednotlivých etapách sociální reformy znázorňují následující tabulky, ve kterých je jednak obsažen vývoj počtu vyplácených důchodů a jednak vývoj počtu vyplácených důchodů podle druhu důchodového zabezpečení

1. etapa (1989-1992)

Tabulka 28 – Vývoj počtu vyplácených důchodů

Rok	Počet vyplácených důchodů [v tis.]		
	ČSFR	ČR	SR
1989	4 149	2 916	1 233
1990	4 217	2 957	1 260
1992	-	3 029 ^{*)}	-

Pramen: ČSÚ

Tabulka 29 – Vývoj počtu vyplácených důchodů podle druhu důchodového zabezpečení

Rok	ČSFR			ČR			SR		
	Pracovníci	Družst. rolníci	Samost. hospodař.	Pracovníci	Družst. rolníci	Samost. hospodař.	Pracovníci	Družst. rolníci	Samost. hospodař.
1989	3 615	470	46	2 617	277	16	998	193	30
1990	3 691	463	40	2 661	271	15	1 030	192	25
1992	-	-	-	2 755 ^{*)}	261 ^{*)}	12 ^{*)}	-	-	-

Pramen: ČSÚ

2. etapa (1993-1997)

Tabulka 30 – Vývoj počtu vyplácených důchodů

Rok	Počet vyplácených důchodů [v tis.]
	ČR
1993	3 052
1994	3 051
1995	3 057
1996	3 052
1997	3 088

Pramen: ČSÚ

Tabulka 31 – Vývoj počtu vyplácených důchodů podle druhu důchodového zabezpečení

Rok	ČR		
	Pracovníci	Družst. rolníci	Samostatně hospodař.
1993	2 779	256	12
1994	2 787	247	13
1995	2 802	236	15
1996	2 817	222	13
1997	2 867	209	12

Pramen: ČSÚ

3. etapa (1998-2004)

Tabulka 32 – Vývoj počtu vyplácených důchodů

Rok	Počet vyplácených důchodů [v tis.]
	ČR
1998	3 147
1999	3 184
2000	3 210
2001	3 230
2002	3 227

Pramen: ČSÚ

Ze všech výše uvedených tabulek týkajících se vývoje počtu vyplácených důchodů je patrné, že počet vyplácených důchodů rok od roku stoupá. Výjimkou je rok 2002, ve kterém došlo k mírnému poklesu počtu vyplácených důchodů. Příčinou tohoto poklesu, jak již bylo uvedeno, byla snaha státu o plnou zaměstnanost, o produktivní využití pracovních sil a o zabezpečení práva občanů na zaměstnání. Hlavní skupinou jsou důchody ze zabezpečení pracovníků, druhou nejpočetnější skupinou jsou důchody ze zabezpečení družstevních rolníků a početně malou skupinu představuje zabezpečení osob samostatně hospodařících.

5.5.3 Průměrná výše důchodů

I v této kapitole rovněž rozeznáváme důchody vyplácené a důchody nově přiznané. Počet a výše nově přiznaných důchodů, počet a výše zanikajících důchodů a právní úpravy týkající se výše důchodu patří mezi ukazatele, na kterých závisí vývoj průměrné výše vyplácených důchodů. Tabulky 33, 35 a 38 ukazují takový to vývoj ve třech uvedených etapách sociální reformy.

Výše nově přiznaných důchodů se odvíjí od průměrného měsíčního výdělku a doby zaměstnání. Tento vývoj znázorňují tabulky 34, 36, 37, 39. Tabulky 34 a 36 zohledňují navíc i ukazatel pracovní kategorie z důvodu rozdílných mezd v jednotlivých třídách. Tabulky 37, 38, 39 již nejsou rozděleny podle mzdových tříd, ale podle pohlaví a druhu důchodu.

1.etapa (1989-1992)

Tabulka 33 – Vývoj průměrné výše vyplácených důchodů

Rok	Pracovníci		Družst. rolníci		Samost. hospodařící	
	Starobní	Invalidní	Starobní	Invalidní	Starobní	Invalidní
	ČSFR					
1989	1 519	1 511	1 256	1 337	849	823
1990	1 636	1 619	1 375	1 467	955	922
1992	-	-	-	-	-	-
ČR						
1989	1 519	1 515	1 274	1 376	771	762
1990	1 636	1 621	1 395	1 506	881	864
1992	2 283 ^{*)}	2 117 ^{*)}	2 097 ^{*)}	2 099 ^{*)}	1 516 ^{*)}	1 425 ^{*)}
SR						
1989	1 519	1 504	1 223	1 284	902	840
1990	1 636	1 615	1 341	1 414	1 013	941
1992	-	-	-	-	-	-

Pramen: ČSÚ

Tabulka 34 – Průměrná výše nově přiznaných důchodů ze zabezpečení pracovníků

Pracovní kategorie	1989		1990		1992	
	Starobní	Invalidní	Starobní	Invalidní	Starobní	Invalidní
	ČSFR					
I.	3 223	3 465	3 228	3 576	-	-
II.	2 515	2 483	2 525	2 504	-	-
III.	1 883	1 657	1 889	1 692	-	-
ČR						
I.	3 242	3 492	3 245	3 591	3 611*)	3 654*)
II.	2 536	2 506	2 544	2 527	2 861*)	2 871*)
III.	1 920	1 683	1 917	1 717	2 163*)	2 083*)
SR						
I.	3 151	3 275	3 164	3 453	-	-
II.	2 463	2 431	2 483	2 458	-	-
III.	1 791	1 602	1 828	1 642	-	-

Pramen: ČSÚ

2. etapa (1993-1997)

Tabulka 35 – Vývoj průměrné výše vyplácených důchodů

Rok	ČR					
	Pracovníci		Družst. rolníci		Samost. hospodařící	
	Starobní	Invalidní	Starobní	Invalidní	Starobní	Invalidní
1993	2 824	2 683	2 624	2 646	2 115	1 980
1994	3 389	3 227	3 191	3 209	2 870	2 650
1995	3 798	3 617	3 600	3 616	3 399	3 091
1996	4 626	4 461	4 411	4 427	4 187	3 798
1997	5 169	4 995	4 895	4 916	4 629	4 235

Pramen: ČSÚ

Tabulka 36 – Průměrná výše nově přiznaných důchodů pracovníků

Pracovní kategorie	1993		1994		1995	
	Starobní	Invalidní	Starobní	Invalidní	Starobní	Invalidní
I.	4 306	4 295	4 293	4 321	5 070	5 131
II.	3 554	3 517	3 576	3 553	4 308	4 324
III.	2 696	2 566	2 623	2 491	3 304	3 223

Pramen: ČSÚ

Tabulka 37 – Průměrná výše nově přiznaných důchodů pracovníků v letech 1996 a 1997

Pohlaví	1996		1997	
	Starobní	Invalidní	Starobní	Invalidní
Muži	5 597	4 710	6 352	5 797
Ženy	4 260	3 643	5 238	5 127

Pramen: ČSÚ

3. etapa (1998-2004)

Tabulka 38 – Vývoj průměrné výše vyplácených důchodů

Rok	Druh důchodu	Muži	Ženy	Celkem
1998	Starobní	6 174	5 087	5 579
	Invalidní	5 835	4 865	5 399
1999	Starobní	6 557	5 391	5 914
	Invalidní	6 194	5 164	5 732
2000	Starobní	6 988	5 735	6 297
	Invalidní	6 612	5 511	6 119
2001	Starobní	7 595	6 196	6 815
	Invalidní	7 173	5 977	6 638
2002	Starobní	7 628	6 221	6 841
	Invalidní	7 193	6 016	6 667

Pramen: ČSÚ

Tabulka 39 – Průměrná výše nově přiznaných důchodů podle druhu důchodu a pohlaví

Rok	Pohlaví	Druh důchodu				
		Starobní			Invalidní	
		plný	předčasný o 2 roky	předčasný o 3 roky	plný	částečný
1998	Celkem	6 237	5 176	5 408	5 949	3 575
	Muži	6 824	5 704	6 001	6 218	3 750
	Ženy	5 804	4 777	5 008	5 555	3 386
1999	Celkem	6 490	5 370	5 593	6 213	3 698
	Muži	7 064	5 980	6 220	6 508	3 872
	Ženy	6 021	4 894	5 128	5 776	3 499
2000	Celkem	6 793	5 513	5 659	6 384	3 787
	Muži	7 348	6 201	6 370	6 680	3 970
	Ženy	6 341	4 994	5 212	5 919	3 570
2001	Celkem	7 172	5 837	5 844	6 689	3 933
	Muži	7 762	6 476	6 566	7 024	4 138
	Ženy	6 643	5 178	5 373	6 175	3 689
2002	Celkem	7 716	5 917	5 667	7 069	4 117
	Muži	8 429	6 708	6 436	7 432	4 341
	Ženy	7 148	5 320	5 101	6 533	3 861

Pramen: ČSÚ

Z tabulek je patrné, že dochází k růstu jak vyplácených, tak i nově přiznaných důchodů. Ke zvyšování důchodů přispěla opatření, která byla přijata po roce 1989 a která zvyšovala důchody. Na první pohled se může zdát, že výše průměrného důchodu se zvyšuje, opak je ale pravdou. S růstem důchodů současně však rostou i životní náklady. Jde o nepříznivý stav, který se vláda pokouší několik let řešit, ale zatím bez viditelného zlepšení.

Závěr

Evropské obyvatelstvo stárne a v ČR tomu není jinak. Tato skutečnost ovlivňuje nejrůznější prvky ekonomiky i společnosti, mezi jinými i důchodové systémy. V ČR se rodí méně dětí a díky zvyšující se životní úrovni se prodlužuje délka života a počet důchodců nezadržitelně roste. V období budování socialismu nebyl s tímto problémem, právě naopak. Důvodem byl vyšší počet lidí v produktivním věku a neexistence nezaměstnanosti. Během let ale došlo ke změně myšlení, takže mladí lidé nechtějí mít děti, chtějí vydělávat, dělat kariéru a tak se zvyšuje podíl důchodců na populaci. V budoucnu tedy určitě dojde k výraznému růstu počtu starobních důchodů a jejich velikost bude ve vztahu k předchozí mzdě klesat. Nebude tedy možné dostatečně financovat důchodový systém pouze z peněz, které odvádí aktivní populace na důchodce.

Řešením výše popsaného problému by byla reforma důchodového systému. Existuje několik možností a forem důchodové reformy. V poslední době se hovořilo o přechodu na příspěvkově definovaný systém, který by měl vzniknout z dnešního dávkově definovaného systému. Občané by tedy podle těchto úvah měli dostávat penzi v závislosti na výši odvedeného sociálního pojištění. Mezi hlavní výhody by patřila možnost individuálního odchodu do penze podle naspořené částky. Předností tohoto řešení je, že nevyžaduje okamžité náklady. Hlavní nevýhoda tohoto systému však spočívá v tom, že neřeší hlavní problém, a to finanční nedostatečnost státních zdrojů a skutečnost, že stát neurčuje povinnost šetřit si na důchod u jiných finančních institucí.

Reforma by se měla dotknout občanů do 40 let. Lidé, kteří jsou v předdůchodovém věku nemohou být vystaveni razantní změně, protože nemají dostatečný prostor, aby se na takovou změnu připravili.

ČR se 1. ledna 2004 stala členským státem Evropské unie. Ani však v Evropské unii neexistuje jednotný, závazný postup, jak při důchodové reformě postupovat. Důvodem je různorodost důchodových, resp. sociálních systémů členských států, které jsou založeny na odlišných principech. Shodují se pouze v zásadě, která spočívá ve včasném a aktivním se zajištění na důchod. Některé státy tento problém řeší tím, že zakládají povinné spoření. Tak je tomu např. v Holandsku, Švýcarsku a Polsku.

Reforma důchodového systému byla u nás již odstartována. Její varianty se již připravují a výsledky by měli být předloženy do března 2005. Představy jednotlivých politických stran o budoucí podobě důchodového systému se liší. Jedni počítají s průběžným financováním, kde výše odvodů by se měla promítnout do výše penzí. Druzí se přiklánějí ke snížení odvodů do systému. Podle nich by člověk ušetřené peníze mohl ukládat do fondů a státní důchody by pak byly nižší. Další zastávají myšlenku rovného důchodu. V tomto případě by lidé odváděli státu daleko méně a sami by se pak rozhodli, jak zbylé peníze použijí. Důchod od státu by měli všichni stejný a nízký. V neposlední řadě se mezi politiky také objevují tvrzení, aby důchodový systém zůstal beze změn. Pokud politici jednu z variant vyberou, může začít legislativní proces. Jestliže se tak ale nestane, bude o reformě rozhodovat až další vláda.

Mezi ne příliš silné stránky našich politiků, patří schopnost se rozumně domluvit. Z toho důvodu nepředpokládám, že se dohodnou na nějaké konkrétní podobě důchodové reformy, ale opak může být pravdou. Proto, aby občané nebyli odkázáni pouze na stát a aby mohli zabránit tomu, že po odchodu do důchodu budou pobírat velmi nízké penze, existuje na českém pojistném trhu penzijní připojištění se státním příspěvkem a soukromé důchodové pojištění. Individuální šetření na důchod během aktivního věku je důležité a bylo by dobré s ním začít co možná nejdříve. Navíc pojistné na životní pojištění a penzijní připojištění je pravidelně upravováno podle vývoje inflace. Takže v době, kdy lidé odcházejí do důchodu, dostanou tolik peněz, jaké si v porovnání s růstem životních nákladů představovali, když podepisovali smlouvu.

Seznam použité literatury

Knižní publikace

- Schoenbaum E.: Současný stav sociálního pojištění v Československu, Publikace Sociálního ústavu ČSR, Praha, 1934
- Winter L.: O osnově zákona o sociálním pojištění v Československé republice, Přednáška Sociálního ústavu, Praha, 1923
- Gallas J.: O invalidním a starobním pojištění v osnově zákona o sociálním pojištění, Přednáška Sociálního ústavu, Praha, 1923
- Nečas, Jaromír: 20 let sociální péče v Československé republice, Ministerstvo sociální péče, Praha, 1938
- Jeřábková L., Salemanová M.: Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR (1930-1956), VÚPSV, Praha, 1965
- Slaba J.: Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR, SÚSZ, Praha, 1966
- Orel V., Koloušek J.: Organizace a řízení sociálního zabezpečení, Ministerstvo práce a sociálních věcí, Praha, 1969
- Kubernátová, Marta: Vývoj důchodového zabezpečení a jeho činitele, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSR, Praha, 1971
- Matějček J., Sýkora R., Pavlíček J.: O důchodech a dávkách, Česká státní pojišťovna, Praha 1972
- Havelka, Jaroslav: Zdokonalení soustavy důchodového zabezpečení v ČSSR, Horizont, Praha, 1975
- Biskup J., Klimentová J., Tomeš I.: Principy koncepce čs. důchodového zabezpečení, Výzkumný ústav sociálního rozvoje a práce, Praha, 1990
- Vostatek, Jaroslav: Sociální a soukromé pojištění, Codex Bohemia, Praha, 1996
- Tröster, Petr a kolekt.: Právo sociálního zabezpečení, C. H. Beck, Praha, 2000
- Příb J., Voříšek V. a kolektiv: Důchodové pojištění v České republice, ANAG, Olomouc, 1999
- Fsú, Čsú, Sšú: Statistická ročenka ČSSR 1975, SNTL, Praha, 1975
- Fsú, Čsú, Sšú: Statistická ročenka ČSSR 1988, SNTL, Praha, 1988
- Fsú, Čsú, Sšú: Statistická ročenka ČSSR 1989, SNTL, Praha, 1989
- Fsú, Čsú, Sšú: Statistická ročenka ČSFR 1990, SNTL, Praha, 1990
- Fsú, Čsú, Sšú: Statistická ročenka ČSFR 1991, SEVT, Praha, 1991

- Čsú: Statistická ročenka ČR 1993, Český spisovatel, Praha, 1993
- Čsú: Statistická ročenka ČR 1994, Český spisovatel, Praha, 1994
- Čsú: Statistická ročenka ČR 1996, Scientia, Praha, 1994
- Čsú: Statistická ročenka ČR 1998, Scientia, Praha, 1998

Právní předpisy

- Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění
- Zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení
- Zákon č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti
- Zákon č. 425/2003 Sb., kterým se mění zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů a zákon č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění a o změně a doplnění některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů

Články z periodik a odborných časopisů

- Ekonom č. 49, 2003, Reforma penzí? Čím dříve, tím lépe., str. 17
- Lidové noviny, 27.10.2003, Zaříd'te si pohodlný důchod, str. 17

Internetové odkazy

- <http://www.finance.cz>
- <http://www.cssz.cz>
- <http://www.mpsv.cz>
- <http://www.mesec.cz>
- <http://www.mfcr.cz>
- <http://www.csu.cz>
- <http://www.vupsv.cz>

Seznam tabulek

- Tabulka 1 – Vývoj počtu pojištěnců
- Tabulka 2 – Vývoj počtu pojištěnců na území býv. protektorátu Čechy a Morava
- Tabulka 3 – Celkový přehled o vývoj počtu důchodů
- Tabulka 4 – Vývoj počtu důchodů
- Tabulka 5 – Vývoj průměrné měsíční výše důchodů v kategorii veřejnoprávního zaopatření
- Tabulka 6 – Vývoj průměrné měsíční výše vyplácených důchodů
- Tabulka 7 – Srovnání průměrných důchodů a průměrných mezd
- Tabulka 8 – Vývoj průměrné měsíční výše důchodů v kategorii veřejnoprávního zaopatření
- Tabulka 9 – Vývoj průměrné měsíční výše vyplácených důchodů
- Tabulka 10 – Srovnání průměrných důchodů a průměrných mezd
- Tabulka 11 – Vývoj počtu pojištěnců
- Tabulka 12 – Počet vyplácených důchodů
- Tabulka 13 – Průměrná výše vyplácených starobních a invalidních důchodů
- Tabulka 14 – Průměrný počet důchodově zabezpečených občanů
- Tabulka 15 – Průměrný počet důchodově zabezpečených podle druhu důchodového zabezpečení
- Tabulka 16 – Vývoj počtu vyplácených důchodů
- Tabulka 17 – Vývoj počtu vyplácených důchodů podle druhu důchodového zabezpečení
- Tabulka 18 – Průměrná výše vyplácených důchodů pracovníků a osob samostatně hospodařících
- Tabulka 19 – Průměrná výše vyplácených důchodů družstevních rolníků
- Tabulka 20 – Průměrná měsíční výše starobních a invalidních důchodů pracovníků
- Tabulka 21 – Průměrná měsíční výše starobních a invalidních důchodů družstevních rolníků s vyšší úrovní hospodaření
- Tabulka 22 – Průměrná měsíční výše starobních a invalidních důchodů osob samostatně hospodařících
- Tabulka 23 – Porovnání průměrné výše nově přiznaných a vyplácených důchodů
- Tabulka 24 – Přehled o zvýšení vyplácených důchodů
- Tabulka 25 – Průměrný počet důchodově zabezpečených občanů
- Tabulka 26 – Průměrný počet sociálně zabezpečených občanů
- Tabulka 27 – Průměrný počet sociálně zabezpečených občanů
- Tabulka 28 – Vývoj počtu vyplácených důchodů

Tabulka 29 – Vývoj počtu vyplácených důchodů podle druhu důchodového zabezpečení

Tabulka 30 – Vývoj počtu vyplácených důchodů

Tabulka 31 – Vývoj počtu vyplácených důchodů podle druhu důchodového zabezpečení

Tabulka 32 – Vývoj počtu vyplácených důchodů

Tabulka 33 – Vývoj průměrné výše vyplácených důchodů

Tabulka 34 – Průměrná výše nově přiznaných důchodů ze zabezpečení pracovníků

Tabulka 35 – Vývoj průměrné výše vyplácených důchodů

Tabulka 36 – Průměrná výše nově přiznaných důchodů pracovníků

Tabulka 37 – Průměrná výše nově přiznaných důchodů pracovníků v letech 1996 a 1997

Tabulka 38 – Vývoj průměrné výše vyplácených důchodů

Tabulka 39 – Průměrná výše nově přiznaných důchodů podle druhu důchodu a pohlaví

Seznam příloh

Příloha 1 - Zdravotní postižení umožňující soustavnou výtěžnou činnost za zcela mimořádných podmínek

Příloha 2 - Zdravotní podmínky značně ztěžující obecné životní podmínky

ZDRAVOTNÍ POSTIŽENÍ UMOŽŇUJÍCÍ SOUSTAVNOU VÝDĚLEČNOU ČINNOST ZA ZCELA MIMOŘÁDNÝCH PODMÍNEK

Příloha č. 3 k vyhlášce č. 284/1995 Sb., ve znění vyhlášky č. 157/1997 Sb.

Zdravotní postižení umožňující soustavnou výdělečnou činnost za zcela mimořádných podmínek jsou:

1. Úplná nevidomost obou očí (kategorie 5 dle klasifikace SZO – ztráta zraku zahrnující stavy od naprosté ztráty světlocitu až po zachování světlocitu s chybnou světelnou projekcí)
2. Praktická nevidomost obou očí (kategorie 4 dle klasifikace SZO – zraková ostrost s nejlepší možnou korekcí 1/60, 1/50 až světlocit nebo omezení zorného pole do 5 stupňů kolem centrální fixace, i když centrální ostrost není postižena)
3. Amputační ztráta obou dolních končetin v bérci a výše
4. Amputační ztráta obou horních končetin v zápěstí a výše
5. Amputační ztráta jedné horní a jedné dolní končetiny
6. Ochrnutí dvou končetin (hemiplegie, paraplegie, těžká hemiparéza a těžká paraparéza)
7. Zdravotní postižení způsobující imobilitu, pro kterou je osoba trvale odkázána na vozík pro invalidy
8. Střední mentální retardace (IQ 35-49)
9. Těžké formy duševních onemocnění provázené častými atakami a opakovaným ústavním léčením, se závažným postprocesuálním defektem a s těžkým narušením osobnosti
10. Těžce slabý zrak spolu s těžkou nedoslýchavostí, popřípadě úplnou nebo naprostou hluchotou

Poznámka:

Klasifikací SZO se rozumí Mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů ve znění 10. decenální revize schválené Světovou zdravotnickou organizací.

ZDRAVOTNÍ PODMÍNKY ZNAČNĚ ZTĚŽUJÍCÍ OBECNÉ ŽIVOTNÍ PODMÍNKY

Příloha č. 4 k vyhlášce č. 284/1995 Sb., ve znění vyhlášky č. 157/1997 Sb.

A. Zdravotní postižení značně ztěžující obecné životní podmínky jsou:

1. Zdravotní postižení ortopedická:

- a) ztráta úchopové schopnosti na podkladě chybění nebo ztuhlosti všech prstů jedné ruky nebo několika prstů obou rukou, nebo rozsáhlejší amputační ztráty horní končetiny
- b) podstatné omezení funkce paže pro ztuhlost nebo kontrakturu loketního nebo ramenního kloubu v nepříznivém postavení
- c) omezená schopnost chůze po amputaci nohy v kloubu Chopartově, nebo po rozsáhlejší amputační ztrátě
- d) zkrácení dolní končetiny o 10 cm a více, bez ohledu na původ tohoto zkrácení, nebo pakloub dlouhých kostí končetin
- e) ankylóza (ztuhnutí) kyčelního nebo kolenního kloubu v nepříznivém postavení, podstatně ztěžující chůzi
- f) současné ztuhnutí několika úseků páteře, např. při pokročilých formách Bechtěrevovy nemoci
- g) těžké kyfoskoliózy
- h) hypofyzární nanismus nebo chondrodystrofie, pokud tělesná výška postiženého nepřesahuje 120 cm

2. Zdravotní postižení chirurgická:

- a) umělé vyústění trávicího nebo močového traktu na povrchu těla
- b) stavy po vynětí hrtanu

- c) rozsáhlá, esteticky značně závažná postižení hlavy nebo krku
- d) odkázanost na příjem tekuté potravy pro defekt čelisti znemožňující žvýkání, nebo pro strikturu (zúžení) jícnu

3. Zdravotní postižení nervová:

- a) úplné ochrnutí (plegie) jedné končetiny
- b) trvalá afazie (ztráta řeči)

4. Zdravotní postižení smyslová:

- a) oboustranná úplná nebo praktická hluchota
- b) snížení zrakové ostrosti obou očí nebo lépe vidícího oka na 6/36 a méně s odpovídajícím snížením zrakové ostrosti do blízka, bez ohledu na původ této vady (hodnocené s brýlovou korekcí)
- c) koncentrické zúžení zorného pole obou očí pod 20 stupňů, nebo jediného funkčně zdatného oka pod 45 stupňů

B. Zdravotními postiženími značně ztěžujícími obecné životní podmínky jsou též zdravotní postižení neuvedená v písmenu A, jejichž důsledky jsou obdobné zdravotním postižením uvedeným v písmenu A; za taková zdravotní postižení se však nepovažují zdravotní postižení, která se neprojevují zjevnými chorobnými příznaky (např. nemoci vnitřní, nemoci duševní včetně defektů intelektu, degenerativní změny pohybového ústrojí).